

سَمَشْخَر نَوْرِن اَوْن اِيكِي سِي
آذربايجان و موقرات فرقه سِنين پَرچي ايل دونومي
۱۳۲۴ ۱۳۲۵
مُناسِبَتِيلَه

مَرکَزِي تَبليغات شَعْبَتِي نَشْرِي سِي
بَرز-۱۳۲۵
لِيْمَتِي بِيْر لِه مِه

Azərbaycan Milli Hökumətinin İldönümü Münasibətilə

Səhifə Dizin

5	Oniki Şəhrivər Necə Təşkil Oldu
9	«Budur Bizim Axır Sözümüz!»
11	Bizim Şüarlarımız
14	Tşkilat Necə Vücuda Gəldi?
16	Birinci Konqrə
16	Tehran Mürtəceləri Nehzətimizə Zəmiynə Hazırladılar
17	Tehran Barmağı
17	Dövlət məmurlarının kəndlərdə yaratdığı fəcayei ifşa etmək
20	Birinci Konqrənin Təsiri
21	Tehran titrədi, Sədr yıxıldı
21	Milli Hökumət Təşkili Yolunda
23	Fizuli Mövquf
24	İkinci Dövrənin Şüarları
25	Qərarlar
26	Böyük Xəlq Yığıncaqları
31	Azərbaycan Məclis- Müəssisən - Millisinin Qərarları
33	Heyət- Milli
39	Məclis- Millimiz
44	21 Azər
47	Azərbaycan Milli Hökuməti
48	Azərbaycan Milli Hökumətinin Proqramı
51	Milli Hökumət
52	Azərbaycan Milli Hökumətinin Elamiyəsi
54	Böyük Məsüliyyət Qarşısında
56	Tariyxi Bir Sənəd
57	Azərbaycanın Daxili Dövlət Rəisi İlə Təbriz Padiqanı Fəmandehi Arasındakı Qərardan Mətni

- 59 Təbriz Padiqanı Öz Əsləhəsini Yerə Qoydu
- 59 Üçüncü Ləşgər Sərbazlarının Qaçmağı Və Mütəvari Olmağı
- 60 Dünən Gecəki Atışmalar
- 60 Milli Hökumətin Müvəfəqqiyyətlərinin Təəsiri
- 61 Tariyxi Müvəfəqqiyyət!
- 62 Milli Dövlətin Qərarları
- 62 Təbrizdə Azərbaycan Dövlət Darülfünuni Milli Hökumətin Qərarı
- 63 Dil Həqqində Azərbaycan Milli Hökumətinin Qərarı
- 64 Yetim Və Sahabsız Uşaqların Tərbiyəsi Həqqində
- 66 Azadlığın Müdafiəsi Uğrunda (Fədai Təşkilatı)
- 68 Xəlv Qoşunları
- 69 Misli Görünməmiş Bir Gün
- 73 Fəqət Topların Ağzından Çıxan Söz Həqiqətdir!
- 78 Maarif Sahəsində
- 80 Ölmək var, Dönmək yoxdur
- 84 Nehzətimiz Və Dünya Siyasəti
- 87 Topraq Məsələsi
- 87 İran Azərbaycanı Milli Hökumətinin Kənd Təsərrüfatı Siyasəti Və Tədbirləri
- 93 Məclis Millinin Fəaliyyəti
- 95 Firqənin Təşkilat İşləri
- 97 Firqəmiz Və Kargər Təbəqəsi
- 99 Milli Hökumət Xəlvə Hesab Verirkən
- 99 Milli Məclisin 2 ci Ümumi İclası - Ağayi Piyşəvərinin Verdiyi Guzarış
- 114 Məşrutə Qəhrəmanlarının Mücəssəmələri
- 115 Unudulmaz Tarixi Bir Gün
- 116 Möhtərəm Həmvətənlər!
- 118 Söz Yox, Əməl Göstərmək Lazimdir
- 119 Müvafiqətnamə Və Nehzətimizin Yeni Dövri

- 120 Azərbaycanın Parlayan Azadlıq Günəşi Bütün İrani Işıqlandıracaqdır
- 123 Azərbaycan Nümayəndələrinin Tehran Hökuməti ilə Apardıqları
- 124 Müzakirələr Barəsində E`lamiyyə
- 124 Dövlətin Azərbaycan Barəsində İblağiyəsi
- 129 Sesəşnbə günü 1325 / 2 / 10 saat 8- də
- 131 Azərbaycan Nümayəndələri Heyətinin Pişnahadı
- 132 Layihənin Mətni
- 136 Ağayi Pişşəvərinin Azərbaycan Xəlqinin Səlahiyyətədar Şəxsiyyətlərinin Konfransında Etdiyi Bəyanat
- 143 Qət`namə
- 144 Dövlət və Azərbaycan Nümayəndələri Arasında Müvafiqət Olunmuş Qərarların Mətni
- 148 Ağayi Pişşəvərinin Radio Müqabilinə Söylədiyi Tarixi Nitqi
- 153 Ağayi Pişşəvərinin Azərbaycan Məclis Miillisinin Axırnci İclasındakı Nitqin Xülasəsi
- 158 Bir Qədər Də İranın Ümumi Vəziyyətindən Danışmaq Lazımdır
- 162 Bir Neçə Kəlimə Də Müvafiqətnamə Həqqində Demək Lazımdır
- 163 Yeni Dövr, Yeni Şüarlar

On İki Şəhrivər Necə Təşkil Olundu

Ağayi Pişəvəri və ağayi Şəbistəri arasında aparılan uzun müzakirə və mükatibədən sonra nəhayət ağayi Pişəvəri Ajir ruznaməsini müvəqqədən yoldaşlarının ixtiyarına qoyub, Şəhrivərin əvəllərində Təbrizə gəlməklə Firqəmizin təşkili üçün birinci qədəm götürülmüş oldu.

Bu gün Firqənin ərkanını təşkil edən bu iki sima məmləkətin vəziyyətini ciddi surətdə müzakirə etdikdən sonra bu qərara gəldilər ki, o vəqt Hizb Tudə təşkilatının Sədri olan ağayi Badəkanı da cəlb etsinlər.

Ağayi Badəkan uzun müddət apardığı siyasi mübarizələrdə aldığı təcrübələri nəzərdə tutub ağayi Pişəvəri və ağayi Şəbistərinin milli şüarlarını təsdiq, onlar ilə bu şüarlar üzərində fədakarlıq göstərməyə hazır olduğunu göstərdi.

O vəqt Azərbaycanda Hizb Tudə və Cibəhyi Azadidən başqa siyasi bir təşkilat yox idi. Kargərlər ittihadıyəsi isə kamilən Hizb Tudənin təht təsirində idi.

Cibəhyi Azadi isə ağayi Pişəvəri və ağayi Şəbistəri vasitəsilə təşkil olduğuna görə onların nəzərinə şərik olacağı ehtimalı çox qüvətli idi. O vəqtə dək Hizb Tudə təşkilatı ətrafında toplanan üzvlərin böyük fədakarlıqlarına və irticai ünsürlər ilə apardıqları şədid mübarizəyə baxmayaraq əməli bir qədəm götürə bilənməmişlərdi. Bundan əlavə Hizb təbəqəti şüarlar altında çalışdığı üçün ümum əhalini ətrafına toplamağa qadir olmamışdı.

Halbuki Firqəmizin Müəssisləri milli nehzətimizi vicuda gətirmək üçün ümum təbəqətin müəyyən milli şüarlar vasitəsilə cəlb etmək lüzumunu ciddi bir surətdə dərk etmişdilər, ona görə üçlər yə'ni ağayi Pişəvəri, ağayi Şəbistəri və ağayi Badəkan uç günlük müzakirədən sonra bu qərara gəldilər ki, ağayi Pişəvəri və ağayi Şəbistəri əvəl Demokrat Firqəsi namilə milli bir təşkilat vicuda gətirsinlər. Ağayi Badəkan isə Tudə təşkilatlarının başçıları ilə müzakirə edib iki Firqənin birləşməsinin vəsailini fərahəm etsin. Bu təsəmmidən sonra ağayi Pişəvəri ilə, ağayi Şəbistəri Demokrat Firqəsinin təşkilinə başladılar. Əvəlcə azadixah şəxslərdən müəssislər tapmaq lazim idi.

Bu isə müşgül bir məsələ hesab olunurdu, çünki xəlq siyasi təşkilatlardan nətiycə almayıb sözdən və təzahürdən başqa əməl görənmə dikələrinə görə çox çətinlik ilə işləməyə hazır olurdular, məxsusən Firqə rəhbərlərinin tə'qib etdiyi üçün milli şüarlar daha böyük fədakarlıq tələb edirdi. O vəqtə dək Fars mütə'siblərinin apardıqları təbliğət sayəsində, Azərbaycanlı özünün milli xüsusiətini

izhar etməyə cürət nişan verə bilənmədiyi üçün məsələ fəvqül'adə ciddi bir məsələ idi, xəlf ümumitlə istədiyini aşkar surətdə dilə gətirə bilmişdi. Ona görə sadə bir surətdə xəlfə yanaşdı, Firqə təşkilinə də'vət etmək nəticə verə bilmirdi. Bunu nəzərə aldıqdan sonra ağayi Pişəvəri Firqəmizin birinci kətbə mədrəki, fəaliyyətimizin bunövrə daşı olan mə'ruf 12- maddəli «On iki Şəhrivər müraciətnamə»- sini Azərbaycan və Fars dillərində qələmə aldı ki, bu müraciətnamə bir iddə azadixahların imzasına yetişdikdən sonra Şəhrivərin 12- sində müntəşir olsun.

İmza toplamaq özü müşğul bir iş idi. Bununla belə Firqə yaratmaq istəyən rəhbərlər məyus olmayıb, tanıyıb- bildikləri azadixahlara müraciət edərək müraciətnaməni onlar üçün oxuyub, öz məqsədlərini bəyan etdilər.

İş əvəldə dediyimiz təkin ağır və qədəm xəternak idi, ona görə hənuz e'lamıyyə müntəşir olmadan əvəl bə'ziləri mütəvəhiş olub, öz imzalarını geri götürmək istədilər, başçıların təsmimi işə qəti idi, ona görə qırx səkkiz nəfərin imzasilə 12- şəhrivərdə müraciətnaməmiz intişar tapdı.

Müraciətnamənin intişarı Azərbaycanda böyük hadisə idi, şəhrivərdən əvəl onun üzü ətrafa göndərildiyi üçün Azərbaycanın hər tərəfindən teleqraflar sel kimi axmağa başladı. İllər boyu azadlıq eşqində yanib yaxılan xəlf kütlələri teleqraflar vasitəsilə özlərinin Demokrat Firqəsinə ilhaqlarını e'lam etdilər. Bu teleqraflar fəvqül'adə maraqlı sənədlərdir. Onların bə'zisində, yüzdən ziyadə imza vardır. Bütün şəhər, qəsəbə hətta kəndlərimizdə belə həman şəhrivər günlərində böyük hərəkət vicuda gəldi. Müraciətnamənin intişarından iki gün sonra müntəşir olan Azərbaycan ruznaməsinin səhifhələri təbrik teleqrafları ilə dolmağa başladı, məsələn bu ruznamənin birinci şumarəsində Əhər, Culfa, Mərənddən gələn teleqraflarda 87- imza var idi. Həman ruznamənin ikinci şumarəsində gələn teleqrafların imzası 201 – danaya, ruznamənin üçüncü şumarəsində isə bu imzalar 750 - yə çıxdı. Bu nəhv ilə teleqrafların günlük imzaları minlərə balıq oldu.

Bildiyimiz kimin iki gün müraciətnamədən sonra Azərbaycan ruznaməsi intişar tapdı, bu ruznamə sabiq, Azərbaycan cəmiyyətinin orqanı olub ağayi Şəbistərinin müdürlüyü ilə müntəşir edilmişdi, ona görə həman ad, həman müdiriyyət ilə işə başlandı. Azərbaycan ruznaməsinə bu dövrdə ağayi Pişəvəri şəxsən yazıb ona müstəqimən rəhbərlik etdiyi üçün Firqənin gündəlik işlərinin aynası ola bilmişdi. Xəlf hamı bu vasitə ilə Firqənin işlərindən iltifa tapır, Firqə üzvləri isə onun məqalələrini özlərinin təbliğat işlərində mövzu qərar verirdilər.

Məxsusən məqalələrdə elamiyyənin məvaddı təşərih edilir, onlardan mahiranə bir surətdə siyasi və təbliğatı nəticələr alınır, bu vasitə ilə xəlfin əfkarında böyük inqilab yaradılırdı. Məsələn birinci nümrənin baş məqaləsində ağayi Pişəvəri «**Firqəmiz işə başladı**» sərlövhəsi altında belə yazır:

«Düşünübə gonu Firqəmizin müraciətnaməsi intişar tapdı. Bu müraciətnamə xəlqimiz tərəfindən geniş təvəceh və böyük rəğbətlə qarşılandı. Minlərcə Azərbaycanlı Azərbaycan şəhərlərində, müraciətnamə yapışdırılmış divarların qabağında toplanıb ürək döyüntüsü ilə onu oxudu, düşündü, alqışladı, bu vasitə ilə səadət və azadlığı üçün yol açıldığını his etdi.

Müraciətnaməmizin dili olduqca aydın və sərih idi. Burada xəlqin istəkləri- arzuları, ehtiyacları çox aydın bir surətdə göstərilmişdi.

Biz İranın istiqlalına əlaqədar olduğumuz ilə bərabər Azərbaycan xəlqinin fərhəngi ixtiyaratı və öz müqəddəratının öz gücü ilə təyin etməsini arzu edirik.

Biz öz dilimizdə fərhəng, behdaşt və dövlət, idarəsi tələb edirik. Öz dilimizdə kitabımız və ədəbiyatımız azad bir surətdə vicuda gəlməsinə xəlqimizin mütərəqqi bir xəlq olmasına imkan verilməlidir.

Biz birinci növbədə öz evimiz olan Azərbaycandan başlayıb buranın tərəqqisini təmin etməyə çalışırıq. Bunun üçün çox sadə və təbi'i bir təşkilatı vicuda gətirəməyi ciddən tələb edirik, bu təşkilat İran qanun əsası payəsini təşkil edən Əyalət və Vilayət Əncümənləri dir. Əyalət və Vilayət əncümənləri təza bir təşkilat dəyildir, onun böyük və tarixi gəçmişə vardır, İran xəlqləri məşrutə və azadlıq almaq işində Azərbaycan xəlqinin Əyalət Əncüməninin fəaliyyətinə və fədakarlığına borcludur, ona görə də müstəbiddlər və azadlıq düşmənləri birinci növbədə bu təşkilatı ortadan çıxarmağa müvəffəq olmuşdur.

Firqəmiz milli bir Firqə olduğu üçün sinif və təbəqə nəzərdə tutmayıb ümum cəmaəti öz baydağı altına çağırır, bu vasitə ilə mərkəzi hökumət və yerli məmurların ləyaqətsizliyi nəticəsində meydana çıxan nifaq və bə'zi yaramaz ünsürlərin narəva hərəkətləri sayəsində törənən hərcü- mərc və şuluqluğa xatimə verəcəkdir.

Yenə haman şumarədə ağayi Pişəvəri «İki yol ayrıcında, bizim axır sözüümüz» ünvanı altında iranın ümumi vəziyyətini təşərih edərəkən Firqənin yolunu təyin edərək yazır:

Biz demokrası və azadlığı var qüvvəmiz ilə saxlamağa and içmişik, təza bir Hitlər meydana çıxsada onun azərbaicəna yolu olabilməz. Təza Rizaxanlıq fikirərinə düşən xainlərin azərbaycana hakimiyyət sürmək arzusu ürəklərində qalacaq.»

Azərbaycan özü öz işlərini idarə etməyə qadirdir. Əgər Tehran hoqqabazları Ləndəndən aldıqları ilham üzrə azadlığı məhv etməkdə davam edərsə, biz bir qədəm irəli qoyub təmamilə oradan qət'- rabitə etməyə məcbur olacayıq.

Tehran hökuməti gərək bilsin ki, o iki yol ayricində dayanmışdır, Azərbaycan öz yolunu intixab etmişdir, o azadlıq və demokrasi üsuluna doğru gedəcəkdir, əgər Tehran irtica yolunu intixab edərsə xudahafizlıq buyurub Azərbaycansız yoluna davam etsin.

«Budur Bizim Axır Sözüümüz!»

Beləliklə Azərbaycan ruznaməsi Fırqənin kəsgin dili və qüdrətli təbliğat vasitəsi olub xəlqi və Fırqəni hədəfə doğru sövq etməyə başlayır.

Azərbaycan ruznaməsinin məqalələri xəlf içərisində böyük təsir buraxır və onun qəvi məntiqi oxucuları düşünməyə vadar edir. Eyn halda ruznamə 12- Şəhrivər e`lamiyyəsinə bir an belə nəzərdən uzaq salmır. Məsələn ikinci nümrəsində Əyalət Əncüməni barəində yazılan qısa, mə`nalı məqalələrdə aşağıdakı sərih cumlələrə təsadüf edirik:

«Komitəmiz. çox tez bir surətdə böyüməyə başlamışdır. Bu bizim azadlığımızın zamini ola bilər. Lakin bu kafi dəyildir. Fırqə siyası və ictimai bir təşkilatdır, o xəlqi hidayət və təşkil edə bilər, lakin ona hökumət edə bilənəmz, xəlqə hökumət edə bilən təşkilat Əyalət Əncümni olacaqdır. Bu əncümən gərək demokratik üsul ilə ümum xəlq tərəfindən intixab edilsin, bütün dövlət idarələri və onların başında duranlar öz işlərində bu milli təşkilata tabe olub onun dəsturlarını icra etməyə məcburdular. Azərbaycan Əyalət Əncüməninin böyük siyası mə`nası vardır. Bu əncümən Tehran və iranın ayrı şəhərlərində baş qaldırmış irtica və zid- demokrasi cərəyanına möhkəm bir yumuruq və diş sındıran bir cəvab olacaqdır.»

«Tehran irticai bizim əncümən adını eşitdikdə titərəyib əl ayağını itirməyə məcbur olacaqdır.»

Haman bu məqalədə Firqə Sədrinin bu günkü şüarlarımızı pişbinlik etməsi aydın surətdə meydana çıxır. Ağayi Pişəvərinin yazdığı o məqalədə aşağıdakı cumləni məxsusən oxucularımızın rəhbərləri bugünkü müvəffəqiyyətləri çox aydın surətdə görürmüşlər: «Azərbaycan Əyalət Əncüməni tək Azərbaycan məsələsinin həlli deyil bəlkə bütün azadlıq məsələsinin həlli deməkdir.»

12- Şəhrivər müraciətnaməsi çox hərarətli bir qələm ilə yazılıb orada Azərbaycanın vəziyyəti açıq bir surətdə təşərih edilmişdir. Müraciətnamədə Azərbaycan xəلقىnin düçar olduğu əsarət və fəlakətlərin səbəblərini təşərih edərkən onların ortadan qaldırılması əməli yollar da göstərilmişdi.

Müraciətnamədə Azərbaycan muxtariyyətinin lüzumu mətin və möhkəm dəlillər ilə isbat edilmiş, bu muxtariyyət Əncümən- Əyaləti vasitəsilə təmin edilməsi ortalığa sürülmüşdür.

Bu müraciətnaməni diqqətlə oxuduqda aşkar surətdə görürük ki, Firqə işə başladığı vəqt vəziyyəti ciddi bir surətdə mütaləə etmiş, öz şüarlarını onun üzərində qərar vermişdir. Bugünkü müvəffəqiyyətlərimizin əldə edilməsində haman müraciətnamənin böyük təsiri olmuşdur. Keçən 12-Şəhrivərdə qəbul etdiyimiz hədəfə təmamilə yetişdigmizi isbat üçün müraciətnamənin 12- bənd dən ibarət olan şüarını burda təkərar edirik:

Bizim Şüarlarımız Bunlardır

1- İrənin istiqlal və təmamiyyətinə saxlamaqla bərabər Azərbaycan xəلقىnə daxili azadlıq və mədəni muxtariyyət verilməlidir ki, edə bilsin özünün fərhəngi yolunda və Azərbaycanın abadlaşması və tərəqqisi üçün ümum məmləkətin adılanə qanunlarını gözləməklə bərabər öz sərniyyətini təyin etsin.

2- Bu mənzuru həyata keçirmək üçün çox tezliklə Əyalət və Vilayət Əncümənlərini intixab edib işə başlamalıdır. Bu əncümənlər fərhəngi, behdaştı və iqtisad sahəsində fəaliyyət göstərməklə bərabər qanun əsası mucibincə təmamilə dövlət işçilərinin əməliyatını təftiş edib onların təğyir və təbdilində izhar nəzər edəcəkdir.

3- Azərbaycanın ibtidayi məktəblərində üç kilasa qədər dərslər fəqət Azərbaycan dilində aparılmalıdır və üç kilasdan yuxarı dövlət dili olmaq üzrə Fars dili də Azərbaycan dili ilə yanaşı tədris edilməlidir. Azərbaycanda milli darulfununun təşkili Demokrat Firqəsinin əsas məqsədlərindən biridir.

4- Azərbaycan Demokrat Firqəsi sənaye və fabrikların genişlənməsinə ciddi çalışacaq və səy edəcək ki, mövcud fabrikları təkmil etməklə bərabər işsizliyi rəf etmək üçün, əl və maşın sənaye'ini genişləndirmək üçün vəsilələr yaradıb təza fabriklar vicuda gətirsin.

5- Ticarətin genişlənməsini, Azərbaycan Demokrat Firqəsi çox lazim və ciddi məsələlərdən hesab edir. Bu günə qədər ticarət yollarının bağlı qallması çoxlu kəndlilərin, məxsusən bağdarların və xırda maliklərin sərvətlərinin əllərindən çıxmasına və onların dilənçi halına düşməsinə səbəb olmuşdur.

Bunun qabağını almaq məqsədi ilə Demokrat Firqəsi bazar tapmaq və Azərbaycan əmti'ələrinin xaricə çıxarılması üçün tranzit yolları axtarmaq işinə ciddi iqdəm etməyi və bu vəsilə ilə ümumi sərvətin nüqsanının qabağını almasını nəzərdə tutmuşdur.

6 - Demokrat Firqəsinin əsas məqsədlərindən biri də Azərbaycan şəhərlərinin abadlaşmasıdır. Bu məqsuda çatmaq üçün Firqə səy edəcək ki, çox tezliklə şəhər əncümənlərinin qanunu təğyir tapıb şəhər əhalisinə müstəqil bir surətdə şəhərin abadlığına çalışıb onları abırumənd və müasir hala salmağa imkan verilsin. Məxsusən Təbriz şəhərinin su ilə təmin edilməsi Azərbaycan Demokrat Firqəsinin çox fəvri- cari məsələlərindəndir.

7 - Azərbaycan Demokrat Firqəsinin müəssisləri gözəl bilirlər ki, məmləkətin sərvət tovlid edəni və iqtisadi qüvvəsi kəndlilərin qüvətli qoludur. Ona görə bu Firqə edə bilənməz ki, kəndçilər arasında vicuda gələn hərəkəti nəzərə almasın. Buna görə də Firqə səy edəcəkdir ki, kəndlilərin ehtiyaclarını təmin etmək üçün əsaslı qədəmlər götürülsün. Məxsusən kəndli ilə ərbabların arasında müəyyən bir hüdud təyin etmək və bə'zi ərbablar tərəfindən ixtira edilmiş qeyri- qanuni vergilərin qabağın almaq Demokrat Firqəsinin fəvri vəzifələrindəndir.

Firqə səy edəcək bu məsələ elə bir surətdə həll edilsin ki, həm kəndlilər razı qalsın və həm də maliklər özlərinin gələcəyindən itminan hasil edib, rəğbətlə kəndlilərinin və öz məmləkətlərinin abadlığına çalışsınlar.

Xalisə yerləri və azərbaycanı tərək edib qaçan və Azərbaycan xəlqinin zəhmətlərinin məhsulunu Tehranda və sayir şəhərlərdə məsrəf edən ərbabların yerləri, əgər tezlik ilə azərbaycana müraciət

etməsələr, Demokrat Firqəsinin əsasnaməsinə müvafiq olaraq kəndlilərin ixtiyarına verilməlidir. Biz özlərinin eyş və nuşundan ötəri azərbaycanın sərvətini xaricə aparanları azərbaycanlı hesab etmirik. Əgər onlar azərbaycana qayıtmaqdan imtina etsələr, onlar üçün azərbaycanda bir haq qail dəyilik. Bundan əlavə Firqə çalışacaq ki, çox səhl və sadə bir surətdə Azərbaycan kəndlilərinin əksəriyyətini torpaq və əkin aletləri cəhətdən təmin etsin.

8 - Demokrat Firqəsinin mühüm vəzifələrindən biri də işsizliklə mübarizə etməkdir. İndidən bu xətər çox ciddi bir surətdə özünü göstərməkdədir.

Gələcəkdə bu sel gündən - günə qüvətlənəcəkdir. Mərkəzi dövlət və məhəlli məmurlar tərəfindən bu xüsusda heç bir iş görülməmişdir. Əgər iş bu minval ilə davam edərsə, Azərbaycan xalqının əksəriyyəti fəna bir hala düşməyə məhkumdur. Firqə çalışır bu xətərin qabağını almaq üçün ciddi tədbirlər görülsün. Hələlik fabrikalardan təsis, ticarətin genişlənməsi, əkinçi təşkilatlarının təsis edilməsi, dəmir və şosa yolların çəkilməsi kimi tədbirlər, mümkündür bir qədər faydalı olsun.

9- İntixabat qanununda azərbaycanın haqqında böyük zülm edilmişdir. Dəqiq iltifaata görə bu ölkədə dörd milyondan yuxarı azərbaycanlı yaşamaqdadır. Bu qeyri adılanə qanun mücibincə azərbaycana məclis- şovrai millidə, 20- vəkil yeri verilmişdir. Bu qətiyyəyən mütənasib bir bölgü dəyildir. Azərbaycan Demokrat Firqəsi səy edəcək Azərbaycan nüfusuna nisbət vəkil intixab etmə haqqı olsun. Bu təqəribən məclis nümayəndələrinin üçdə birini təşkil edə bilər.

Azərbaycan Demokrat Firqəsi məclis intixabatının mütləqən azad olması tərəfdarıdır. O, dövlət işçilərinin daxili və xarici, həmçinin pulluların qorxutmaq və aldatmaq yolu ilə intixabat işinə qarışmalarına ciddən müxalifət edəcəkdir. İntixabat gərək təmam- iranda ani- vahiddə başlanıb, çox səri' bir surətdə qurtarsın.

10- Azərbaycan Demokrat Firqəsi fasıd, müxtəlis və rüşvə alan şəxslər ilə ki dövlət idarələrinə soxulmuşlar, ciddi mübarizə edəcək və dövlət məmurları arasında saleh və dürüstkar şəxslərdən qədirdanlıq edəcək. Məxsusən Firqə çalışacaq onların maaşları və zindəganlıq şəraitləri elə islah olsun ki, onlar üçün oğurluq və xəyanət etməyə bahana qalmasın, onlar eliyə bilsinlər ki, özləri üçün abırlı həyat vicuda gətirsinlər.

11- Demokrat Firqəsi səy edəcək azərbaycanda alınan vergilərin yarısından yuxarısı azərbaycanın öz ehtiyaclarına sərf edilsin və qeyri- müstəqim vergilər ciddi surətdə azalsın.

12- Azərbaycan Demokrat Firqəsi bütün demokratik dövlətlər, məxsusən müttəfiqlərlə dostluq saxlamaq tərəfdarıdır və bu dostluğu davam etdirmək üçün çalışacaq mərkəzdə və şəhərlərdə İran ilə

müttəfiq demokratik dövlətlər arasında dostluğu pozmaq istəyən xain ünsürlərin əllərini ictimai, siyasi və dövləti işlərdən kənar etsin.

Budur Demokrat Firqəsini yaradanların əsl məqsədləri.

Biz ümidvaruq ki, hər bir vətənpərəst azərbaycanlı istər azərbaycanın daxilində və ya azərbaycandan xaricdə bu müqəddəs məqsədə çatmaq üçün bizimlə həmmsədə və əl bir olacaqdır. Təbii dir ki, insan əvvəl əgər öz evini islah etməsə məhəllə, şəhər və ya məmləkət üçün işləyə bilənməz.

Biz əvəl öz evimiz olan azərbaycandan başlayırıq və inanırıq ki, azərbaycanın islah və tərəqqisi iranın tərəqqisinə səbəb olacaqdır və vətənimiz bu vasitə ilə quldurların və mürtəcə'lərin çəngəlindən nicat tapacaqdır.

Yaşasın Demokrat Azərbaycan!

Yaşasın Müstəqil və Azad İran!

Yaşasın İran və Azərbaycan azadlığının həqiqi məşəldarı olan Azərbaycan Demokrat Firqəsi!

Təşkilat Necə Vücuda Gəldi?

Müraciətnamədən sonra azərbaycanda böyük təşkilatı fəaliyyət başlandı. Şəhərlər və kəndlərdə cəmaət dəstə- dəstə yığılib Firqənin şö'bəsini təşkil verdilər. Müəssislər sırasına daxil olan üzvlər bu təşkilata səru- surət vermək üçün Müvəqqəti Müəssislər Heyəti tərəfindən ətrafa göndəridi. Bütün ölkəmizi şədid fəaliyyət bürüdü. Hər yerdə müəssislər komitələri təşkil olunmaqla təşkilatın payasi qurulmağa başladı.

Böyük hərarət və yorulmaqsızın ciddiyyətlə işə başlayan Firqə rəhbərləri tənha təbliğat ilə iktifa etməyib təşkilatı mərkəziləşdirməklə qazanılan geniş təbliğat nəticələrindən əməli istifadə etməyə başladılar.

Bu məqsəd ilə müraciətnamə intişarından sonra 22- şəhrivərdə Müəssislərin ümumi iclası də'vət olunub on bir nəfərdən ibarət bir Müəssislər komitəsi təşkil verməyə müvəffəq oldular. Bu komitəyə əksəriyyət ara ilə ağayi Pişəvəri Sədr, ağayi Şəbistəri müavin intixab olundular. Haman gün ağayi Biriya Şovrəyi Müttəhidii Kargəranın Sədri, kargərlər ittihadıyəsini Demokrat Firqəsinin

rəhbərliyini rəsmən qəbul etdiyini kətbən komitəyə xəbər verdi. Yenə haman gonun axşamı ağayi Badəkan və ağayi Qiyamı Tudə təşkilatının ümumi geniş konfransının təsmimini xəbər verdilər. Bu təsmim vasitəsilə Hizbe Tudənin, Azərbaycan Demokrat Firqəsinə mülhəqq olması qərara alınmışdı. Şovrəyi Müttəhidə və Tudə təşkilatının birlik təmayülü Demokrat Firqəsinə heyretavər bir tərzədə qüvətləndirdi və qərar oldu ki, Tudə, təşkilatının komitə üzvlərindən bir neçə nəfər Firqənin Müəssislər komitəsinə daxil olsunlar, bu tədbirin nəticəsində sıralarımız inanılmış və mücərrəb kadrlarla möhkəmlənməyə başladı.

Müraciətnaməmiz müntəşir olan kimi Tehran ruznamələri əleyhimizə şədiddə bir surətdə həmləyə keçib töhmət və iftira qallmadı ki, bizim üstüümüzdə atmasınlar. Dərin iman və qəti təsmim üzrə fəaliyyətə başlayan Firqə rəhbərlərimiz onlara cəvab vermək əvəzində öz işlərinə idamə verdilər.

Müəyyən nəqşə üzrə olduğu üçün iş çox səri' surətdə pişrəft etməkdə idi.

Firqə gizlətmə və ört basdır siyasətinə müxalif olduğu üçün öz məqsədlərini sadə surətdə açıb xəlqə bəyan etdi, işimizin başlanğıcı Qızıl Ordunun ölkəmizdə olduğuna təsadüf etdiyi üçün düşmənlərimiz xəlq arasında sui- təfahüm etmək üçün nehzətimizi təcziyə və ya ayrı bir ölkəyə ilhaq ünvanilə ləkələndirmək istirdilər.

Bu sui-təfahümü rəf etmək üçün şəhərimizin ümum təbəqatının baş bilənələrindən geniş bir iclas də'vət edildi. Bu iclasa ağayi Pişəvəri bir saat yarım sürən nitqində Firqənin şüarlarını şərh verərəkən əlilə havada İran nəqşəsini tərsim etdi. Bu cümlə isə bütün nehzət dövrəsi fəaliyyətimizin məşəli oldu: Sol və Sağ cərəyanların hər ikisi ilə mübarizə edərəkən ağayi Pişəvərinin, 19- şəhrivərdə söylədiyi bu tarixi cümlə nəzərdə tutulmaqla Firqə içərisindən çıxabilən ümum səhv cərəyanların qarşısını məsdud etdi. Təbriz şəhər təşkilatının əsası isə çox tez bir zamanda yəəni mehr ayının beşində vicuda gəldi. İyirmi üç günlük fəaliyyət nəticəsində Demokrat Firqəsinə yazılanların sayı (Hizb-Tudə təşkilatından əlavə) minləri təcavüz etmişdi. Mehr ayının 9- da təşkil tapan konfransda birinci Firqə konqresinə 59 nəfər nümayəndə intixab edidi. Böyləlik ilə şəhər təşkilatımızın əsası qoyulub, münəzzəm surətdə işə başlandı.

Bu dövrdə Azərbaycan ruznaməsi böyük rol oynamaqda idi. Xəlq onu sevinc ilə oxur və Firqənin siyasətini dərk edirdi. Ağayi Pişəvəri uzun müddət sürən yazıçılıq təcrübəsini və siyasi mə'lumatını təmamilə ona münhəsir etmiş idi. Məqalələr çox qısa, atəşin vəhərartli idilər. İstər ruznamə istər isə şifahi təbliğat əsərində xəlq içərisində böyük fikri nehzət başlayıb gündən günə yüksəlməkdə idi. Şairlərimiz milli nehzətdən ilham alıb çox dərin mə'nali və odlü şerlər yazmağa başladılar.

«Azərbaycan» ruznaməsinin Şəhrivər və mehr aylarında çıxan nümrələrinə diqqət edilirsə təqəribən bütün şə'irlərimizin qiymətli şe'rlərin o dövrdə yazılmış olduğu çox aydın görünər. Ağayi E'timad, ağayi Əli Fətərt, ağayi Azəroğlu, Mədinə xanım Əliəkbərzadə, Müzəffər Dirəfşi və Aşiq Hüseyn Cəvan o günlərdə vətəni şerlər yazmaqda böyük şövq və həvəs göstərirdilər.

Fədailərimizin zövq və şövq ilə qulaqlarımızı, nəvaziş edən: «Həmişəlik yaşa Azərbaycan» surudunu da ağayi Nəcəm- Təbriyzi hamən şəhrivər ayında yazıb, Azərbaycan ruznaməsi idarəsinə göndərmiş və mehrdə çap edilmişdi.

Demək xəlqdə dərin ehsasat vicuda gətirilmiş idi . Firqənin səhih rəhbərliyi bu ehsasatı istənilən məqsədə doğru surub ondan təşkilat və siyasi nəticə almağı təmin etdi.

Firqəmizin fəaliyyəti bizə bu cəhətdən yaxşı nəticə vermişdir ki, başçılar öz işlərini təsadüfə vaxtında etməyib, müəyyən nəqşə üzrə hərəkət etməyə çalışmışlar.

Birinci Konqre

Qabaqdan müəyyən edilmiş proqram üzrə, mehr ayının 10- da Firqəmizin birinci konqresi təşkil tapdı. Bu konqredə Azərbaycanın bütün şəhər, qəsəbə, və kəndlərindən nümayəndələr intixab olunmuş idilər. Konqre Firqənin təşkilinə rəsmiyyət verməklə (Hizbe Tudeye İran) təşkilatı ilə Demokrat təşkilatının birləşməsinə əmələ icra etdi. Bu üç gün davam edən konqre çox böyük və əsaslı məsələlərin həllinə müvəffəq oldu. Bunlardan ən mühümmü Firqənin məram və nizamnaməsinin təsvibi idi.

Şəhrivər ayının 13- də intişar tapan məramnamə düz bir aydan sonra yə'ni mehr ayının 12- sində qəbul edilən Firqə məramnaməsi şəkilində daha mükəmməl bir surətdə rəsmiyyətə keçdi. Konqre muxtariyyət, yer bölgüsü və milli dilimizin rəsmiyyəti kimi böyük şüarlarımızı əsas olaraq mərkəzi komitəyə tapşırıb qə't'i ümid və ciddi təsmim ilə xatimə tapdı.

Bu konqredə qırx bir nəfərlik bir «Mərkəzi Komitə» seçilib, ağayi Pişəvəri Firqə Sədrliyinə, ağayi Şəbistəri ilə ağayi Badəkan Sədr müavinliyinə intixab olundular.

Tehran Mürtəceləri Nehzətimizə Zəminə Hazırladılar

Bizim milli nehzətimiz yuxarıda yazdığımız sürətlə genişləndikcə Tehran özünün irticai rəftarında ciddiləşməyə başlayır.

İran məşrutəsində cəlladlıq vəzifəsilə məşğul olan «Sədr Uləşraf» nehzətimizi boğmaq üçün «Seyid Mehdi Fərox»- u fəvqəla'də ixtiyarat ilə Azərbaycana valı təyin edərkən Firqə də buna cavab olaraq böyük yığıncaq çağırır və orada Fəroxu qəbul etmək üçün qətnamə sadır olunur.

Məclis- Şovrai Milli isə təmamilə öz masqasını yırtıb, irticai siyasətini biruzə verir. Məlik Mədənilər və Əmir Teymur Kəlalilər kimi müstəbidd və faşist ünsürləri riyasət heyətinə intixab edir. Bu vasitə ilə Azərbaycan nehzətinin daha da vüs'ətlənməsi üçün müsə'id zəminə vicuda gəlir.

Həmin bu dövrdə Tehranda azadixahların tə'qib və toqifinə iqdam olunur. Məxsusən kargərlər ittihadəsi başçılarından «Rusta, və Şəmidə» toqif olunur. Tehranda tə'qibdə vaqə' olan əfsərlər isə Tehranı tərk edib Xorasana və oradan da Səhrəyə qaçmaqla canlarını xilas etməyə çalışırlar.

Tehran radiosu Azərbaycan surudunu çalmaqla ümum İran xəlqini əleyhimizə təhrik etməyə çalışır. Bunlar isə irticai siyasətmədarlara əks nəticələr verir və onları öz başlarını itirməyə vadar edir.

Tehran Barmaqğı

Azərbaycan ruznaməsinin 20- mehr tarixi şumarəsində «Tehran barmaqğı» ünvanlı məqalə Azərbaycanda olan Tehran məmurlarının o günkü xainanə siyasətlərinin üstünü açır, məqalənin bu cumlələri şayan diqqətdir:

«Tehran irticainin qara barmaqğı Azərbaycan kəndlərində görsənməyə başlanır, bu isə kəndlərdə saysız- hesabsız jandarmlardan ibarətdir.

Kəndliləri güc ilə çəkib fitnə və fisada sövq edirlər. Ərbabların əmlakını hifz etmək və bəhrə almaq bahanası ilə kəndliləri döyür, əzir, incidir və narahat edirlər. Biz çox gözəl bilirik ki,

Azərbaycan maliklərinin böyük bir qisməti sülh və aramış tərəfdarıdır. Vəli müftinlər onların adından xəlqi narahat edir və cür bə cür bahənalər ilə kəndlərdə hüquqı işlərə qarışırlar.

Firqəmiz var quvvəsilə sükutunu saxlamağa çalışır vəli fitnəkarlar öz mənhus siyasətlərindən əl götürmək istəmirlər.

Görürsünüz ki, millət və məmləkətin müqəddəratı kimlərin əlindədir? O deyir: biz hüquqı işlərə qarışa bilmərik, kim güclü isə öz işini qabaqdan aparmalıdır.

Jandarm və əmniyyə təşkilatının başında duranların Liqvan hadisəsində böyük cinayətkarlıqları olmuşdur.

Əgər oğun bunlar məsuliyyətə cəlb edilsə idi, bu kimi hərəkətlər olunmazdı və bu gün ədliyyə rəisi və müddə'i-ülümüm kəndlərdə baş verən cinayətləri öz boyunlarından atmaqla təza bir şurişin meydana çıxmağına yol verməzdilər.

Biz bunilə xəlqimizi təhəmmülə, səbirə və mətanətə də'vət edirik və eyn zamanda fitnə və fisad tovlid edənlərin simalarının göstərmək üçün onların nə kimi işlər gördüklərini mədarık və əsnad üzrə yazıb təşkilatımıza verilməsi tövsiyə olunur. » «P.»

Bu günlərdən sonra jandarmların vəhşilikləri artır. Nəhayət iş o yerə gətirir ki, Firqə bu xüsusda bu cinayətləri ifşa edən bir müraciətnamə nəşri ilə İranın səlahiyyətli idarələrinə və ha belə xarici konsulxanalarına cinayətlərin təfsilatını onların necə bilatə'qib qalmasını göstərir.

Biz aban ayının 25- də yazılan o sənədi burada ikinci dəfə təkrar edirik:

Dövlət Məmurlarının Kəndlərdə Yaratdıqları Fəcayei İfşa Etmək Üçün

Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Azərbaycanda Demokrat Dövlətlərinin Dilploması Məmurlarına Və İran Səlahiyyətli Məqamlarına Göndərdiyi Açıq Məktub

Dövlət məmurlarının Azərbaycanda gündən- günə artmaqda olan vəhşiyana faciələrə və beçaraların şikayətlərinə səlahiyyətli məqamatın təvəccəh etməməsi, Azərbaycan Demokrat Firqəsinin mərkəzi komitəsini, Azərbaycanda olan Demokrat dövlətlərinin siyasi nümayəndələrini xalqımızın fəci' və ürək yandırıcı vəziyyətindən müttələ etməyə, bu vəsilə ilə xalqın dilsuz fəryad və naləsini mütəməddin dünyanın qulağına, hansı ki, zülm və vəhşiliyi kökündən qazmaq üçün fədakarlıq və canbazlıqlar etmişlər, yetirməyə vadar etdi.

Böyük dövlətlərin baş konsul və vis konsullarını məmləkətimizdə yandırılan od və alovdan müstəhər etmək üçün Demokrat Firqəsi əlində olan bir çox əsnad və mədarik üzündən bir neçəsini göstərmək istir.

Azərbaycan Demokrat Firqəsi çarəsiz olaraq bu təsüfavər iqlamı edir, ondan ötrü ki, hökumət heç öz mütəcaviz məmurlarının ehcafətindən cilovgirlik etməyə hazır olmur, bərəks hər gün onun şiddətini artırır. İndi baş verən fəcayə göstərir ki, onlar bu vəsilə ilə Azərbaycan xalqını aradan aparmaq ya onu orta əsirlərdə olan qullar kimi saxlamaq istirlər. Dodaq kəsmək, dağ qoymaq, qarın yırtmaq və bu fəcayə ilə qətl və qarət etməyin orta əsirlərdə belə az sabiqəsi vardır.

Ağalar! Siz mütəməddin dünyanın nümayəndələri və Demokrat xalqlərinin göndərmələri bu qəzayanın şahidi olun və intizarımız budur ki, Azərbaycanın məzlum millətinin səsini demokrasi dünyasının azad mətbuatında intişar verəsiniz.

Əgər bir nəfər bu məzlum və sitəmdidələrin bir neçə nəfərilə söhbət edib və bunların həqqində əmələgələn faciələrin yüzdə birindən müttələ olursa hətəmən mütəssir olub şəksiz öz Demokrat millətinə yetirəcəkdir ki, hələ də dünyada elə bir dövlət vardır ki, onun məmurları məmləkətin qanunlarını ayaq altına alıb və öz millətinə dünyada olan bütün insaniyyət qanunlarının xılfına olaraq rəftar edir və orada qanun, məhkəmə- müdai- ülümümü bir ovuc müstəbidd xudsər və istifadəçi əşxasın əlində alətdir. İranın indiki vəziyyəti dünya demokrasisına ardır. Qoy dünya bilsin ki, bir iddə məzlumlar ki, çarəsizlikdən onlara öz məzlumiyətlərin izhar edirlər cəvab versin.

Budur bir qismət dövlət məmurlarının kəndlərdə yaratdığı fəcayə və onların qanunsuzluqları və zulumləri haqqında ədliyə və sayir səlahiyyətli idarələrə yazılan şikayətlərdən ki, həqiqətdə xarvardan bir ovucdur və indiyə qədər də bunlara tərtib- əsər verilməyibdir.

«1- 9, 7, 24 –də «Həştərud» mahalının «Əcəmi» kəndində malik Məhəmməd Sadıqخان Müctehidi və mübaşir Əbdülhüseyn Sasani bir iddə müsəlləh jandarmı kəndlilərə həmlə edir, jandarmıdan biri Zülfəli adında bir kəndlini qolundan yaralır və Həsən ağa, Qulam, Fəthəli və Məşhədi İbadullah adlı dörd kəndlini günahsız yerə güllə ilə vurur və beş nəfər kəndlini ağır surətdə yaralayır, belə ki, indi də yataqda dırlar. Bununla bərabər qatillər hələ də təqib olunmamışlardır. Lakin günahsız kəndlilərdən bir neçə nəfər tutulub və həbs edilmişlərdi.»

2- «Kağəz Künan» mahalında «Qoşa Bulaq» və «Yam Bulaq» kəndlərində 7, 7, 24-də Məhərrəm və Qənbər adlı iki nəfər kəndli Əslan Hüməyun və ustvar İbrahiminin əlilə azadixahlıq cürmi ilə qətlə yetişiblər və jandarmların müsəlləhanə həmləsi nəticəsində kəndlilər öz ailələri ilə çöllərə qaçır.

3- «Sarab»- ın «Şərəbiyan» kəndində bir iddə jandarm guruhban Müqəddsin başçılığına kəndlilərin evini və əmvalını qarət və özlərini döyüb həbs edirlər, bir kəndli ölür və neçə arvat, uşaq siqt edir.

4- «Tikmə Daş»- da jandarmlar azadixahların evlərini qarət edirlər və iki nəfərə qədər kəndlilər öz arvat və uşaqları ilə çöllərə qaçır.

5- «Əmmənd» kəndində iyirmi nəfər jandarm sərvan Dibanın başçılığı ilə kəndlilərin mal və canlarına təcavüz edirlər ki, yüz əlli nəfər kəndli onların zülmündən dəli kimi qaçaraq öz canənləri üçün Təbrizə Azərbaycan Demokrat Firqəsinə pənahəndə olurlar.

6- «Suslanabad» kəndində Həsən jandarm və Əli adlı birisi bir nəfər arvadı tufəng qundağı ilə o qədər döyürlər ki, onu ölüm halına salırlar və haman arvatın iki yaşlı uşağı tufəng qundağı zərbəsi altında ölür.

7- «Güllü Təpə» kəndində sərvan Abdini bir böyük iddə jandarmlarla azadixahları ağaca bağlayıb və onların qabağa gələnələrini həbs edib və «Mərdanqım» kəndində mürtəcə' xanlar jandarmlarla birlikdə bütün azadixahların evlərinə həmlə edirlər. Onların mallarını və əsasiyələrini qarət etdikdən sonra onların başına o qədər işkəncələr gətirirlər ki, bir iddə böyük kəndlilərdən çöl və meşələrə qaçmağa məcbur olurlar. Jandarmların və

bə'zi məhəlli mürtəcə'lərin yaratdıqları fəcayədən ədliyə və sayirə qanuni mərcələərə olunan şikayət və e`lam- cürəmlərin sayı bu günə qədər yüzü keçmişdir.

Bütün o kimi mövqələrdə xəlqin məsül məqamlardan mürtəkibləri qanun- əsası hududunda və cəzayı məhkəmələrin üsuluyla tə'qib etmək, jandarm məmurlarının qeyri-qanuni olaraq hüquqı işlərə müdaxilə etməkdən cilovgırlıq olunması təqaza olunmuşdur. (Qəzayı qüvvənin icrəyi qüvvədən ayri olduğunu ədliyənin 3536- nümərə və 11, 5, 24-tarixli jandarm idarəsinə yazdığı bəxşnamə mucibincə, jandarm idarəsinin hüquqı işlərə müdaxilə etməməsi təqaza olunmuşdur. Çünki o idarənin məmurları xəlqin asayişini təmin əvəzində xəlqin qətl və qarət edilməsinin və asayişinin pozulmasının səbəbi olmuşlar.)

(Azərbaycan Demokrat Firqəsinin mərkəzi komitəsinin ictimai işlər şöbəsi)
(«Azərbaycan» şumarə 56, aban 25, noyabr 16)

Bu cinayətləri yaradan Tehran barmağı isə xəlqi, məxsusən kəndlini təngə gətirir və onu qanlı və şədidd mübarizəyə vadar edir. Yeri gəlmişkən bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Firqə 30- mehrdən 20- azərə qədər həmişə kəndliləri sükuta də'vət edərək azadlığın sülh yolu ilə əldə edilməsini lazim görmüşdür. Tehran barmağı öz cinayətində o qədər israr və səmacət göstərmiş ki, biləxrə Firqə kəndlilərə özünüzü dilfa edin fərmanını verməyə məcbur olmuş, bu fərmanın nəticəsində fədai dəstələri meydana çıxmışdır.

Birinci Konqrənin Təsiri

Birinci konqrənin təsiri xəlqin içərisində çox böyük oldu. Bu vasitə ilə millətmiş özünə bir mərkəz- siql, bir məlcə, daha doğrusu həqiqi rəhbərlik edici qüvvə tapdığını dərk etməyə başladı. Ona görə bu münasibət ilə yenə də Firqəmizin ilk təşkili günlərində olduğu kimi azərbaycanın hər tərəfindən yüzlərcə təbəri teleqrafları axıb gəlməyə başladı.

Konqrənin qərarlarını və orada təsvib olan məramnaməmizi nəzərə alsaq görürük ki, bu sadə bir yığınaq dəyil imiş. Bu gün dost və düşmənlərimizin təsdiqi ilə bütün dünyada səs salan böyük nəhzətimizin nəqşə və tədbirlərini təhiyə etmək, vaqiən hərbi və inqilabı bir ərkan- hərbi işini görmüş oldu.

Bu cəhətdə deyə bilərik ki, konqrenin xatiməsilə milli nehzətimiz başlanıb, münəzzəm bir surətdə xəlqi təşkilat altına almağa müvəffəq oldu.

Tehran Titərədi, Sədr Yıxıldı

«Fərrux»- un Təbrizə gəlməkdən məyus olması Firqəmizin gündəlik işlərində pişrəft etməsi, Tehran mühitində şədid bir surətdə qorxu tovlid etdi. Nəticədə əl- ayağını itirmiş məclis mürtəceləri «Sədr»-i iş başından kənar etdilər. İrticai heyət- hakimə arasında iki şədid mübarizə başladı. Bir dəstə istəyirdi nehzətimizi silah və polis təşkilatını təqviyə edərək, bu vasitə ilə bir tərəfdən xəlqi mə'r'ub etmək, o biri tərəfdən fürsət ələ gətirib Firqə başçılarını ortadan aparmağa çalışırdılar. İkinci dəstə isə hiylə və neyrəngə mütəvəssil olub , xəlqimizi iğfal etməyi lazım gördükləri üçün bizə yaxşı bir valı göndərmək və dadlı və'dələr verməyi irəli sürmüşdülər. İttifaqən hər iki guruh dövlət təşkilatında dərin nüfuza malik olduqları üçün öz fikirlərini müəyyən məmurlar vasitəsilə əncam verməyə müvəffəq olurdular. Bu isə Azərbaycanda Farslar demişkən «küsə və rişə pəhn» şəkilində zahir olurdu. Məsələn bir tərəfdən sərhəng «Vərəhram»- lar, «Pərvizi»- lər və «Zəngənə»- lər vasitəsilə kənd və şəhər əhalisini əzir, döyür, ayaqdan salırdılar, o biri tərəfdən mülayimətlik ilə mə'ruf olan «Hesam- ulsultan Bayat»- ı valı təyin edib ona tapşırırdılar ki, nehzət başçıları ilə saziş etsin. Xəlqin gözünün qabağından pərdə asmaq üçün böyük islahat və'dələri ilə işə başlasın. Bu «kusə və rişə pəhn» siyasət isə xəlqə gizli qalmadığı üçün firqəmizin təbliğatı və təşkilatı fəaliyyətini daha da qüvətləndirməyə bais olub və mühitimizdə şədid bir təşənnüc vicuda gətirdi.

Milli Hökumət Təşkili Yolunda

İş sadə bir çərçuvədə dayana bilməzdi. Milli və demokratik şüarlar ilə xəlqi ayağa qaldıran Firqə sözə qənaət edib dura bilməzdi. Tehran isə əməldə güzəşt etmək istəmirdi. «Sədr- ülşraf» kabinetinin yerini «Həkimi» kabinetinə təbrizdən qaçan mürtəce'lər ilə əlbir olan Tehran irticai qüvvələrinin təht- təsirində qalan, bu sözlərimizi eşitmək belə istəmirdi. Hətta qanun əsasında sərih bir surətdə qeyd edilmiş sadə əncüməni- əyaləti qanununu belə səfsətə ilə aradan aparmağa çalışırdı.

Bu vəziyyəti nəzərdə tutub Tehran heyət- hakiməsinin işlərini dəqiq surətdə tə'qib edən mərkəzi komitə, Firqə məramının icrası üçün sözdən əmələ geçdi.

Bir tərəfdən jandarmaların fişar və təziqindən cana doymuş kəndlilərin arasında fədai dəstələri təşkil etmək, o biri tərəfdən xəlqin arzularını yerinə yetirmək üçün milli dövlət təşkilatı yaratmaq lüzumu meydana çıxdı və bu fikrərin təxir edilmədən icrası ağayi Pişəvərinin müstəqim məsuliyyəti ilə ağaz olundu və bütün Firqə başçıları bu hədəfə yetişmək üçün şədiddə bir surətdə fəaliyyətə başladılar. Bu fəaliyyətin nəticəsində Azərbaycanda olan dövlət təşkilatı mütəzəzil olub gündən günə zəiflənməyə başladı. Nəhayət əməldə iki hökumət meydana çıxdı ki, onlardan biri gündən günə nüfuz və qüdrət kəsb edən Demokrat təşkilatı, o birisi öz səngərlərini bir- birinin dalısınca tərk etmək məcburiyyətində qalan çürümüş dövlət təşkilatı idi.

Axırda iş o yerə gəldi ki, Firqə üzvlərini səbirə, mətanətə və aqılanə rəftara adət vermək üçün Firqə Sədri aşağıdakı məqaləni yazıb, Azərbaycan ruznaməsində intişar verdi:

Fizuli Mövquf

Eşitdiyimizə görə çağrılmamış qonaqlardan şəhərdarı rəisi böyük qanunsuzluqlara başlamış. Qanuni surətdə xəlq tərəfindən seçilmiş şəhər əncüməni əvəzində səkkiz ay bundan əvvəl vaxti qurtarmış köhnə əncümən ə'zasının əlilə bə'zi işlər görməyə iqdam etmişdir.

Bu kimi fizulluqların vaxti keçmişdir. Rəisi- şəhərdarı olmasın ondan daha yekəsi olsun, diktatorluq və qanunsuzluğa Azərbaycan xəlqi yol verə bilməz.

Ağayi şəhərdar bir dəfə anlasın ki, bura Azərbaycan dır, diktatorluğu buradan yə'ni Azərbaycanın mərkəzindən başlamaq olmaz. Vaxti keçmiş əncümənlərin və ya Məclis- Şovranın vasitəsilə millət malından bir dinar xərc etmək qanun- əsasımızı ayaqlamaq deməkdir.

Bu işi görənlər kim olursa olsun xain və müucrüm tanınmaqla məhkəməyə cəlb olmalıdırlar. Biz dadsitan və qanun mucibincə səlahiyyətədar məqamların nəzərini bu ciddi və böyük oğurluq və xəyanətə cəlb edirik. Vizarət- kişvərin babası da şəhər əncümənlərinin istiqlalını poza bilməz. Əgər səlahiyyətədar məqamat bu quldur müstəbidd ünsürü məhkəməyə cəlb etməyə fəvriyyətlə təşəbbüs etməzsə ondan daha səlahiyyətli olan xəlq öz hüququndan müdafiə edər. Fizulbaşılar anlasınlar ki, bu asanlıq ilə böyük bir şəhərin hüququnu payımal etmək ucuz başa gəlməz. «Fərrux»-un nəqşəsini icra etmək bu sadəlik ilə baş tutmaz. Şəhərimiz öz işlərini idarə etmək üçün əncümən intixab etmiş,

nəzakət mayillığı əldən verməyib bu günədək onun işə başlamasına müntəzir olmuşdur. Müstəbiddlər, mürtəcə'lər və xainlər və xainlər əlində olan vizarət-kişvər isə kəcdar- məriz vasitələr ilə itlafı- vəqt edib, axırda göndərdiyi töhfə, qanununu pozmaq və xəlqin həqqini payimal etməkdən ibarət olmuşdur. Bunu nəzərə alıb mərkəzi komitəmizin fəaliyyətdə davam edən ümumi iclasından ciddi surətdə qanuni Şəhər Əncüməninin təşkilini təqaza edirik. Qoy Tehran bir dəfə öz təklifini düşünüb bu kimi fizülluqların azərbaycanda baş tutmayacağını yəqin etsin « p.»

Bu məqalə aban ayının on səkkizində iazılmışdır. Məqalənin ləhni isbat edir ki, Firqə son dərəcə qüdrət və iqtidara malik olduğu halda hökumət məmurları fəvqüladə bir durətdə zəyif və beçara olmuşlardır. On səkkiz aban ailə ayırmi bir Azər arasında böyük bir fasilə olmadığını nəzərə alsaq aydın surətdə ehsas edirik ki, firqəmiz nə miqyasda özünü daha böyük qədəmlər götürməyə amade edib o götürmək istədiyi qədəmlərin müvəffəqiyətini də iüzdə yüz təmin etmiş imiş. Bu məqalədən iki gün sonra iəni aban ayının 20- dh haman ruznamədə belə bir məqaləyə yenə hə təsadüf edilir.

İkinci Dövrənin Şüarları

Bu ünvan altında qələmə alınan məqalənin nəhayətində belə yazılır:

((«Bu günkü şüarlarımız əncümənlərin təşkili və on beşinci məclis seçgilərinin səri' bir surətdə başlanmasıdır. Bu iş böyük siyasi bir işdir. O, Firqəni xəlq ilə yaxınlaşdırıb, onun həqiqi rəhbəri məqamına yetirəbilən bir işdir. Heç bir siyasi firqə tək öz üzvlərinin əli ilə istədiyinə nail ola bilməz. Daha artıq xəlq işlərinə qarışib, Xəlqin arzularını daha da geniş dayirədə anlayıb onların əməli olmasına çalışarsa, o Firqə xəlqə daha artıq yaxınlaşib, onun bitməz- tükənməz qüdrətindən dahada artıq istifadə edəbilər.»

«İkinci dövrdə Firqə işçilərimizdən bunu tələb edirik.»

« Böyük mitinqlər və geniş konfranslar vasitəsilə əncümənlər və məclis intixabatının mə'nasını anladıb və onları bu yolda mübarizəyə hazırlamaqdan ibarətdir.»

«Bir sözlə quruluş dövrəsi xatimə tapıb və təbliğat və əməl dövrəsi başlanmışdır. Bu gündən e'tibarən Firqə siyasi qüdrət kəsb etmək yolunda mübarizə edir. Siyasi qüdrət əncümənlər və məclis

nümayəndələrinin azadixah və Demokrat şəxslərdən intixab olunması sayəsində kəsb ediləbilər. Bunu heç bir Firqə üzvü unuda bilməz. « p.»))

Beləliklə Firqə hazırlıqları həmləyə keçir, Firqə dili olan azərbaycan ruznaməsi öz ləhnini təmamilə dəyişdirib xəlqi qiyama və əməli mübarizəyə çağırır:

«Azərbaycan sərvəti azərbaycanda qallmalıdır» və «Korlar eşitsin, korlar da görsün» ünvanlı məqalələrdən təمام mə'nası ilə böyük nehzətin əmələ başladığı aşkara çıxır. Məxsusən axırıncı məqalədə ağayi Pişəvəri yazır ki, iş təbliğat və məqalədə dəyildir, məqalələr fəqət Firqə fəaliyyətinin mətbuatda olan inikası hesab oluna bilər.

Bu dövrə yə'ni abanın axır günlərində Firqə artıq müəyyən nəqşəuzrə hərəkət etməyə başlır.

Aban ayının 17- də təşkil tapan komitəmizin ümumi iclası ertiq sözdən əmələ geçməyi qərara alır. Bir tərəfdən fədai dəstələrinin həmləsi o biri tərəfdən dövlət təşkilatı yaratmaq vəsilələri təmin olunur. Nəhayət 21- Azər qiyamı qət'i olaraq təyin edilir. Ümumi iclasın qətnaməsində isə sərih bir surətdə tehrana müntəzir olmadan Əncümən- Əyaləti və məhəlli intixabatının başlanması qərara alınır.

Qərarlar

1- Firqənin məşhur bəyannaməsi və birinci konqresinin e'lan etdiyi şüarları ümumiyyətlə iranda, xususiə azərbaycanda dərin təsir bağışlayıb və demokratiq cərəyanını qüvətləndirmişdir. Bunu ümumi iclas çox şadlıqla qeyd edib, şüarların əməli surətdə başlanmasını qərara alır. Bu şüarlar Azərbaycan xəlqinin milli muxtariyəti təmin etmək üçün Əyalət və Vilayət Əncümənlərinin təşkil və Məclis Şovra intixabatını təxirsiz surətdə başlanması vasitəsilə ola bilər.

2- Firqə quruluş dövrəsinə xatimə verdiyi üçün indi geniş təbliğati işlərə başlayıb xəlqi firqənin ətrafına toplamaq üçün böyük yığıncaqlar və mitinqlər təşkil verə bilər və bu mitinqləri idarə etmək üçün hazırlanan Firqə fə'allarının fəaliyyətə girişmələrini təmin edə bilər

3- Əyalət və Vilayət Əncümənlərinin intixabatını xəlqin öz güc ilə başlaması lüzumunu qeyd edib, komitə yaxın bir zamanda bütün Azərbaycan xəlqi arasında intixab olunan xəlq nümayəndələrindən böyük bir konfrans təşkil etməlidir.

4- Firqəyə yazılanları təmamilə təşkilata bağalamaq üçün üzviyyət və rəqələri çox tez bir surətdə paylanmalı və Mərkəzi Komitə tərəfindən təhiyə edilən təmbr vasitəsilə həq- üzviyyətləri yığmağa iqdam etməlidir.

5- Cəvanlar arasında işləri möhkəmləndirmək üçün bə'zi məsül şəxslər təyin etmək ta cəvanlar arasında ciddi iş aparıb onları gələcək işlər üçün hazır etsinlər.

6- Kəndlərdə qanunsuz olaraq kəndlilərə hücum edən jandarmın, ümum cəmaətinin qüvvəsilə qabağı alınsın.

Həmin bu tarixdə Azərbaycan ruznaməsində bu məqaləyə də təsadüf edirik:

Böyük Xəlq Yığıncaqları

Şəhərlərimizdə İyalət və Vilayət Əncümənləri təşkil və məclis seçgilərinin başlanması xususunda bəhs etmək üçün böyük xəlq yığıncaqları də'vət edilmişdir. Bu yığıncaqlarda xəlqimizin doğma rəhbəri olan Firqə təşkilatı nəzarət edir. Aldığımız mə'lumata görə qəsəbə və kəndistanlarda bu yığıncaqlar nəzərə çarpmıqdadır.

Bununla Azərbaycan xəlqi özünün diri bir millət olduğunu subut etməkdə dir. Tehran hökumətinin cahil və nadan məmurları Firqə təşkilindən sonra onun kəndlərdə qol- budağını kəsmək üçün insanlığı təhqir edən vəhşiyana tədbirlərə əl atdılar. Xoşbəxtana onların təşəbbusu firqəmizin xeyrinə təmam olub, kənd cəmaətini bizə yaxınlaşdırır və bu vasitə ilə Firqəmiz daha səri' bir surətdə kəndlərdə kök salmağa dəvam edir.

Doğrudur ki, yüzlər ilə kənd zəhmətkeşləri jandarm zülmündən dağlarda yaşamağa məcbur olmuşlar. Yenə də doğrudur ki, əhl və əyalını götürüb Firqəmizin qapılarına pənah gətirən kəndlilərə böyük köməkliklər edə bilməmişik. Lakin kəndli düşünüb anlamış ki, onun fəlakət və bədbəxtliyi müvəqqətidir. Əyalət və Vilayət Əncümni vicuda gəlirsə bu kimi cinayətlərə çox tez bir zamanda

xatimə verilə bilər. Ona görə də kəndli də var qüvvəsilə bu işin çox tez bir zamanda başlanmasını tələb edir.

Biz bilirik ki, xalqımızı əsarətdə saxlayan mürtəcə' qüvvələr var gücləri ilə onun bir milli təşkilat ətrafına toplanmasının qarşısını almağa çalışmaqdan sərfinəzər etməyə cəklər. Lakin Firqəmizin götürdüğü düzgün və mətin xə- hərəketi sayəsində onların arzuları ürəklərində qalib ümidləri yə'sə mübəddəl olacaqdır.

İndi bütün Azərbaycanda iki cərəyan vicuda gəlmişdir: Biri xəlqi üzüb, boğub, mal- meknət kəsb etmək istəyən dövlət məmurları, digəri isə azadlıq, demokrasi üsulunu əməli surətdə diriltməyə çalışan milli qüvvələr, birinci cərəyan zülm və biydadgərliyə dayandığı üçün gündən günə zəifləşib meydana çıxır, ikinci isə insanların səadət və xoşbəxtliyini təmin etmək yolunda apardığı qəhrəmananə mübarizə nəticəsində qüvət və qüdrət kəsb edib, irəli gedir və xəlqi özünün ətrafında toplamaqla gələcək milli qüdrətin binasını möhkəmləndirir.

Böyük milli hərəket artıq başlanmış, azadlığı təmin etmək yolunda meydana qoyulan şüarların icrası vaxtı gəlib çatmışdır. İndi artıq töhmət və iftiralara qulaq asan yoxdur, iki ay yarımliq ciddi fəaliyyət böhtan deyənlərin siymasını aşıkara çəxarib firqəmizin götürdüğü yolun doğru bir yol olduğunu isbat etmişdir.

İndi hamı bilir ki, Demokrat Firqəsi düşmənlərin dediklərinin xilafına olaraq İran istiqlal və təmamiyyətinin nəfinə çalışan bir Firqə dir. İndi dost və düşmən anlamışdır ki, milli muxtariyyət təcziyə dəyildir. Kimsə Azərbaycanı irandan ayırmaq istəməz. Onu bu, ya başqa biganəyə satan yoxdur. Bu sözlərin hamısı azadlığı boğmaq üçün mürtəcə'lər tərəfindən meydana atılan xainanə töhmətlərdir.

Azərbaycan xəlqi çox sadə və təbii surətdə özünün siyasi, iqtisadi və ictimai işlərini idarə etmək istəyir. Öz qolunun güc ilə öz millətinin özünə tərəqqi və təkamül yollarını açmağa çalışır.

Bütün Azərbaycanı bürümüş mitinqlər, yığıncaqlar və ictimaların hədəfi isə budur. Bu vaxtə qədər azadlıq, birlik və demokratiq barəsində dadlı söz çox danışılıb və şirin və'dələr çox verilmişdir. Xəlq indi sözə inana bilmir. O, çox həqli olaraq əməl istəyir. Bu günə qədər cür bəcür adlar ilə ortaya çıxan firqələr isə xəlqə əməl nişan verə bilməmişlər. Firqəmiz isə böyük şüarları əməli etmək istəyir, mitinqlərdən məqsəd budur.

Xəlv çox aqıq bir surətdə Əyalət və Vilayət Əncümənlərinin təşkilini tələb edir. Qanun-əsasımızın pozulmasına yol verməmək üçün 15-ci məclis seçgilərinin başlanmasını təqaza edir. Bu işə rəhbərlik etməyi firqəmizdən gözləyir.

İndi azərbaycanda dəvam edən mitinq və nümayişlərin mə'nası budur.«P.»

Beləliklə bütün azərbaycan xəlqi ayağa qalxır, kəndlər, qəsəbələr və şəhərlərdə 10- min, 20- min və 50- min nəfərlik mitinqlər təşkil olunub kətbi surətdə qərarlar çıxarılır və bu qərarlarda Demokrat Firqəsindən fəvri surətdə Əyalət Əncüməninin təşkili və milli muxtariyətimizin təmini tələb edilir. Xəlqin əksəriyətini təşkil edən bu yığıncaqlar öz işlərini qətnamə ilə məhdud etməyib əmələ keçirir və həqlərini almaq və dediklərini həyata keçirmək üçün nümayəndələr intixab edib təbrizdə təşkil olunan konqrəyə göndərilər.

Bu vasitə ilə azərbaycanda böyük Xəlv Konqrəsi təşkil tapır. Konqrə aban ayinin 29- da səhər saat 10- da Təbriz şəhərinin Şir Xurşid səhnəsində sərdar milli Xəttarxan qardaşının sinni riyasəti ilə iftitah olunur.

Ən qədim mücahidlərdən ağayi «Səyid Divan» Azərbaycan azadixahları namindən konqrəni təbərlik edir.

Sonra azərbaycanın ayri şəhərlərindən axıb gələn nümayəndələr hərərətli və atəşin sözlərlə konqrəni səlamladıqdan sonra birinci cəlsə təbərliklərə və e'tibarnamə komisionunun guzarışinə həsr edilir. Gün ortadan sonra ağayi Pişəvəri ümumi vəziyətımız və konqrənin vəzifəsi həqqində müfəssəl bir nitq edir. Onun nitqi səkkiz yüz nəfərdən təşkil tapmış xəlv nümayəndələri tərəfindən dəfəllər ilə alqışlanır, beləliklə nümayəndələr firqəmizin siyasətinə inandıqlarını isbat edirlər.

Ağayi Pişəvərinin nitqi isə bu cumlələrlə qurtarır:

«Biz artıq özümüzü idarə etmək istəyirik. Biz azərbaycanı irandan ayırmayıb fəqət azərbaycanın daxili muxtariyətini istəyirik.

Azərbaycan Hindustan dəyil, bura azərbaycandır. Onun müşə'sə' tarixi vardır, bu millət diridir. Azərbaycan milləti tarixə Səttarxan, Baqir xan və Şeyx Məhəmməd Xiyabanılar vermişdir. Onun iftixarlı tarixi vardır. Biz milli muxtariyət söhbəti edirik, ticarətimizi, behdaştimizi, ma'arifimizi, post və tələqrafımızı və bütün işlərimizi xəlqimiz idarə etməlidir. Azadlığı alarlar, onu verməzlər. Əgər

bizim xalqimizin qabağına silah ilə çıxsalar, qoy bu Milli Konqre öz milli heyətini difa' etmək üçün cəvanlarımızın silahlı milli qüvvələrini yaratsınlar.»

(Bütün salon ayağa qalxır, arası kəsilməyən gurultulu şurəngiz urra səsləri neçə dəqiqə davam edir.)

***

Bu urra səsləri, bu ayağa qalxmaq isə, qiyam və nehzətimizədə xəlqin həqiqi surətdə iştirakı və həqiqət halda bu nehzətin başlanması demək idi. Milli qiyamın mə'nası da elə budur.

***

Bu konqre özünün tarixi müraciətnaməsilə iranın səlahiyətdar məqamatına və azərbaycanda olan xarici dövlətlərin nümayəndələrinə müraciət edir. Əgər bu müraciətnaməyə diqqət olunarsa bizim bugünkü siyasətimizin əsasını təşkil etdiyi aşıkara çıxar.

***

Müraciətnamənin eyni budur: ünvanlar.....

Bu ill aban ayının 29- 30-cu günlərində təbriz şəhərinin Şir Xurşid salonunda 150- min nəfərin imzasilə ümum Azərbaycan şəhər və hovmələrindən toplanan ümumi mitinqlər tərəfindən seçilmiş yeddi yüz nümayəndələrin şirkəti ilə təşkil tapan böyük xəlq konqresi özünün dördüncü iclasında ittifaq ara ilə öz tələbatının əsası məsələlərini aşağıdakı maddələrdə qeyd olunan e`lamiyə vasitəsilə İran mərkəzi hökumətinə bildirməyi qərara aldı:

«1- Azərbaycan xəlqi burda yazılmasına yer olmayan saysız tarixi səbəblərə və hadisələrə görə özünə məxsus milliyyət, dil, adab- rüsum və sayir xüsusiyyətə malikdir. Bu xüsusiyyət ona həq verir ki, iranın istiqlal və təmamiyyətini müraat etməklə bərabər bütün dünya millətləri kimi Atlantik e`lamiyəsi mucibincə öz müqəddəratını təyin etmək üçün azad və muxtar olsun.

2- Konqre Azərbaycan xəlqinin iranın başqa əyalət və vilayətlərilə olan mədəni, iqtisadi və siyası rəbətini nəzərə almaqla bərabər, bu xəlqin indiki İran dövlətinin təsisı həqqində göstərdiyi fədakarlıqları (vaqiən indiki İran dövləti azərbaycanlılar vasitəsilə təsis olunmuşdur) nəzərə alıb heçvəch ilə razı dəyil onun məşəru' və qanuni təqazalarını ki, milli muxtariyyətdən ibarətdir, iranın sərhədlərinə xələl gətirib, onun təcziyəsi üzərində qərar versin.

3- Azərbaycan xəlqi var qüvvəsilə iranda məşrutə şəkli almış demokrasi üsulunun tərəfdarıdır. Azərbaycan milləti iranın tƏmam əyalət və vilayətləri kimi iranın məclis- şovrəyi millisinə nümayəndə göndərəcək və adılanə maliyat verməkde şirkət edəcəkdir.

4- Azərbaycan xəlqi rəsmən və ələnən e'lan edir ki, bütün dünyanın diri millətləri kimi (iranın tƏmamiyət və istiqlalını gözləməklə bərabər) özünün daxili işlərini idarə etməkdən ötrü milli hökumət yaratmağa həqlidir. Və o bacardığı qədər iranın tƏmamiyət və istiqlalını muraat etməklə bərabər azərbaycanı demokrasi və hakimiyyət- milli üsulu ilə idarə edəbilər.

5- Azərbaycan xəlqi azadlıq və demokratiq yolunda böyük zəhmətlər çəkib çoxlu qurbanlar verdiyinə görə istir özünün muxtar hökumətini həqiqi demokratiq əsası üstündə qursun. Buna görə də konqrə tərəfindən təsvib olunmuş daxili nizamnamə üstündə özünün məclis millisini intixab edib və lazim görür ki, azərbaycanın milli və daxili hökuməti bu məclisin nümayəndələrinin arasından intixab olunub onun qabağında məsül olsun.

6- Azərbaycan xəlqinin öz milli və ana dilinə məxsus əlaqəsi vardır. Özgə dilin təhəmilini, onu tərəqqi və tƏməddün kərvanından dalı salmış və onun milli fərhəng və maarifinin yolunu bağlamışdır. Bu narəva təhmilin qabağını almaq və Azərbaycan tərəqqisinə lazim gələn bütün vəsilələri vicuda gətirmək üçün Azərbaycan xəlqinin milli konqrəsi Heyət Milli-yə dəstur verir: Çox tez bir zəmanda Azərbaycan dilinin bütün dövlət idarələrində mərsüəm və onun tədrisini tƏmam mədrəsələrdə (istər dövləti istərsə milli) əməli etsin.

7- Yüz əlli min nəfərin imzası və yeddi yüz nəfər nümayəndənin iştirakilə təşkil tapan milli konqrə Azərbaycan millətinin iradəsilə özünü Müəssislər Məclisi e'lan edib, azərbaycanın daxili işlərini idarə etmək üçün 39- nəfərdən ibarət bir Milli Heyət intixab edərək onlara ixtiyar verir ki, millətin milli istəklərini əməli etmək üçün lazimi tədbirlər görüb, səlahiyətdar məqamat ilə müzakirəyə girişsinlər, eyn zəmanda Azərbaycan Məclis Millisinin və habelə Məclis- Şovrəyi Milli intixabatını icra eləsinlər.

Axırda konqrə İran dövlətinin və dünyanın böyük demokratik dövlətlərinin nəzərini yuxarıda yazılanlara cəlb edib izhar edir ki, bu mətalibin icrası üçün fəqət təbliğ və təşkil vasitəsilə iqdəm edib nizai- daxili və qardaş qanı tökməyə icazə verəməiəcəkdir, vəli əgər mərkəzi dövlət istərsə onun qanunu və təbiyi həqqini silah gücü və qəhər- qələbə ilə ortadan aparsın o vəqt naçar hər qimətə olursa olsun, öz hüququndan müdafiə edəcək və ta bir nəfər azərbaycanlı qalanadək öz milli muxtariyəti uğrunda mübarizə aparacaqdır.

Məclis- Müsisan (Milli Konqrə) Milli Heyətə ixtiyar verir ki, Azərbaycanın muxtariyyətini təmin etmək üçün səlahiyyətədar məqamat ilə əlaqəyə girişsin. Məsələn sülh və müsəlimət yolilə həll etsin, vəli Milli Heyət heçvəch ilə Azərbaycanın muxtariyyəti və Milli Hökuməti haqqında sərfinzər etmək və İranın təmamiyyət və istiqlalını pozmaq ixtiyarına malik dəyildir.

Biz arzu edirik ki, bütün demokrasi aləm bilənsin ki, dünyada bir millət vardır ki, hazır olub özünün var qüvvəsilə öz hüququndan müdafiə edib, asiyanın bir güşəsində azadlıq və demokratlıq baydağını qalxızib istir fəqət öz köməgilə özünün azadlığını təmin etsin.

Ümid edirik İranın səlahiyyətədar məqamati və böyük demokratik dövlətlər bizim milli mənzurumuzun icrası üçün növ'pərvəranə köməkliklərdən ki, Mənşüri Atlantik onun əsası üzərində qoyulmuşdur, müzayiqə etmiyəcəkdir. Ehtiramət faiqə ilə.

«(Milli Konqrə) Məclis Müəsisanın riyasət heyəti»

***

Müraciətnamədən daha calib- təvəccəh, konqrənin qərarlarıdır ki, biz təbliğatçılarımızın istifadəsi üçün burada dərc edirik:

Azərbaycan Məclis - Müəsisan Millisinin Qərarları

Səşənbə günü, aban ayının 29- da Azərbaycan xəlqinin böyük Milli Konqrəsi, ağayi Pişəvərinin ümumi övza' haqqında verdiyi mə'lumatı müzakirə etdikdən sonra aşağıdakı qərarları ittifaq ara ilə qəbul edir.

1- Böyük demokratik millətlərin fədakarlığı nəticəsində diktatorluq, zurguluq və nəjad üstünlüü təbliğ edən qüvvələrin əbədi olaraq yıxıldığı və bütün millətlərə özünü idarə etmək, öz müqəddəratına hakim olmaq imkanı vicuda gəldiyi halda, Azərbaycan xəlqi təmam mə'nası ilə bir millət kimi ayağa qalxıb öz təbiyi və qanuni həqinə, öz gücü ilə malik olmaq istəyir.

2- Xəlqimiz sui- təfahum və töhmətlərə yol verməmək üçün öz müqəddəratını ələ aldığı halda, ölkəmizin irandan ayrılmamağını e'lan edir və bütün İran xəqləri ilə qardaşlığını hifz etməyi özünə vəzifə bilir.

3- Milli Konqre azadlıq düşünmənlərinin iftira və töhmətlərinin indidən qabağını almaq üçün açıq və aydın surətdə Azərbaycanın irandan ayrılması və ya onun ayri məmləkətə ilhaq intişaratını ciddi surətdə təkzib edir.

4- Azərbaycan xəlqi məşrutə üsuluna sadıq qalıb, qanun- əsasının demokratik əsllərini icra etməyə çalışacaqdır.

5- Ümumi məşrutə qanunlarını muraat etməklə bərabər Azərbaycan xəlqi özünün daxili işlərini idarə və milli muxtariyəti təmin etmək üçün qanun əsasıdan istifadə edib, Əncümən- Əyaləti təşkilatını bir qədər genişləndirib, ona Məclis Milli adı verir. İran daxilində iranın təmamiyyət və istiqlalını heçvəchlə xələdar etmədən, özünün Milli Hökumətini vicuda gətirir.

6- Böyük xəlf mitinqlərinin qərarına görə Xəlf Konqresi Azərbaycan Demokrat Firqəsinin rəhbərliyi ilə, Məclis Milli və Vilayət Əncümənləri və Məclis- Şovrəyi Milli intxabatının fəvriyyətlə başlanmasını qərara alır.

7- Hər bir millət öz müqəddəratına hakim olması o vəqt imkanpəzir ola bilər ki, o millət yaşadığı ölkəni idarəetmək üçün əsası qanunlara malik olabılsın. Biz çox yaxşı bilirik ki, tehranda təmərküz tapmış mürtəcə'lər xəlfimizə bu ixtiyarı verməyəcəklər. Bəlkə özlərinin xain iradələrini xəlfə və məmləkətə təhəmil etmək üçün bizim qabağımıza əngəllər də çıxartmaqdan göz yummaq istəməyəcəklər. Ona görə böyük Konqre xəlfimizə arzu və tələbatını əməli etmək üçün ciddi qədəm götürüb, özünü Müəssislər Məclisi e'lan edir. Milli muxtariyyətmizi möhkəm payə üstündə qurmaq üçün Məclis Milli vicuda gətirir.

8- Təbii dir ki siyasi, milli, iqtisadi və mədəni muxtariyyətə malik olmadan milli muxtariyyət boş sözdən ibarət olub, qalar. Bu nüqtəyi nəzərdən Məclis- Müəsisan, Milli bir hökumət yaranmasını və müstəqimən daxili işlərimizin bu hökumət vasitəsi ilə idarə edilməsini təxirsiz bir surətdə lazım görür.

9- Məclis- Milli intixabatı qurtarıb, Milli Hökumət rəsmiyət tapan günədək, Konqre öz nümayəndələrindən 39 nəfərlik Heyəti- Milli nami ilə bir heyət intixab edir və qəbul etdiyi qərarların icrasını bu müvəqqəti heyətə tapşırır.

10- Bu heyət, Məclis Milli təşkil tapan günə qədər Azərbaycan xəlfinin milli işlərini idarə edəcək, Məclis Milli təşkil olan kimi onun vəzifəsi xatimə tapmış olacaqdır.

11- Mərkəzdə və şəhristanlarda başlanan intixabatı təmin etmək və Heyət- Millinin əmniyyətini hifz etmək üçün Konqrəyə- Milli hər növ' tədbir görməyə geniş ixtiyar verilir.

12- Milli Konqrə, dövlət idarələrinin başında duran məmurlardan Heyətə- Milliyyə tabe' olub, onun göstərişlərinə və nəzarətinə itaət etməyi tələb edir və bunun xıلافına rəftar edib, özünü hakim-mütləq göstərmək istəyənlərin tezliklə dövlət idarələrindən ixracını lazım görür.

13- Milli Konqrə bütün dövləti mədrəsələrdə Azərbaycan dilinin, məcburi surətdə tədris edilməsini Milli Heyətə tapşırır və bu milli vəzifəni əncam verməyə mane' olanları Azərbaycan xəلقىnin düşməni hesab edib, onların irticai fikirər və xainanə hərəkətlərinə mane' olmaq üçün, ciddi tədbirlər görənsün.

14- Konqrə polis, jandarm və arteş təşkilatının tərkibini pozmaq fikirində dəyildir. Onlar öz rəsmi libas və dərəcələrini hifz və vəzifələrini əncam verməkdə davam edirlər. Lakin əgər onları idarə edənlərdən, bizim milli muxtariyyətimizin əleyhinə bir iş baş versə, Milli Heyətə ixtiyar verilir ki, onların xəyanətlərinin qabağını almaq üçün ciddi tədbirlər görsün.

Heyət - Milli

Bütün xəlq tərəfindən geniş ixtiyarat ilə intixab olunan 8- yüz nəfərlik böyük konqrə, fəvqüladə münəzzəm vəli gurultulu geçdi, dərdləri deşilmiş xəlq nümayəndələri şədiddə ehsasat ilə istədiklərini deməkdə bir- birinə sibqət edirdilər.

Konqrədə meydana atılan şüaralar xəlq hakimiyyətini yaratmaq üzərində idi. Cuvşa gələn ehsasat bə'zən konqrəni əsas şüarlarımızın çarçavasından kənara çəkmək təmayülü icad edirdisə, Firqə rəhbərləri Firqənin taktiki üzrə yanlış əfkar və ehsasatın qabağını alıb işi düzgün məcrəyə çəkməyə müvəffəq olurdular.

Məsələn qırmızı inqilabdan danışan bir nümayəndənin yanlış fikirinə ağayi Pişəvəri belə cəvab verdi ki:

«Mən geçən günkü şüarları və istədikələrimizi təkərar edirəm. Biz özümüzü irandan mücəzza bilmirik. Biz məşrutəni diriltmək istəyirik. Bizim danışan yoldaşlarımızın bu mövzui muraat etməyi

lazimdir. Bizə düşmənlərimiz cür- bəcür töhmətlər atırlar. Məsələn Türkiyə radiosu deyir ki: Təbrizdə üsyançılar idarələri işğal ediblər.»

«Bizim radio istiqahımız yoxdur ki, dünyaya bildirək ki, bunlar hamısı müzəxrəf və iftiradır. Biz İran istiqlalına əlaqməndik, biz fəqət Azərbaycan Milli Muxtariyyətini almaqdan ötrü iqdəm edirik və bu barədə bir nəfərimiz qalıncaya qədər mübarizədən yorulmaıacağıq, indi danışanlarımız bu mövzui kamilən muraat etəməlidirlər.»

Konqrənin fəaliyyətindən bir nümunə olmaq üzrə onun üçüncü cəlsəsinin müzakirətindən bir qisməti burada dərc edilir:

«Ağayi İlhami- məşrutə məmləkəti məclis və əncümənlərdən təşkil tapar və bunları əsaslandırın Müsisan Məclisi dir.

((Bizim bu konqrəmizin intixab olub və təşkil tapəması ki, ümum Azərbaycan millətinin tərəfindəndir Mclis- Müsisanın vəzifəsini daşımaq demək olur. Bizim burada hazırolan möhtərəm nümayəndələrimiz öz mühüm və ağır vəzifələrinə vaqif olmalıdır. Necə ki, bizim möhtərəm rəhbərimiz ağayi Pişəvəri öz nitqində dedilər: Hər bir fərd- azərbaycanlı ayrı bir iranlıdan artıq İran istiqlalına və bayrağına əlaqmənd dir. Mən sözüümü xülasə edib deyirəm ki, bu konqrədə biz elə təsmimlər tutmalıyıq ki, gələcək nəsilimiz bizə nifrət etməsinlər və bizə rəhmət oxusunlar. Yaşasın iranın istiqlalı! Yaşasın azərbaycanın həq mütəlibatı! (alqışlar)

«Sonra Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Mərkəzi Komitəsinin üzvü və qocaman rəhbərlərimizdən ağayi Şəbistəriyə söz verildi.»

((Ağayi Şəbistəri- İran kimi sahəsi və yeri böyük olan bir məmləkətdə 200- miliona qədər nüfus yaşaya bilər. İranda ədalətsizliyin nəticəsində 10 və ya 15 miliondan artıq nüfus yoxdur, qırx ill qabaq iranda Azərbaycan milləti qiyam edib və İran milləti üçün azadlıq aldı. O mövqə'də azadlıq mərkəzi Azərbaycan idi, onda alınan azadlıq və məşərutiyət bir əndazə diri olub, xəlqimiz ondan bir əndazə istifadə etməyi bilirdilər. Ondən sonra ki, məşrutə və azadlığın əlbəttə rəngi dəyişildi ki, istibdad dövrəsindən daha artıq xəlqə zülm və fişar varid oldi. Şəhrivərə qədər millətimiz Pəhləvi kimilərin və onun dövrəsində yığılan cüce diktatorların nəhayət fişarı altında yaşayırdılar. Şəhrivərdən bu tərəfə Pəhləvi tərəfdarları məmləkəti verən və milləti əsarətə çevirib əmniyyətimizi görürsüz ki, nə fəlakət halına saldılar.»

«Demokrat və azadixah xəlqimiz dörd il şəhrivərdən sonra intizar halında yaşayıb və bir nəticə almadıqlarına görə əvvəl birinci Demokrat Fırqəsinin bəyaniyəsini verdilər, bugünkü gün də öz həqlərini tələb etməkdən ötrü Xəlv Konqrəsi təşkil olub və xəlqimizin arzularını əməli edəcəkdir.» (alqışlar)

«Ağayi İftxari – Sərdərud nümayəndəsi: Möhtərəm ağaalar, 48- kəndin 36- min tərəfindən sizə səlam yetirib və Xəlv Konqrəsinin təbərikdirəm. İrən intixabatının əvvəli qələt olmuşdu. Millət məclisində qənd, şəkər, yumurta, yeralma, lastıncı alveri olmaz. Məclisdə millət qayğusu çəkən əşxas lazımdır. Bunlar özləri də bilirlər ki, ǧəlt işləyənlər həman nümayəndələrin də əməliyatı nəticəsindədir ki, jandarmaların tufənc qundaqları bizim başlarımızdan yağır. Biz irticain bu zülümkar hökumətinin cinayətlərinə son qoyub öz Əyalət və Vilayət Əncümənlərimizi vicuda gətirəcəyik.»

«Xəlil Azər- Məlik Kəndi tərəfindən: Məlik Kəndi və onun hövməsi tərəfindən bu konqrəyə atəşin səlam ərz edirəm. Biz qanun- əsasının icra olunmasını istəyirik. İrticai dövlət Azərbaycan millətinin yəxəsindən əlini çəksin. Bu fəcayə və zülümlərin rəfini bu Xəlv Konqrəsinin çıxardığı qərarlarından gözləyirik. Məlik Kəndində neçə gün qabaq öldürülən 20- yaşında bir cəvanın intiqamın və onun qatillərinin milli məhkəməyə verilməsini biz bu konqrədən istəyirik.»

«Yaşasın İrən istiqlali! Yaşasın Azərbaycan millətinin gələcək səadət və xoşbəxtliyi!»

«Ağayi Yəzdani- Xoy nümayəndəsi, qoca arvadın ağayi Pişəvəriyə göndərdiyi bir cüt corab barəsində söhbət edib o qoca arvadın tapşırıqlarını izhar etdi.»

«O qoca arvat dedi ki, sizin rəhbərizdən xahiş edirik o jandarmaların zülmündən bizi və bizim balalarımızı xilas etsin. Xatimədə əlavə etdi: Yaşasın Azərbaycan xəlqinin milli muxtariyəti.»

«Ağayi Pişəvəri, qoca arvadın corab göndərəməsinə təzəkkür verib dedi: Mən iftixar edirəm bu corabi Azərbaycanın gələcək muzəsinə göndərib və Azərbaycan ana- bacılarımızın ehsasatını dirildək, qoy gələcək qızlarımız, mühəndis və doktor qadınlarımız savadsız xoy bacılarımızın töhfəsini görüb və onun ehsasatından sərmşq alsınlar.»

Ərdəbil nümayəndələrindən ağayi Codət söhbət etdilər.

«Səfəvilərin əmangahı barəsindəki, Kədük də 300- ildən qabaq duzəlibdir və irənin bədbəxt və verən halda qalmasına işarə edərək uç gün Kədükdə qalmalarını dedilər. Azərbaycan milləti təmam öz dərdlərini bilirlər və bu konqrədən fəqət əməl gözləyirlər. Mən axırda deyirəm yaşasın İrən və Azərbaycan!»

«Ağayi Fəttahi- Meşgin nümayəndəsi dedilər, səmim qəlblə bu konqarani təbrik edirəm. Bizim Azərbaycanın namuslu oğlu mərhum Doktor Ərani deyir: Bir millət yaşarmağına görə öz ictimai mühitini itlə' etməyə məcburdur. Bizə maarif, behdaşt lazımdır, bizə Firqə lazımdır ki, millətimizin ehtiyacatını təmin etsin. Mən belə xəyal edirəm ki, Azərbaycan millətinə indi Məclis Milli, Əncümən Əyaləti və Vilayətilərdən əfzəl və lazımdır.

Mən deyirəm yaşasın Azərbaycanın iyit cəvanları ki, öz millətini istəyir fəlakətdən nicat versin.»
(alqışlar)

«Ağayi İshaq- Makı nümayəndəsi: Səlam yoldaşlar (alqışlar) xoşvəqtəm Azərbaycan azadixahlar ilə bir cəlsədə şirkət edirəm. Bəqovli Sə'di:

Sər ke nə dər rahe əzizan bovəd

Bare geranist keşidən beduş

Baş gərək millət yolunda getsin. Milli Hökümət barəsində danışdılar, həzrəti Əlinin kəlamlarından deyib və nəticə aldılar ki, adam öz pəncəsi sayəsində ucala bilər. Vəqt qurtarmasına görə ağayi İshaqın sözünə xatimə verildi.

Ağayi Xurrəmdil- kibritsazi nümayəndəsi: Əncümən Əyaləti Vilayəti mərkəzdən ayrılmaq deyil. Biz Məclis Şovrəyə da nümayəndə göndərəcəyik və qət'- rabitə də məclisdən etmirik. Vəli mənim nəzərimə Əncümən Əyaləti və Vilayəti bizim dərdlərimizə çarə edə bilməz. Axırda deyirəm: yaşasın Azərbaycanın Milli Məclisi! Biz öz Milli Məclisimizi açmalıyıq.

Ağayi Xurşidi- Mənim sözüm düşmənlərimizə xitabdır. Biz irandan ayrılmayacağıq. İran bizimdir və biz də iranın. Vəli əncümənlər qanun- əsasında yazılan maddələrdəndir. Dövlətin millətə təkியəsi olması lazımdır, bizim dövlətimizin əbədən millətə təkiyəsi yoxdur. Yaşasın İran istiqlalı və Azərbaycanın Demokrat Firqəsi!

Ağayi Pişəvəri: Bu cəlsə Millət Konqresidir. Bu Konqre də fəqət qərar və təsmim alınmalıdır. Bu Konqre də jandarm sərneyzəsindən məzlum olanlar iştirak edirlər. Türkiyə radiolarının töhmətlərinə baxmayıb bu Konqre Azərbaycan Millətinin azadlığını almaq istəyir. Biz gərək bizim şüarlarımız düzdür ya yox, gərək bizə muxtariyyət lazımdır ya yox, burada kargər və kəndli öz sözlərini deyə bilirlər vəli məclisdə bizim vəkillərimiz qoyun kimidirlər, bizim kadrımız var və bu cəlsə onu isbat edir, günün cərəyanı rəhbərini yaradar.

Ağayi Zəmani: Həştərud mahalı tərəfindən təbrik ərz edirəm. Əncümən- Əyaləti və Vilayəti əvəzinə Məclis Milli lazımdır. Yaşasın İran və Azərbaycan. (alqışlar)

Ağayi Pənbəi: Həsən Əli Xeyrullahi Şəms Təbrizinin şerini oxudu və pişnahad elədi ki, bu istibdad mücəssəməsini Güllüstan Bağından götürsünlər. Bizə muxtariyyət lazımdır. Biz onu ala bilərik və bizə mane' törətmək olmaz.

Ağayi Səidi Urumiyyə nümayəndəsi təbəri və səlam ərz elədi, muxtariyyətə rəcə danışdılar və dedilər: Biz evimizi özgədən yaxşı idarə edə bilərik. Bizə töhmət və iftərə dəyənlərin nəzəri fəqət Azərbaycan millətini boğmaqdır. Mən özüm Avşar tayfasındanam, Azərbaycan dilinə rəcə söhbət elədilər, mən bu əqidədəyəm ki, Azərbaycan özünü islah edəndən sonra iranı da islah eləsin və iranı bir abirumənd məmləkət eləsin. Azərbaycan iranın başıdır, yaşasın Azərbaycan və muxtariyyətimiz!

Ağayi Biriya: möhtərəm nümayəndələr və kargərlər Ərsbaran tərəfindən mənə sifariş ediblər ki, bu konqrəni təbəri edəm. Səfəvi kimi fərmandarlar və Doktor Qasım xan kimi kəsif ünsürlərin zaliim pəncələri altında aradan gedən Ərsbaran zəhmətkeşləri tərəfindən bu əzəmətli konqrəni təbəri edirəm. Sonra ağayi Biriya Pənbeinin pişnahadına görə də qədim bir şe'ri olan (Şahə qaçır ha) şerini oxudu: «Düzdür ölü dalınca danışmazlar amma o mərhum başımıza elə bir oyun gətirib ki, qiyamətə tək yadımızdan çıxmaıacaq.»

Hilal Nasiri: Məclis Müəssisən bizim əsas- məşrutəmiz dir. Siz ona əhəmmət verin. Bu da Məclis Müəssisən kimi cəlsə dir və siz 5- milyon nüfusun nümayəndəsisiniz, sizə mən pişnahad edirəm bu Məclis Müəssisən, Əncümən- Əyaləti Vilayəti əvəzinə Məclis Millini təşkil versin, bizə azadlıq verməyiblər, ona görə [ki,] onda muxtariyyət də var. Biz burada gərək qəti təsmim alaq və kəndlilə bəzzazın məsələsini dedikdə cəmaat güldülər. Yaşasın konqrəmiz! Müsəlləh qonşularımız Kürdlərdən bizə nümayəndə varid olub vəli mütəssıfənə qarda – soyuqda məriz olub mərizxanada yatıblar və o nümayəndə ağayi Davudi dir ki, Novbərinin vəsiləsilə təbəri deyirlər.

Ağayi Novbri: Ağayi Hacı Mustafa Davudi Kürdlər tərəfindən bizə nümayəndə gəlib və bizə söz verirlər ki, təmam qovl və şərəftlə hər dəqiqə Azərbaycana hər pişaməd üz verirsə bizlərdə ona kömək etməyə hazırıq. (uzun alqışlar)

Çəşməzər: 39 il əvvəl Əncümən Əyaləti Vilayəti iranda təşkil olubdur. Biz bu məclisi, Milli Məclis adlandıraraq, Azərbaycanın muxtariyyətini təmin etmək üçün Azərbaycanın milli silahlı qüvvəsi olsun. (alqışlar)

Ağayi Davudi öz milli dilində yə'ni Kürd dilində danışmaq istərkən ağayi Pişəvəri dedilər: Çox xoşhəliq buyurun danışın. Ağayi Davudi danışmağa başladılar. (uzun alqışlar)

Ağayi Novbri: Ağayi Davudinin fərmayışatını tərcümə edirəm- deyərək tərcüməyə başladılar: Özünü və yoldaşı mirza Mənaf Kərimxanı mü'ərriflik etdilər.« Biz iranlıyıq və İran təcziyəsinə də razı dəyilik. Biz dövlət məmurlarının zülmündən və fişarından məcbur olub millətimizi azad etmək üçün, Kürdistan Demokrat Firqəsi Azərbaycan Demokrat Firqəsi ilə bərabər təşrik məsa'i etmək üçün həmişə həmfikir olacaqdır.»

Ağayi Pişəvəri: Tehran hökuməti işi bir vəziyyətə salıb ki, konqremiz gərək ciddi qədəmlər götürsün. Tehran hökuməti əvəz-inki Azərbaycan millətinə rücu' eləsin xarici məqamlara mütəvəssil olur. Azərbaycan məsələsi təbirzədə həll olunmalıdır, bir millət öz həqqini diriltməyə gərək qadir olsun.

Ləndndə, Türkiyədə Azərbaycan müqəddəratı həll olmaz. Fəqət bizim işimiz Azərbaycanda və bu konqrədə həll ola bilər. Biz müttəfiq dövlətlər ilə dostuq, vəli necə ki onlar öz işlərinə dayir heçksə dəxalət ixtiyarı verməzlər biz də heçksə ixtiyar vermirik ki, bizim işlərimizə dəxalət eləsinlər. Bizim ehtiyacımız tək dil deyil. Biz iqtisadiyyat, maarif və sənaye və başqa cəhətlərdən də ehtiyacımız vardır. Biz Azərbaycan adi daşıyan millətin muxtariyəti ki, Zəncan və Həmədan ətrafı da ona şamildir, istəyirik. Biz Qaşqayı və Məşhəddə yaşayan Azərbaycan dili danışanlara aid söhbət etmirik. Mənim öz evimə əlaqəm var və bu evin də idarə olunması, qızdırılması, ağarılması və pəncərəsinin düzəlməsi öz öhdəmə dir. Biz istəmirik bizim atalarımızın qəbirləri üstündə xaricilər gəzib və bizə hakimiyyət etsinlər. Siz hər ad qoyursuz qoyun, biz elə məclis düzəltməliyik ki, azərbaycanlıdan olsun. Mürtəcelərin tank- topları gərək bizim cənazələrimizin üstündən keçib və bizim azadlığımızı ondan sonra pozsun.

İndi pişnahad var ki, 5- nəfərlik bir komision intixab olub qərar çıxartsın və gün ortadan sonra qərarları konqreyə versinlər. Mənim fikrimcə 3- qərar olmalıdır:

1- Məclis intixabatına müraqibət etmək,

2- Dünya dövlətlərinə və İran xəlqinə məxsusən Azərbaycan xəlqinə istəyimizi xəbər verək,

3- Gələcək məclisin ya əncümnin nizamnaməsi və necə intixab olacağı və vəkillərin hesabı və məhəlli gərək burada təyin olsun. Müstəqimən bir milion yarım xəlf bu konqrədə şirkət ediblər. Bu konqrə Azərbaycan millətinin iradəsidir. Buranın çıxardığı qərarlar Azərbaycan millətinin qərarlarıdır. Gərək nəhayət diqqət olunsun ki, bizim gərək bir milli komitə ya heyət olsun, hər birindən müdafiə etməyə və işkalati rəf etmək lazimdir. Sonra məclislərə gedən nümayəndələrimiz xəlqimizə xəbər versin, biz dediklərimizi mövqeyi əmələ qoymalıyıq. Ayrı iş lazim deyil. Bir də intixabat məsələsidir.

Qərarları yazmaq üçün beş nəfərlik bir komision intixab edidi. Sonra Kürd nümayəndələrinin təbəriik cəvabını ağayi Pişəvəri verib dedilər ki, Kürdlər azərbaycanımızın bir ailəsidir. Bizilə onların arasına nifaq salmasınlar. Ağayi Qazi Məhəmmədə və Kürd millətinə bizim səlamımızı yetirin.

***

Beləliklə Xəliq Konqrəsi Məclis Müəssisana çevrilib gələcək nehzətimizin payasını qoymuş olduq.

Məclis Millimiz

Böyük Xəliq Konqrəsi xatimə tapan kimi, bilafasılə Azərbaycan Məclis Millisi intixabatına hazırlıq başlandı. Heyət Milli tərəfindən intixab olunan nüzzar heyəti, ağayi Qiyamının riyasəti altında müəyyən proqram üzrə işi ələ aldı.

Azərbaycanın hər bir yerində beş günün müddətində iş başlanıb xatimə tapəmalı idi.

Firqə sadə bir surətdə bu intixabat mübarizəsini təşkil etdi. Hər yerdə komitələr və əşxas tərəfindən nümayəndəliyə kandidlər göstərildi. Firqənin təbliğat və təşkilat qüdrəti o əndazə idi ki, kimi istəsə idi intixab edə bilərdi.

Bununla belə intixabat azadlığını nəzərdə tutaraq Firqə üzvü olmayan əşxasa da icazə verdi ki, özlərini kandidate göstərsinlər. Hətta Firqə üzvlərinə də dəstur verənidi ki, inandıqları bitərəf kandidlərə də rəy versinlər.

Məclis Millimizin intixabati böyük siyası bir iqdəm idi. Biz illər boyu aparılan çürümüş üsulu bir dəfəlik kənara atıb yeni nizamnamə üzrə demokratik bir seçgi icra etdik.

Bu seçgidə ümum xəlqin istər qadın, istər kişi olsun şirkət etəməsini həman nizamnamə mucıbincə təmin etdik.

Xəlqi həq və ixtiyardan məhrum etmək üçün o vəqtə qədər mərsüəm olan pul, təhdid və tətəmi' imkanını ortadan qaldırdıq.

Dövlət məmurlarının əlini intixabata qatmağa imkan verməmişdik. Bu seçgilərin azad, müstəqim, müsavi və mütənasib oləması üçün bütün intixabat hövzələrində təcrid nəzər etdik.

Hər bir şəhər, hər bölük, hər qəsəbə hətta hər məhəllədə yaşayan əhaliyə imkan verdik ki, müstəqim və azad surətdə öz rəylərini versinlər.

Xəlv firqəmizin çağırışını böyük şövq- şəəf ilə istiqbal etdi. O günə qədər heç bir intixabatda şirkət ətməyən adamlar da dəstə- dəstə gəlib rəy verməklə, özlərinin milli fikirərimizə şərik olmaqla, necə milli şüura malik olduqlarını isbat etdilər. Məxsusən xanımların həvəsi daha da artıq idi. Cəvan, qoca, fəqir və dövlətli hamı öz səadətini düzgün yol ilə aparılmasında görüb rəy vermək üçün bir-birinə sibqət edirdilər. Elimiz rəy hövzələrinə sel kimi axıb gəlməkdə idi.

O şanlı günlərdən bir nümünə olmaq üçün, ağayi Pişəvərinin Azərbaycan ruznaməsində 12-azərdə yazdığı bir məqaləsini burada dərc edirik:

***

Firqəmizin təzəlzülnapəzir əzəm və iradəsi sayəsində el tərpnədi. Xəlvinqin hər bir işə tərddid və suizzən ilə baxan təbəqəsi, yə'ny bazar və idarə xidmətçiləri də Milli Məclisimizin seçgilərində şirkət üçün nizamnamə mucibincə və Milli Heyətimizin rəsmi e'lanı ilə təyin olunan müddətin axır günlərində intixabat sandıqlarına hücum edib rəylərini verməyə başladı.

Əgər bu müddəti iki gün təmddid etmək mümkün olsaydı, fəqət Təbriz şəhərində yüz mindən ziyadə rəy veriləcək idi.

Zərafət dəyil fəqət şənbə günü xəlv səkkiz minə balıq rəy salmışdı. Bu iranın məşrutə tarixində görülməmiş bir işdir.

Şənbə günü sandıqların qabağına toplananları gördükdə islamın fəth və zəfər günləri xatirə gəlir (iza cəə nəsrullah) ayei şərifəsinin həqiqy mə'nası nəzərdə mücəssəm olurdu. Xəlv qələbəmizə inandığı üçün axın- axın, dəstə- dəstə gəlib rəy salır və aldığı tə'rifəni birinci məclisimizdən yadigar olmaq üzrə böyük xoşhallıq ilə müraciət edirdi.

Bu müvəfəqiyyətə iki böik səbəb göstərə bilərik. Əvvələn Firqə üzvlərində vicuda gələn dərin iman və onun nəticəsində ibraz edilən qəhrəmanlıq, ikincisi xəlvinqin içərisində tovlid olan e'timad və inamdan ibarətdir. Bu iş hənuz təşkil tapıb gündən günə möhkəmlənməkdə olan cəvan Firqə təşkilatı üçün böyük bir imtahan idi. Firqə bu imtahandan fəxr və mubahat ilə çıxmağa müvəffəq oldu.

Tehranda böyük işimizi uzaqdan tamaşa edib müxalif ruznamələrin hay- küy salması ilə mütəssir olan azadixah dostlarımız bə'zən bizə kömək yetirmək fikrinə düşüb bu ya bir ayrı azadixahı təşviq edib Təbrizə yola salıb və elə fikir edirlər ki onların rəhbərliyinə firqəmizin ehtiyacı vardır. Bununla şəhərimizə varid olan azadixahlar işimizi yaxından gördükdə özlərinin zə'flərinə e'tiraf edirlər. Bu üç ay müddətində firqənin mübariz və atəş içində yaradılıb tərbiyə etdiyi fə'al qüvvəni (kadri) alqışlamaq, onlardan iş öyrənməyə özlərini möhtac görürlər.

Firqəmizin vicuda gətirdiyi fə'al (kadr) seçgi işində öz qüdrət və istedadını büruza verdi. Dünən mərkəzi sandıq məhəllində yaşlı bir demokratin 48- saat təmam öz postunda dəvam etdiyi aşkara çıxdı. Bu adam posti təhvil verdikdə gülümsünüb, öz vəzifəmi əncam verdim üçün xoşbəxtəm, deyib istirahət üçün evinə getdi.

Bizdə indi hamımız çalışır, hamı fəaliyyət göstərir, hamı özünün üzrə, ləyaqət və qeyrətini büruza verməyə çalışır. Qoca, cəvan, oğlan, qız, yaşlı xanım, beli bükülüb qocalmış köhnə mücahid, biləxrə hərks öz varlığı ilə ümum xəlq işini axıra yetirmək istir.

Firqəmizin içində əzim bir qüdrət- insani, heyrətə salan bir intizam vicuda gəlmişdir. Üzvlər artıq tərdid və təzəlzülə imkan verməyib firqənin rəhbərliyini canu dil ilə bənmsəyib, iman və əqiyyə üzrə mərkəzi komitənin təsmimlərini icra edir. İslamiyyətin əvvəl günlərində görülmüş təəssüb üzrə vəzifələrini əncam verirlər. Firqə dən fəqət sadə bir təbəssüm aldıqlarına iftixar edirlər.

İndi bizdə ölümə getmək əmri almağa iftixar edən cəvanlar tapılmağa başlamışdır. Həqiqi fədailər, ictimai həyatımızın hər bir qismətində öz ləyaqət və fədakarlıqlarını isbat edirlər.

Firqə artır, vüs'ətlənir, möhkəmləşir, bütün xəlqi öz rəhbərliyi altına almağa qüdrət tapır.

Bu qüdrəti, bu ləyaqət və bu istə'dadı görən məğrur başlar da əyilib xəlqin əzəm və iradəsinə təslim olur. Millət yolunda ölməyə hazır olan fədailərin əllərini sıxır. Gecə gündüz Firqə üçün çalışmaq və onun böyük hədəf və məqsədlərini əldə etməyə hazırlaşirlər.

İşimiz xəlq işi olduğu üçün xəlqin göstərdiyi hüsn- təvəccəh bizim üçün böyük fəth və müzəffəriyyət hesab olmalıdır.

Ahənin qəl'ələr və yıxılmaz səngərlərin hamısından möhkəm, xəlqin urəgidir. Ürəkləri fəth edən qüvvənin müqabilində heç bir qəl'ə müqavimət edə bilməz. Firqəmiz xəlqin urəgini fəth etmişdir.

Bunu Məclis Milli itxibatımız isbat etdi onu, yə'ni o cəlb edilmiş urəyi, saxlamaq onun istədikələrini vermək zəmani gəlib çatmışdır.

Bu cəhətdən firqəmizin yolu müşgül və vəzifəsi ağırdır, eşqi qazanmaq asan, onu saxlamaq müşgüldür. Biz indi xəlqin eşqini qazanmışıq, onu saxlamaq üçün daha böyük zəhmətlərə təhəmmül etməliyik. « P.»

***

İntixabat Təbriz şəhərində daxi böyük müvəffəqiyyətlə xatimə tapdı. Keçən dövrə burada on gonun ərzində fəqət zoraki onbir min rəy ancaq toplanmışdı. Halbuki, 6- azərdən 10- azərə qədər fəqət 5- günün ərzində bizim milli seçgimizədə rəy verənlərin sayı 23951- nəfərə yetişdi.

Demək keçən dövredə, gündə mindən daha az rəy verildiyi halda bizim milli intixabat cərəyanında isə həman xəlq bə'zi günlərdə səkkiz min rəy verməklə öz milli əlaqəsini göstərmiş, dərin bir məfkurə ilə təkən yediyini bürəza verdi. O göstərdi ki, pul, tamah və qorxu vasitəsilə görünməsi imkanpəzir olmayan bir işi, xəlqin iman və e'tiqadını cəlb etmək sayəsində asanlıqla vicuda gətirmək olarmış.

Firqəmizin xəlq içərisində kök salmış hörmət, əlaqə və ehtiramını isbat etmək üçün Təbriz nümayəndələrinin aldıqları rəylərin sayı şayan- diqqətdir. Təbriz şəhərinin verdiyi 23951- rəydən 23550- si ağayi Pişəvərinin adına çıxmışdı. Bu isə nəziri görünməmiş bir e'timaddır. Ən axırıncı rəy alan Təbriz vəkillərindən ağayi Məhəmməd Əzimanın adına isə 21273- oxunmuşdu.

Danışıqlardan sonra çıxarılan qərarı yuxarıda qeyd etmək, bu qərar ilə Hökumət Millimizin payası qurulmuş oldu.

Firqəmiz ölkəmizi idarə etmək üçün qanuni bir müəssisə vicuda gətirdi. Bu müəssisə isə ağayi Şəbistərinin təhti- rəyasətində təşkil tapan Heyət Millidən ibarət idi.

Firqə bu Heyət vasitəsilə Konqrənin qərarlarını həyata keçirməyə başladı, Heyət Milli vaqe'də Hökumət Milli işini görməyə müvəzzəf idi.

Aban aynın 30- da Konqrə tərəfindən intixab olunan 39- nəfərlik Heyət Milli həman gün işə başladı. Onun qabağında duran mühüm vəzifə Azərbaycan Məclis Millisinin intixabati idi.

Heyət Milli həman gün işə başlayıb nəzarət heyəti intixab edərək Məclis Milli intixabatın fərmanını sadır etdi. Milli Konqrənin tapşırığı, Heyət Millinin ciddiyyəti və Firqənin müdəbbirənə rəhbərliyi nəticəsində çox səri' bir surətdə icra edildi. Konqrə Heyətinə Məclis Milli təşkili üçün bir ay vəqt verildiyi halda intixabat 21- gündə xatimə tapıb, Milli quruluşumuzun başlanğıcı olan böyük

tarixi gündə, yə'ni 21- Azərdə, Məclis Millimiz tarixi iftixar və şərəfə malik olmaqla xəlqin dərin sevinci və ehsasati ilə təşkil tapdı.

Bu Müəssislər Məclisinin tənzim etdiyi tarixi sənədlərdən birisi də Azərbaycan Məclis Millisinin intixabat qanunudur. Həmin bu intixabat qanunu vasitəsilə dir ki, xəlqimiz bütün iranda demokratik nehzətinin eləmdarı olmağa müvəffəq oldu. Həmin qanun vasitəsilə dir ki, bütün İran xəlqi bizi həqiqi demokrat tanıyıb başladığımız böyük işə e'timad gözü ilə baxmağa başladı.

İntixabat qanunu, firqəmizin məramənaməsinin əsası üzrə qələmə alınmışdır. Bu qanunun üç sətirdən ibarət olan 8-ci maddəsi vasitəsilə Firqə mütəhəvviranə və qəhrəmanlara yaraşan böyük bir qədəm götürmüş oldu.

8-ci maddə bu idi:

«8- İyirmi yaşına çatmış bütün azərbaycanlı arvat və kişilərin intixab etmə həqqi vardır.»

Bu maddə qadınlara və cəvanlara intixab həqqi verməklə xəlqin bu günə qədər fələc halda yaşayan geniş kütləsini siyasi həyata cəlb edir və demokrasi əsasının möhkəmlənməsinə imkan yaradır.

Məclis Milli intixabatlarından əlavə Heyət Millinin gördüyü tarixi işlərdən birisi də mə'ruf «Deklarasion»-nun İran səlahiyətdar məqamlarına və xarici nümayəndələrə göndərilməsi və ikincisi isə Azərbaycan valisi Hesam Ülsultan ilə aparılan müzakirələrdir. Bu müzakirə ağayi Pişəvəri, ağayi Şəbistəri və ağayi Biriya təvəsütilə əmələ gəldi. Ağayi Bayat, Tehran hökumətinin ona fəqət danışmaq ixtiyarını verdiyini qeyd edərək dedi ki: Mən fəqət cari müqərrərat üzərində edə bilərəm azərbaycanlılarla danışam. Bu danışqdan mə'lum oldu ki, o fəqət bizə əndərz vermək və nəsihət etməklə işə xatimə vermək istəyir, bu isə gülünc bir iş olduğundan bir nəticəyə müncər ola bilzədi. Ona görə zahirdə böyük ixtiyarat ilə gələn vali Məclis Millimizin təşkilinə bir neçə gün qalmış azərbaycanı tərək edib təyyarə ilə tehrana müraciət etdi. Orda verdiyi guzarışdən bizim elə dəqiq mə'lumatımız yoxdur. Lakin şayi'ata görə nehzətimizin vicudunu inkar etməyə müvəffəq olmamışdır.

Heyət Milli dövrəsi firqənin ən şədiddə fəaliyyət dövrəsi olmuşdur. Heyət Milli intixabati digər tərəfdən də Fədai təşkilatı yaratmağa məşğul idi.

21 Azər

21- Azər Firqə və nehzətimizin tarixində böyük bir yer tutur, bu gündə Firqənin təşkil etdiyi iki böyük sütün bir- birinə yetişməklə nehzət qəti bir şəkil aldı.

Bu sütünlərdən birisi Fədai təşkilatı idi. Firqəmiz kəndlərdə təbii surətdə başlanan Fədai nehzətini təşkil etməyi bir ay əvvəldən qərara almışdı. Bu təşkilata müstəqim surətdə Firqənin Sədri ağayi Pişəvəri özü şəxsən rəhbərlik edirdi. Bə'zi yerlərdə Firqənin ən fə'al, ən ciddi və ən şəhamətli kadrları bu işi təşkil etməyə müvəzzəf olmuşdular. İş fəvqəladə səri' olduğuna baxmayaraq, səri' bir surətdə irəli getməkdə idi. Mərkəzi komitənin bu işdə fədakarlığı çox böyükdür. Bu komitə sadə rəhbərliyə qənaət etməyib özünün ən görkəmli üzvlərini Fədai dəstələri başçılığına təyin etmişdi. Məsələn Təbriz fədailərini ağayi jənəral Kaviyan, Mərağa fədailərini ağayi jənəral Kəbiri, Miyana və Sarab fədailərini ağayi jənəral Qulam Danişyan, Miandab fədailərini ağayi sərəng Quli Sübhi, Üsku fədailərini ağayi sərgurd Kəlantəri və Urmiyə fədailərini ağayi Azad Vətən təşkil etməyə məmur olmuşlardı ki, bunların hamısı firqəmizin Mərkəzi Komitəsinin üzvləridirlər.

Belə liklə demək olar ki, Mərkəzi Komitəmiz Fədai nehzətinin Ərkan- Hərbi vəzifəsini əncam vermişdir.

Bunlardan əlavə Firqə aktivlərindən sərhəng Aram, sərəng Qulamriza Cavidan, Fərzi Dehqan, mir Kazım, mir Xəlil, Pişnamazi, mir Əbülfəzl Haşimi, Tizfəhm və Xəlil Azər və başqalarının Fədai rəhbərliyində büruza verdikləri şəhamət və fədakarlıq şayan- diqqətdir. Bu inkar edilməyən həqiqət isbat edir ki, firqəmiz Fədai təşkili və onun rəhbərliyində müstəqim surətdə çalışıb və heyrətəvər bir surətdə ləyaqət büruza vermişdir. Əgərçi əldə səhiih bir surət yoxdur vəli birinci görünüşə istinadən deyə bilirik ki, əlinə silah alıb ölüm- dirim mübarizəsinə hazır olan qəhrəman fədailərin yüzdə doxsandan yuxarısı Firqə üzvləri olmuşdur.

İran xəlqini illər boyu əzib əsarət altında saxlayan Tehran irticainın bağına qorxu salan bu böyük təşkilat 21- Azərdə bir aydan yuxarı sabiqəsi yox idi. Onun əməliyatı isə məclis intixabati başladıqdan sonra zahirə çıxmışdı, Sarab, Miyana və Mərağa fədailərinə məxsusən əmr verilmişdi ki, intixabat qurtarandan sonra əməliYata girişsinlər.

Bununla belə Məclis Millimizin açılış günü, onun əmniyyətini təmin etmək və təsmimatını mövqei- icraya qoymaq üçün ətrafda olan Fədai dəstələri münəzzəm surətdə hərəkət edərək şəhəri mühasirəyə almış və şəhər fədailəri isə öz vəzifələrini əncam vermək üçün hazırbaş halına gəlmişlərdi.

İkinci sütün isə yenə mərkəzi komitənin ikinci dəstəsi vasitəsilə işə başlayıb müvəffəqiyyətlə ictimai və siyasi səngərləri bir- birinin dalınca işğal edib irəli gəlmişlərdi.

Bu sütündə Firqə Sədri və onun müavinləri ağayi Şəbistəri və ağayi Badəkan başda olmaq üzrə, yenə də Mərkəzi Komitə üzvləri birinci səfdə mübarizə edib, böyük və heyrətəvər işlər görməkdə idilər.

Bu siyasi və ictimai mübarizə səfəndə daha artıq fəaliyyət göstərən Mərkəzi Komitə üzvləri ağayi Biriya, ağayi Qiyami, ağayi Vilayi, ağayi Xəlil Azərbadəkən, ağayi Cəvdət, ağayi Şahin, ağayi Şəşm Azər, ağayi Rəfii, ağayi Zəfiri, ağayi Pişnamazi və ağayi Haşmniya və sayırlərini göstərmək olar ki, gecə- gündüz yatmayıb xəlqi təşkil və əfkar ümumunu hazırlamaqla məqsəd və hədəfi yaxınlaşdırmağa müvəffəq olmuşlar.

Nəhayət hər iki sütün 21- Azərdə Təbriz şəhərində, Məclis Milli təşkilə günü təyin edilən hədəf və məhəldə bir- birinə yetişmiş, bu vasitə ilə dünyaya səs salan Milli Hökumətimiz vicuda gəlmiş və nehzətimizin iki ərkanının birləşməsilə böyük bir tarixi hadisə meydana çıxmışdır.

Məclis milli təşkilə, 21- Azər şəraitində ağır və böyük bir iş idi. O gün hənuz sərtilb Dirxəşaninin nizami qüvvəsi xəl-silah edilməmiş, polis və jandarm təşkilatı təmamilə bizim əlimizə keçməmişdi. Şəhərin özündə hər saat təsadüm gözlənilir və bə'zi Fədai başçılarının naşılığı cəhətindən tufəng və müsəlsəl atışmaları da bə'zən ittifaq düşürdü.

Bununla belə Firqə rəhbərləri qəblən təhiyə edilən nəqşə üzərilə işlərinə dəvam edib, gecə- gündüz çalışaraq Məclisin nizamnamə və təşkilatını vicuda gətirməkdən çəkinməyirdilər.

Məclisimizi, 21- Azərdə nümayəndələrin ən yaşlısı hesab olunan ağayi Rəfii, sinni rəis simətilə iftitah etdi. Sonra isə təşkilatı istənilən kimi qurub nizamənaməni keçirmək üçün ağayi Pişəvəri rəyasətə intixab oldu.

Ogun Məclis fəvqəl'adə əzəmətli idi. Bə'zi xarici dövlətlər nümayəndələri və şəhər əhalısının müxtəlif təbəqələrinin görkəmli başçılarının bir çoxu tamaşaçı sifətilə hazır olmuşlardı.

Ağayi Pişəvəri tarixi cəlsəni idarə edərək nizamənaməni məşəruh bir surətdə tövzih edərək Məclisin təsvibinə yetirdi. Müsəlsəl və tufəng səslərinin şədiddə bir surətdə dəvamına baxmayaraq Məclis kəmal sükut və aramış ilə fəaliyyətinə idamə verib, özünün riyasət heyətini intixab etdi.

Heyət rəyasət intixab olunduqdan sonra ağayi Pişəvəri rəyasət kürsüsündən aşıağı enib ağayi Şəbistərini intixab olduğu rəyasət vəzifəsini əncam verməyə də'vət etdi. İş barık bir yerə çatdığı üçün

ciddi bir qədəm daha götürmək lazım idi. Ağayı Şəbistərinin rəyasət vəzifəsinə intixabı Milli Hökumət təşkili pişnahadı ilə başladı. Müxtəsər müzakirədən sonra bütün demokratik ölkələrdə olduğu kimin məclisdə əksəriyyət qazanan Firqə liderinin hökumət təşkil etməsi qərara alındı. Bu təiq ilə ağayı Pişəvəri baş vəzir intixab olundular.

İşi bir an təxirə salmamaq məqsədi ilə ağayı Pişəvəri mərkəzi Komitənin təsmimi üzərinə gün ortadan sonra məclisdə hazır olub aşağıdakı təfsil və tərtib ilə Milli Hökumət ə'zasını və onun proqramını məclisə təqdim elədi.

Azərbaycan Milli Hökuməti

Azərbaycan Məclis Millisinin dünən gün ortadan qabaqki cəlsəsində Azərbaycan Demokrat Firqəsinin rəisi ağayı pişəvrini Azərbaycan Milli Dövlətini təşkil verməyə namzəd və məmur etdi.

Ağayı Pişəvəri gün ortadan sonraki cəlsədə öz kabınəsin aşağıda qeyd olunan tərtib üzrə Məclis Milliyyə müərriflik etdilər:

1- Baş vəzir	ağayı Seyid Cəfər Pişəvəri
2- Daxilə vəziri	aqay Doktor Səlamullah Cavid
3- Xəlq Qoşunları vəziri	ağayı Cəfər Kaviyan
4- Fəlahət vəziri	ağayı Doktor Məhtaş
5- Maarif vəziri	ağayı Məhəmməd Biriya
6- Səhiyyə vəziri	ağayı Doktor Orəngi
7- Maliə vəziri	ağayı Qulamriza İlhami
8- Ədliə vəziri	ağayı Yusif Əzima
9- Yol, Post, Teleqraf və Telefon vəziri	ağayı Kəbiri
10- Ticarət və İqtisad vəziri	ağayı rza rəsuli

11 - İş və Zəhmət vəziri təyin olunana kimi o vizarətxanaya məربut olan işlərə Baş vəzirlik nəzarət edəcəkdir.

Kabinə müərriflik olduqdan sonra ittifaq ara ilə təsvib olub, sonra məclis tərəfindən ağayi Zəynəlabdin Qiyami Divani- Təmiz rəyasətinə və ağayi Firidun İbrahimi Azərbaycan Müdəiyül-Ümumluğuna intixab oldular.

Ağayi Pişəvəri öz dövlətinin bərnəməsini geniş surətdə təşərih edib və Azərbaycan Milli Hökumətinin proqramını (bərnəməsini) aşağıda qeyd olan təfsil üzrə qəraet etdilər.

Azərbaycan Milli Hökumətinin Proqramı

(Bərnəməsi)

Azərbaycan Milli Kabinəsi, Azərbaycan xəlqinin illər boyu arzu etdiyi Milli Muxtariyətlə əmələn vicuda gətirmək və bu vasitə ilə azərbaycan xəlqinin milli ehtiyaclarını rəf edib, onu tərəqqi və təkamülə söVq etmək üçün aşağıdakı vəzayifi özünün yaxın hədəfi və bərnəməsi qərar verir;

1- Milli Muxtariyətimizi dünyaya tanımaq, onun davam və bəqasını təmin etmək üçün ciddi tədbirlər görüb, səlahiyətdar məqamat ilə müzakirəyə girişmək, iranın istiqlal və təmamiyətini xələldar etmədən Milli Dövlətimizi demokratik əsaslar üzrə qurmaq və bu yolda qabağaya çıxabilən müşğulətə rəf etmək.

2- Milli Muxtariyətimizi möhkəm əsaslar üzrə qurub, onu xəlqə yaxınlaşdırmaq məqsədi ilə çox tez bir surətdə Vilayət əncümənlərinin intixabatına başlamaq və yerli idarələrin nəzarətini onların ixtiyarına qoymaq.

3- Şəhərlərimizin ümran və abadlığı üçün bilatəxir şəhər əncümənlərini, demokratik əsaslar üzrə intixab edib, onların işlərini düzgün və səhih bir surətdə cərəyana salmaq.

4- Yerlərdə mö'təmid azadixah adamlardan, fərmandar və bəxşdarlar intixab edib, onların vasitəsi ilə keçmiş zalimanə hərəkətlər və xəlqi təhqir edici əməllərin qabağını alıb, bütün ölkədə əmniyət və asayışı təmin etmək.

5- Jandarm və polis idarələrini xain və xəlqi əzib fəlakətə sövq edən əşxasın əlindən çıxarıb, azadixah və mihənpərəst əşxasa tapşırmaq və onların işlərini xəlqin arzu və ehtiyacına mütənasib bir hala salmaq.

6- Maliyat qanunlarını nəzərdən keçirmək və maliyyə idarəsinin daxil və xərcini təftiş etdikdən sonra, çox tez bir surətdə milli büdcə layihəsini Məclis Milliyyə təqdim etmək. Ümumiyyətlə maliyyə siyasətinin gəlir və məxaric əsasını məmləkətin tərəqqi və təkamülü üzərində qərarlaşdırmaq.

7- Muxtariyyətimizi, Məclis Millimizi və Milli Dövlətimizi qurmaq və onun gələcəyini təmin etmək üçün kəndlərdə və şəhərlərdə vicuda gələn fədaî dəstələrini bir mərkəz ətrafında təmərküz etmək, milli xəlv qoşunu vicuda gətirmək və bu qoşunun təslihat və tənzimatını müasir hala salmaq məqsədi ilə ciddi tədbirlər görmək.

8- Fərhəng və Maarif sahəsində dövlətimizin qabağında iki böyük məsələ durur. Birincisi öz Milli Dilimizi bütün mədrəsələrdə rəsmi olaraq qəbul və icra etmək, ikincisi isə ümumiyyətlə savadsızlığa qarşı mübarizə aparmaq, məccanı və icbari təhsili əməli yoluna qoymaq. Bunların hamısından ziyadə, Milli Hökumətimiz ali təhsil məsələsinə əhəmmiyyət verib, Milli Darülfünunumuzun əsasını qoymağa çalışmalıdır.

9- Ticarət və ilqtisad sahəsində Milli Hökumətimiz birinci növbədə milli sənayeimizə əhəmmiyyət verib, mövcud karxanaları düzgün yoluna qoyacaq. İkinci növbədə yeni karxanalar açmaqla, məmləkətin sənayeinə olan ehtiyacatını təmin edəcəkdir. Ticarət sahəsində dövlətimiz Azərbaycanın ticarət mərkəzi olabilməsi üçün tədbirlər görəcək və yollar arayacaqdır.

10- Yolların təmir və ehdası, post, təleqraf və telefon kimi irtibat vəsaitinin genişləndirib, müasir hala salınması hökumətimizin əsası vəzifələrindən dir.

11- Kəndli ilə ərbablar arasında tovlid olan ixtilafatı rəf etmək üçün mütəqabil rizayət şərti ilə, ciddi qanun layihəsi tənzim edib, bu yol ilə kəndli və ərbab məsələsini həll və təsvib eləmək.

12- Kəndlərdə və şəhərlərdə gündən - günə artmaqda olan işsizliyin qarşısını almaq üçün xalisə torpaqlarını fəvriyyətlə zərə'lər arasında təqsim etmək. Həmçinin Azərbaycanı tərk edib onun xaricində Milli Muxtariyyətimiz əleyhinə təbliğat aparənların da yerlərini zəbt edib kəndlilərin ixtiyarına qoymaq ilə yersiz kəndlilər ayaqlandırılmalıdır. Bundan əlavə xəlvimizin əksəriyyətinə təşkil edən kəndlilər olduğı üçün gələcəkdə banke- kəşavərzini elə bir surətdə qüvətləndirmək lazimdir ki, eliyə bilsin kəndliyə e'tibar verməklə yer məsələsini həll etsin və ərbablar öz meyl və rəğbətləri ilə yerləri kəndlilərə adilənə qiymətə sata bilsinlər.

13- Bekarlıqla ciddi mübarizə etmək üçün ciddi tədbirlər görmək, əl sənayei, yol işləri, karxanalar təsisi, fəlahət və ticarətin artması vəsilələrindən ciddi surətdə istifadə etməyi lazim görür.

14- Kargər və zəhmətkeşlərin məişətini düzgün yola qoymaq üçün iş və zəhmət qanununun layihəsini təhiyə edib məclisə təqdim etməli və eyn zamanda işçilərin biymə edilməsini icbari etmək üçün tədbirlər görməlidir.

15- Səhiyə işinə təvəccəh edib birinci növbədə ümumi və müsri xəstəliklərin qabağının alınması və məxsusən kəndlərdə və aşağı təbəqəyə həkim və dava yetirməklə xəlqin behəştini təmin etməlidir.

16- Məclis Şovrayi Milli tərəfindən bu ana qədər vəz' olunmuş qanunları, Azərbaycan xəlqinin həyatına və Milli Muxtariyətə münasib bir surətdə islah edib taza müfid layihələr pişnahad etmək.

17- Xüsusi maləkiyə haqqında Azərbaycan Milli Hökuməti, məmləkətin bütün sahələri üçün xususy maləkiti qəbul edib, məmləkətin və xəlq iqtisadiyyatının tərəqqisinə və xəlqin rifah halına səbəb olan hər cür xüsusi iqdamata kömək edəcəkdir.

18- Azərbaycan Milli Hökuməti, ölkə də yaşayan ümum əhalinin vicdan və əqiydə azadlığına ehtiram edəcəkdir.

19- Azərbaycan Milli Hökuməti, azərbaycanlılarla birlikdə azərbaycanda yaşayan bütün həmvətənləri xüsusilə Kürdləri, Ermniləri, Asoruları və başqalarını hüquq və qanun müqabilində musavi hesab edir.

20- Azərbaycan Milli Hökuməti, mərkəzi İran hökumətini tanımaqla bərabər bu hökumətin azərbaycanın muxtariyətə müxalif gəlməyən, Azərbaycan xəlqinin Məclis Müəssisan və Azərbaycan Məclisinin müraciətnamə və qərarlarında qeyd olunan Milli Hüquq və tələblərinə zidd olmayan tədbirlərin həyata keçirəcəkdir.

Bərnəmənin ətrafında müfəssəl surətdə bəhs etdikdən sonra rəy alınıb, Azərbaycan Mmilleri Hökumətinin bərnəməsi ittifaq ara ilə təsvib oldu.

***

İrmibir Azər, demək olar firqəmizin şədidd fəaliyə günlərinin ən birincisi hesab olunmalıdır. Bu bir günün ərzində görülmən işləri əgər şərh versək özü bir tarix kitabı ola bilər. Fədailərin şəhərə vürudu, Məclisin yeni açılışı, onun Heyəti- Rəyasətinin intixabı, nizamənaməsinin təsvibi, Milli Dövlətin təşkili və onun yuxarıdakı təfsil üzərilə təqdim etdiyi bərnəmə nəhayət Təbrizdə olan Dövlət Müsəlləh Qüvvələrinin başçıları ilə və onların təslimi haqqında aparılan 8- saatlıq danışıq, elə işlərdir ki, adi bir zəmanda onların icrası üçün günlər bəlkə aylar sərf etmək lazim gəlirdi.

Məxsusən Milli Hökumətin vəziyyətə hakim olub bu böyük təhəvvülət nəticəsində meydana çıxan bütün hadisələrdən bərqəsa hərəkət ilə cilovgirlik etməsi, birinci dərəcədə qeyd edilməlidir.

O gün Təbriz şəhəri müsəlləh Fədai qüvvələri ilə xınca- xinc dolmuşdu. İstər şəhərdə olan, istərsə ətrafdan gələn bə'zi macərəcu ünsürlər sadə bir sui- hadisəyə müntəzir idilər ki, tökülüb xəlqin evlərini və bazarı qarət etsinlər. Firqəmizin ciddi göstərişi və yeni qurulmuş Milli Hökumətimizin şədiddə tədbirləri sayəsində bu qorxulu işin qabağı alındı.

Nəhayət Təbriz azad bir surətdə nəfəs çəkib, öz doğma dövlət təşkilatını məhəbbətlə bağrına basmağa müvəffəq oldu. Firqəmizin dövlət quruluşunda göstərdiyi ləyaqət və əmniyyəti bərqərar etmək yolunda büruza verdiyi qüdrət, ümum tərəfindən sevinc ilə qarşılanıb xəlqin gələcəyi ümid və itminanı artmağa başladı.

Azər ayının son günlərində doğrudan doğruya bütün Azərbaycan xəlqi böyük cəşən və bayram günləri keçirməkdə idi. Bu nehzətin müvəffəqiyyətlə qurtarması xəlqi məsərrətə gətirdi. İllər boyu əsarət boyunduruğu altında sürüklənən cəməatin, nehzətimizin icad etdiyi ümid nuru əsərində üzləri gülməyə və onların 25- illik diktatorluq dövrəsində sıxılıb, əzilib, yes və beçaralığa məhkum olan ürəkləri açılıb fərəh və şadlıqla dolmağa başladı. 21- Azər müstəqimən xəlq günü, xəlq bayramı yerini tutdu, bütün kəndlər və şəhərlərimiz bu bayramda ürəkdən şirkət etdi.

Milli Hökumət

Firqəmizin göstərişi və Firqə sədrinin müstəqim rəhbərliyi ilə təşkil tapan Milli Hökumət həman gün işə başladı. Əyərçi hökuməti təşkil edən vəzirlərin hamısı dövləti işlərdə naşı və sabiqəsiz adamlar idilər, bunola belə onlarda olan səmimiyyət və fədakarlıq nəticəsində qarşıda duran müşğulata baxmadan, dövlət rəisi siyasi mə'lumatı və uzun müddət apardığı siyasi və ictimai mübarizələrdən aldığı təcrübələrinə istinadən öhdələrinə mühəvvəl edilən vəzifəni ləyaqət və şərəfətlə əncam verməyə başladılar.

Milli dövlət birinci qədəmdən özünü Firqə, Məclis və bəlkə ümum xəlq qarşısında məsul hesab etdiyi üçün Məclisə təqdim etdiyi proqramı özünə sərməşq qərar verib onun maddələrinin icrasına himmət sərf etməyə başladı.

Birinci növbədə dövlət təşkilatını müzür və fasıd ünsürlərdən təmizləmək və bu təşkilatı xəlqin arzularını yerinə yetirmək vəzifəsinə uyğun bir hala salmaq lazım gəlirdi. Bu müşğül vəzifəni bir ya neçə gündə icra etmək olmazdı. Ona görə itmam-höccət olmaq şərtilə onlara xitabən aşağıdakı e`lamiyyənin intişarına lüzüm göründü:

Azərbaycan Milli Hökumətinin Elamiyyəsi

Azərbaycan Məclis-Millisinin intixab etdiyi Azərbaycan Milli Dövləti İranın istiqlal və təmamiyyətini hifz etməklə bərabər işə şüru etdiyini bu vasitə ilə bütün xəlqə e`lam edir.

Bu e`lamiyyə müntəşir olan gündən e`tibarən malikiyyət-xüsusi məhfuz olmaq şərtilə bütün Azərbaycanda olan dövlət idarələri təza hökumətin təhti-ixtiyarına geçdiyindən ümum dövlət məmurlarına öz vəzifələrini düzgünlük və sədaqət ilə əncam vermələri tapşırılır, və təza dövlətin əmrlərinə itaət edib onun dəsturu ilə rəftar edən karməndlər üçün münasib iş şəraiti vicuda gətiriləcək. İşləməkdən imtina edənlər isə kəmal-əhtiram ilə istədikləri yerə göndəriləcəklər.

Azərbaycan Milli Hökuməti xəlqin səadət və xoşbəxtliyindən ötrü qurulduğı üçün ümum xəlqi fəaliyyətə, düzlüyə, əsayiş və əmniyyəti hifz etməyə bir-birilə qardaşvari yaşamağa də`vət edir.

Əmniyyəti ixlal edən və xəlqin mal və canın, namus və həyatına təcavüz eləyənlər, həmçinin dövlət malına xəyanət əli uzadıb dövlət idarələrindən sui-istifadə edənlər və ya dövlət idarələrində xərəkərlilik, müsamiyə və öz vəzifəsində kütahlıq etmək kimi xainanə təşəbbüslər büruza verənlər isə xəlqin düşməni hesab olunub və millət və dövlət yannında nifrət və inzicar qazanmaqdan əlavə qanuni məhkəmə vasitəsilə mücazat ediləcəklər.

Hamıdan xəlqə və ölkəyə və Azərbaycanın gələcəyi yolunda ciddiyyət gözlənir, dövlət isə onun şəraitini vicuda gətirməyə çalışacaqdır.

Azərbaycan Milli Vəzirlər Heyəti eyn zəmanda Azərbaycanda məmuriyyətləri olan xarici dövlətlərin diplomasi nümayəndələrinə itilə' verir ki, kəmə-fissabiq onların beynəlmiləl qanunlar şəraitində olan həq və ixtiyarları kəmal-diqqət və əhtiram olunacaqdır. Həmçinin demokratik dövlətlərin ətbə'inin əsayiş və əmniyyətini hifz etmək yolunda Milli Dövlət heç bir fədakarlıqdan xuddarlıq etəmiyəcəkdir.

Bugundən e'tibarən dövlətə mütəəlliq olan mənqul və qeyri-mənqul əmval və həmçinin nəğd və cins və e'tibar Milli Dövlət ixtiyarına geçdikdən onların saxlamağına müvəzzəf olan dövlət məmurları keçmişdə verdikləri təəhhüd və qəbul etdikləri məsuliyyət üzrə onları hifz və hərəsət etməyə məcburdurlar. Bu əmvalı heiyfu-meyl edənlər ağır cəzalar ilə mücazat görcəklər.

Artıq Azərbaycan Milli Hökuməti təhəqqüq tapmış, xəlqin iradəsilə Daxili Milli Dövlətimiz vicuda gəlib rəsmi surətdə xəlqimizin arzu və amalını icra etməyə başlamışdır. Xəlq isə öz Milli Hökumətinə var qüvvəsilə müsa'idət göstərib onun fəaliyyəti üçün münasib şərait vicuda gətirəməlidir.

Yuxarıda qeyd edidiyi kimi dövlət var qüvvəsilə əmniyyəti hifz etməyə çalışır. Ona görə xəlq üçün nigaran olmağa heç bir dəlil yoxdur. Hər kəs öz işinə məşğul olmalı, öz istədiyi kimi yaşamalıdır. Bazarı bağlamaq, mədrəsələri tə'til edib vəhşət və iztirab yaratmağın mə'nası yoxdur, hökumət öz bərənaməsini xəlqin ehtiyacatı üzərində qurmuşdur. Ona görə xəlqi narahat edən hadisələrə yol verilməyəcəkdir.

Təsadüfi hadisələrə isə çox tez bir zamanda xatimə veriləcək. Macərəcular, asayışı ixtilal edənlər saleh məhkəmələr tərəfindən mühakimə və şədidd bir surətdə mücazat olunacaqlar.

Heç bir pis ittifaq düşməyəcək, heç kəsin hüququna təərrüz olmayacaqdır. Milli Hökumət nəzmiyyə idarəsini təza qüvvələr, vəsi' ixtiyarat ilə gücləndirmişdir. Hərçi-mərc və nəəmnlüyə artıq meydan verilməyəcəkdir. Məxsusən mədrəsələrimiz həman sabiq proqramlarını tə'qib etməli, mühəssillərimiz var qüvvələrilə imtahanlara hazırlaşmalıdırlar.

Kəndlərdə və şəhəristanlarda isə ciddi surətdə işə başlanıb adi hal vicuda gələcək və dövlət məmurları Fədailərin geyri-məsul əşxasın dəxalti olmadan öz vəzifələrini əncam verməyə qadir olacaqlar. Fədai dəstələri intizam altına alınıb müəyyən mərkəzə tabə' olacaq və bu vasitə ilə hər bir sui-hadisə ehtimalının qabağı alınacaqdır.

Gedin çalışın asudə olun, millətimizin gələcəyi və səadətini təəmin etmək üçün qəbul etdiyiniz vəzifəni sədaqət və iymən ilə əncam verin. Dövlət ümum həmvətənlərdən bunu tələb edər.

O günlərdə Azərbaycan xəlqinin gələcəyi barəsində hər kəs bir cür düşünürdü. Hetta Firqəmizin rəhbərliyi sayəsində vicuda gələn Milli Hökumətə iki ürəkliliklə də baxanlar var idi. Aşağıdakı məqalə o vəqt Firqə sıralarında çalışan bə'zi mürəddəd rövşənfikirlərin nəzərindən bir nümunə olmaq üçün burada dərc edilir. Bu məqalə Azərbaycanın 79-cu nümrəsində «Novruz» isim-müstə'arı altında yazılmışdır.

Böyük Məsuliyyət Qarşısında

Dünənə kimi millətimizin zəlalətinə dövlət işlərini məsul tanırdıq. Dünən keçdi, daha dünənəki iş başında olan ünsürlərin əməliyyatını təqbih etməkdən xuddarlıq edilməlidir, onların nacəvanəmrdana zümləri, ehcafları xəlqimizin kasasını ləbəriz edib nəticəsində Fədailərimiz dəstəsini vicuda gətirdi və az müddət zərfində hökuməti ələ alıb millətin dönəməz iradəsini isbat etdilər.

Buna görə də dünənəki şəxsiyyətləri təhqir, intiqad etməklə məmləkətimizin ümuratı həll olmayacaqdır.

Bugundən e'tibarən Azərbaycan öz Heyət Dövlətini və xəlqimizə rəhbərlik edən Firqə işçilərini millətin səadətinə və onu düzgün yola aparmağa məsul tanırırlar.

Azərbaycan dövlətinin qarşısında möhtərəm sədrimiz ağayi Pişəvərinin dediyi kimi böyük məsuliyyət durur!

Azərbaycanı bir mövqə' dövlətə tapşırırlar ki, onda əbədən asari-təməddün və təkamül yoxdur!

Şəhərlərimiz xəraba, kəndlərimiz verana, xəlqimizin yüzdə yüzü əsrimizədə olan ülum və sənaye'dən biybəhrə dirlər!

Belə bir mövqə'də Azərbaycan Millətinin həyatını Heyət-Dövlətə tapşırırlar. Buna görə dövlət çox böyük məsuliyyət altına gedir, aydındır ki, xəlqimizin ümid və arzusu təza dövlətə bağlıdır.

Azərbaycan xəlqini illər boyu Tehranın yaramaz ünsürləri soyub, çapıb, namusuna, malına təcavüz edib. Nəticədə beş milyonluq bir milləti biyxbər əz həmmə çiz saxlamışdırlar.

Onlar öz nəqşələrində Napeleon Vaterloda yağışı unutmuş kimi millətin iste'mar idarəsini unudub nəticədə bu günkü şikəstə mə'ruz qaldılar.

Azərbaycan bir yaralı adam kimi müstəbidd cəlladların əlindən qurtulub sədiq, müşfiq bir təbibə möhtacdır. Onun yaralarının sağalmasına çox böyük fədakarlıq istəyir. Bu işə öhdədar olan fədakar şəxslər gecə-gündüz yorulmadan işləməlidirlər.

Millət böyük vəzifəni Azərbaycan Demokrat Firqəsinin möhtərəm sədri ağayi Pişəvərinin öhdəsinə qoyubdur.

Ağayi Pişəvəridə olan fəaliyyət, ciddiyyət, fədakarlıq bizi bu böyük əmrin əncamına ümidvar etməklə bərabər xəlqimizə səadətli bir gələcək indidən pişbinlik olur.

Ağayi Pişəvəri, sinnin çoxluğuna və vicudun zəif olmasına baxmayaraq zavvali millətini müdhiş uçurumdan nicat vermək vəzifəsini boynuna almışdır.

Biz bu fədakarlığı səmim qəlbədən ağayi Pişəvəriyə və xəlqimizə ki, belə bir iyid oğul cami'əyə təqdim edibdir təbərikməklə bərabər onun müvəffəqiyyətini arzu edirik.

Bundan sonra ağayi Pişəvəri Azərbaycan Məclis-Millisinin qarşısında Azərbaycan Dövlətində vicuda gələn gələt işlər barəsində məsul olacaqdır.

Məclis xəlqimizin səadətini ağayi Pişəvəridən gözləməklə bərabər onun hər cür iştibahata , millətimizin əleyhinə əncam tapan işlərdə məsul tanıyacaqdır.

Buna görə rəis dövlət iki böyük məsuliyyət qarşısında vəqə' olub ki, hər ikisi də haizi-əhəmiyyətdir, birnci dəfə dövlət və vətən xainləri ilə ciddi mübarizə aparmaqdır. Bu parazitləri gərək təmmam idarətdən tutub məhkəməyi Millinin əlinə tapşırınsınlar. İkinci isə millət qarşısında xəlqimizin səadətində məsul vəqə' olub illər boyu əsarət altında qalan millətimizi düzgün yola sövq etməlidir. Fe'lən bu iki böyük vəzifə Heyət Dövlətin qabağındadır, leykən himmət və iradə hər böyük məsuliyyətdən yüksək dir, kimsədə iradə və vətən məhəbbəti olsa böyük müşgülatı həll edə bilər. Heyət Dövlətdə olan iradə və ciddiyyət və sədaqət bizi müvəffəqiyyətə ümidvar edir. Bundan sonra biz qabaqdakı olan xainlərin əməliyyatını unudub, hal hazırda olan dövlətimizin əməliyatını qədəm bəqdəm tə'qib edəcəyik.   «Novruz»

Tarixi Bir Sənəd

21-Azərdə təşkil tapan Milli Hökumət iyirmi iki azərdə şəhərdə olan nizami, Polis və jandarm qüvvələrinin təklifini müəyyən etmək və bu işi sülh yolu ilə əncam vermək üçün, 21-Azərdə başlanan müzakirəyə idamə verdi.

Əvvəl polis onun dalınca jandarm qüvvələri qeyd-şərtsiz təslim oldular. Şəhrərbani məmurları Milli Dövlət tərəfindən tə'yin olunmuş yeni məmurların köməyi ilə şəhərin əmniyyət və intizamını hifz etməyə məmur oldular. Jandarmlar isə təmamilə xəl'-silah olunub idarələrini təhvil verməyə məcbur idilər.

Qoşun fərmandehi isə Tehrandan aldığı xainanə ömrü üzərinə uzun müddət müqavimət göstərən məsələnin qansız bir surətdə həll olunmasına rızayət vermirdi. Bu isə həm özünün həm də nizami əfradının məhv və izmehlalı demək idi. Çünki əyər iş atışma və cəngə münəcər olsaydı nizamiyyədə məhsür halda qalan min iki yüz nəfər sərbazdan bir nəfər də olsun diri qallmayacaq idi. O zaman üçüncü ləşgərin fərmandehliq vəzifəsini daşıyan sərtib Dirəxşani hər saat Tehrandan cəvab gözləyirdi. Nəhayət onun gözlədiyi cəvab pənşənbə günü axşam saat səkkizədə visül oldu. Bu cəvabda deyilirdi ki, əfsərlər ilə məşvərət edib padganın təklifini onların nəzəri ilə müəyyən etmək lazımdır.

Bu cəvabın visulu ilə artıq sərtib Dirəxşani ağır nizami məsuliyyətdən xilas olundu. Bundan sonra əyər qan tökülmüş olsaydı günahı onun öz boynuna olacaq idi, bu tələqrafın visulundan biyxəbər olmayan Firqə və Hökumət rəisi işin tez bir surətdə əncam tapmasını ciddi və qət'i bir ləhn ilə tələb edirdi.

Doğrudanda əyər iş təxirə düşsəydi nəgəvar hadisələr üz verə bilərdi. Azadlıq düşmənləri məxsusən «Ərfə»-in barmaqğı ilə oynayıb, azərbaycanı qan dəryasına döndərmək istəyən sərhəng «Vərəhram» kimi xain ünsürlər böyük vətəndaş müharibəsi yaratmağa imkan tapa bilərdi.

Ona görə ağayi Pişəvəri ağayi Şəbistərinin iştirakı ilə məsələni bir an əvvəl qurtarmağa çalışırdılar, bununla belə danışıq 15-saat dəvam etdi. Qət'i təsmim tutmağa cəsərət edəbilməyən sərtib Dirəxşani biləxərə öz təhti fərmanında olan əfsərlərdən bir neçəsini istəyib məsələni Onlar ilə ortalığa qoydu.

Sonra ağayi Pişəvəri əfsərlərin əksəriyyətini də'vət edib onlara qəziyyənin həqiqətini anlatdı.

Nəhayət saat səkkizyarım gün-ortadan sonra mə'ruf «Alaqapu » binasında tərəfeynin rızayəti ilə aşağıdakı qərardad tənzim və imza edidi.

Azərbaycanın Daxili Dövlət Rəisi ilə Təbriz Padigani Fərmandehi Arasındakı Qərardadın Mətni

Çün Azərbaycan daxili dövləti Azərbaycan Milli Məclisi tərəfindən Azərbaycanda əmniyyəti hifz etməyə məmur olmuşdur, aramışı hifz etmək nüqtyi-nəzərindən heçgünə suitəfahüm tövlid etməmək və qardaş qani tökməmək üçün üçüncü ləşgər fərmandehi ilə dəfəat ilə müzakirat və müşavirələr olmuşdu.

Bir neçə gün təbadül-əfkardan sonra biləxərə tarix 22-azər-mah səneyi 1324-də pənşənbə günü saat səkkiz-yarım gün ortadan sonra timsar sərtib Dirəxşani əsləhəni yerə qoymaq üçün müvafiqət və Təbriz padigani ilə həmkarlıq etməyə dayir və Azərbaycan Dövlət Heyəti ilə hövmə də e`lam edib aşığidaki qərarın əqdinə müvafiq olduğunu izhar etdilər:

1-Təbriz padigani tərəfindən ağayi timsar sərtib Dirəxşani və Heyət Dövlət Daxili canibindən ağayi Seyid Cə`fər Pişəvəri tə`yin olub və şürut məşəruhəni imza etdilər.

2-Təbriz padigani əfradından heçəks dəsturi-sanəvi sadır olmayınca sərbazxana mühəvvətəsindən xaric olmayıb və Daxili Dövlət onların vəsail-zindəganisini və onların maaşını fərahəm gətirsin.

3-Silahların külliyyəsi anbarlarda cəm`avərlik olunub Azərbaycan Daxili Dövlət tərəfindən tə`yin olunmuş əşxasın mühafizəsində olmalıdır.

4-Ağayian əfsərardan hər hankısı öz məşqətülrə`slərinə və ya digər nüqtələrə getmək meylləri olsa müsafirət edəbilərlər və Dövlət-Milli hazırdır ki, imkan və vəsil hüdudunda onların müsafirətini fərahəm gətirsin.

5-Həmkarlığa mayil olan və Azərbaycanın Ardeş-Millisində xidmət etmək istəyən əfsərlər, təhlif və mərasim-sövgənd əncamından sonra dövlət Onları xidmətə qəbul edib və onların zindganlıq vəsilərlərini təəmin edəcəkdir.

6-Üstvarlar və gürubhanlar və sayir əfrad-padigan mərasim-təhlif və sövgənd-vəfadarlıq əncamından sonra, əsləhələr onlara qaytarılacaq və öz sərbazlıq xidmətlərini idaməyə məşğul olacaqlar.

7-Bu qərardad iki nüsxədə təhiyyə olunub ağayi timsar sərtrib Dirəxşani Fərmandeh-Ləşkər 3-Azərbaycan və digər tərəfdən ağayi Seyid Cə'fər Pişəvəri Rəis Dövlət Daxili Azərbaycan tərəfindən imza edilib, mübadilə olunmuşdur.

Üçüncü Azərbaycan ləşgərinin fərmandehi -Sərtrib Dirəxşani (imza)

Azərbaycan Daxili Dövlət Heyətinin rəisi -Seyid Cə'fər Pişəvəri (imza)

***

Həman saat aşağıdakı e'lanı ağayi sərtrib Dirəxşani Təbriz padiganına xitabən imza edib onun intişarini Milli Hökumətdən xahiş etdi. E'lan sübh saat 10-da intişar tapdı.

Təbriz Padigani Öz Əsləhəsini Yerə Qoydu

Təbriz padigani əfsər ərşədlərindən mütəşəkkil komisionda əxz olunmuş təsmimlər nəzərən qan tökmək və qardaş qırqını olmamaq üçün, itlafı nüfus-dövlət, tüccar və sayir şəxslərin əmvali dağılmamaq məqsədinə müvafiq dəstur verirəm ki, külliyi Təbriz padigani öz əsləhəsini yerə qoysun və sadır olmuş e'lamıyyəyə müvafiq rəftar etsinlər.

Üçüncü Azərbaycan ləşgərinin fərmandehi -Sərtrib Dirəxşani (imza)

***

Buna baxmayaraq başda sərthəng Vərəhram olmaq üzrə əfsərlərdən bir neçəsi şəhərdə intizamsızlıq törətmək məqsədilə böyük bir xəyanətə mürtkib olub qərardadi icra etmək əvəzində Milli Hökumət nümayəndələrinin başlarını qatib nizmiyyənin qapılarını açaraq sərbazlara evlərinə getmək fərmanı verdilər. Bu vasitə ilə gecə saat 12-də min iki yüz nəfər sərbaz və iki yüzdən ziyadə əfsər sərbazxananı qarət edib şəhərə dağıldılar. Əyər Fədai başçıları və Firqə üzvləri də qəflət etmiş olsaydılar şəhərdə böyük hərci-mərc əmələ gələbiləcək idi, xoşbəxtənə Firqə və Hökumət vəziyyətə kamilən hakim olduqlarına görə bu hərci-mərcin qabağı alındı. Lakin sərbazxanada olan bütün

məlumat bu vasitə ilə ortadan getdi. Bu cinayətkarlar hətta sərbazxananın qarətinə kifayət etməyib böyük əsləhə və nizami ləvazimatı məsələn müsəlsəl və radio və sayir şeyləri sındırıb xərab etmişlərdi. Bu hadisəni nişan verən xəbəri nümunə üçün buraya dərc edirik.

3-Cü Ləşgər Sərbazlarının Qaçmağı və Mütəvari Olmağı

Azərbaycan Milli Dövlət rəisi və 3-cü ləşgər fərmandhi mabeynində olan qərardadın ikinci maddəsində səriyhən qeyd ediləmişdi ki:

«Təbriz padigani əfradından heçəks dəstur sanəvi sadir olmayınca sərbazxana mühəvvətəsindən xaric olmayıb....»

Qərardad imza olandan sonra bilafasilə ağayani əfsəran sərbazxananı tərək edib, öz mənzillərinə getdilər və sərbazlar da sərpərstsiz qalıb, bilatəklif sərbazxanadan qaçmağa şüru etdilər. Bədiyhi dir ki, bu xilaf əməl sərbazlıq məqamına tövhin olmaqdan əlavə mümkündür ki, şəhərin əmniyyətinə də əsaslı lətmə vırsın. Binaən-əleyh Heyət-Dövlət-Milli Azərbaycan bu əmrin aqıbtindən cilovgirlik etmək üçün əmr verilmişdir ki, fəvri surətdə müəssir iqdamat olunsun və şəhərin əmniyyəti təəmin və hifz olunsun.

Elə təsəvvür vardır ki, bu pişaməd Mərkəzi Hökumətin dəsturundakı axirinci cümlənin nəticəsidir.

Dünən Gecəki Atışmalar

Dünən gecə şəhərin hər yerində kamil əmniyyət bərqərar idi və intizamat məmurları tərəfindən çox ciddi iqdamat olunub şəhərin əmniyyəti vicuda gəlmişdir. Dünən gecə bə'zi nüqtələrdə baş verən atışmalar fəqət şadəmanlıq nəticəsi idi ki, 3-cü ləşgərin müqaviməti qurtardığına görə edilirdi.

Milli Hökumətin Müvəffəqiyyətlərinin Təsiri

Azərbaycan ruznaməsinin 23-azər nümrəsində bir qədər tərddid və mülahizə ilə (Unudulmaz Ləhzələr) məqaləsini yazanın Növrüz ismi ilə hökumətin götürdüğü ciddi qədəmlər nəticəsində vicuda gələn əfkar-ümuminin təsirində iki gün sonra aşağıdakı məqaləni yazıb intişar vermişdir ki, rövşənfikirlərin və əfkari ammənin təğyir və təhəvvülünü göstərmək üçün şayan diqqətdir.

Tariyxi Müvəffəqiyyət!

Azadixahlıq cibəhsi dörd gün əvvəl Firqəmizin müdəbbir, ciddi, fə`al rəhbərlərinin hüsn siyasəti nəticəsində fateh çıxdığı həqqi həq sahibinə yetirdi. Xəlqimizin nehzətinə, azadixahlıq hərəkatlərinə gülən adamlar dörd gün bundan əvvəl Firqəmizin sınımaz qüdrətinə müsədif olmaqla bərabər həqiqətə kamilən iman gətirdilər ki, «Zülm ilə abad olan ev ədlilə bərbad olar.»

Əyər iş başında olanlar riyasət, sədarət mizlərinə işğal edənələr bir az aqıl, durəndiş olsalar, gərək bu tarixi hadisədən ibrət alıb bir daha zülm və ehcaf dövrəsinə dolanmasınlar. Firqəmizin əleyhinə aparılan zəhərli təbliğat büsbütün puça çıxdı. Bizləri məchul-əlhöviyə, şarlatan, əşərar adlandıran alçaqlar isə xəcalətliyindən xəlqin üzünə baxa bilməyirlər.

Fədailər dəstəsi münəzzəm surətdə şəhərə gəlib, aşubtələb adamların aldadıcı sözlərinə aldanmadan münəzzəm surətdə öz yerlərinə qayıtdılar.

Ev talamaq, bazar qarət etmək, xəlqin namusuna təcavüz etmək kimi Fədailərə nisbət verilən işlərdən abədən şəhərimizdə bir kiçik asar gorülməmişdir. Bundan ma`idən biz Firqəmizin ciddi, müdəbbir rəhbərlərinə və Fədailər dəstəsinin iman və əqidəsinə ümidvar olmaqla bərabər möhtərəm sədrimiz ağayi Pişəvərinin bu sözünü heç vəqt unutmamışıq. O demişdir: «Bazar talalayanlar, xəlqin mal və namusuna təcavüz edənələr gərək Azərbaycan Demokrat Firqəsinin rəhbərlərinin və ə'zasının nə'şləri üstündən geçsinlər», yəni madam Demokrat Firqəsində qüdrət var, kimsə xəlqin canına və malına təcavüz edəbilməz.

Ağayi Pişəvərinin fəaliyyəti və bu dərin dəsturatı nəticəsində dir ki, dünyanı məbhut edən Azərbaycan nehzəti bu qədər məharətlə əncam tapıb, nəticədə bir nəfərin belə burunu qanamadı.

İki gün ərzində ruznamə dəftərinə vasil olan təqdirnamələrin sayı iki yüzdən artıqdır. Xəlv səmim qəlbədən Fədailərin Azərbaycan Demokrat Firqəsinin ə'zasının qanuni və mehriban əməliyyatından izhari təşəkkür edir.

Qışın bu musimində ayağında corabı olmayan bir Fədai 4550 tımən pula əl vurmada xüddarlıq edib onu sağlam surətdə öz mafövquna təslim etməyi, hələ dünyanın ən böyük inqilablarında da görünməmişdir. Biz öz Firqə üzvlərindən bu fədakarlığı soraq aldıqdan sonra böyük nehzətimizə iqdam etmişik. Biz xəlqimizi nicat verməkdən ötrü var qüvvəmizlə canimizi fəda etməyə hazırlaşmışıq. Buna görə bizə aşubtələb adamların təbliğatı biəsər qalmaqla bərabər, müqəddəs məqsədimizi tə'qib etməyə daha da təşviq edir.

«Növrüz»

Milli Dövlətin Qərarları

21-Azərdən sonra Firqə hökumətə rəhbərlik etməyə başalayır və özünün tədbirlərini bu vasitə ilə həyata keçirir. Hamı bilir ki, jandarmaların zülm və cinayəti nəticəsində yüzlərcə kənd və şəhər zəhmətkeşləri zindanlara dolub orada taqətfərsa bir həyat keçirməkdə idilər. Hökuməti alan Firqə başçıları isə bu işə bir an xatimə verməli idilər. Hələ hökumət təşkil olmadan əvvəl Milli Heyət zəmanı belə çoxlu zindanlar Firqə köməyi ilə azad edilmişlərdi. Bununla belə yenə də zindanlar biygünah zindanilər ilə dolu idi.

Bu əsəfavər hala xatimə vermək üçün, Milli Hökumət əffi-ümumi layihəsini tənzim edərək Məclis Millinin təsvibindən sonra bilafasilə onu həyata keçirdi. Bu vasitə ilə xain jandarm və polis cəlladlarının qurbanlıqları xilas olaraq həyata qədəm qoydular.

Milli Hökumətin altı ay müddətində gördüyü işlər barəsində ağayi Pişəvərinin Məclis Milliyyə verdiyi güzarişləri dərc etmədən əvvəl, nümunə olmaq üçün Milli Hökumətin bir gündə e'lan etdiyi uç qərarı buraya dərc edirik:

Təbrizdə Azərbaycan Dövlət Darülfununi Təşkili Həqqində Azərbaycan Milli Hökumətinin Qərarı

Millətimizin arzulrını və Azərbaycan Milli Konqresinin qərarlarını nəzərə alıb Milli və mədəni tərəqqimizi təmin etmək üçün Azərbaycan Milli Hökuməti üzümüzə gələn dərs ilindən vətənimizin mərkəzi Təbriz şəhərində Azərbaycan dövlət darülfununun təşkilini zəruri saydığı üçün aşağıdakı qərarı qəbul edir.

1-Azərbaycanın Maarif Vizarəti, darülfununun təşkili üçün lazım olan büdcəni tənzim edib bir aya qədər Heyət Dövlətə təqdim etsin.

2-Azərbaycan Dövlət Darülfununi hələlik uç fakültədən ibarət olmalıdır. 1)-Tibb fakültəsi, 2)-Fələhət fakültəsi. 3)-Pədaqoji fakültəsi, ki, buda Tarix və Dil, Ədəbyat, Fəlsəfə, Hüquq, Riyaziat şö'bələrindən təşkil tapmalıdır.

3-Maarif Vizarəti on gün müddətində Azərbaycan Darülfununu üçün lazım olan binani seçib Heyət Dövlətə iltıla' verməlidir.

4-Azərbaycan Maarif Vizarəti indidən darülfununun ustadlar heyətini seçməyə və darülfunun üçün Azərbaycan dilində elmi vəsait hazırlamağa başlamalıdır.

Azərbaycan Milli Hökumətinin Baş Vəziri «**Pişəvəri**»

Dil Həqqində Azərbaycan Milli Hökumətinin Qərarı

Xəlqimizi dövlət dəstəgahına yaxınlaşdırmaq və ümumun ehtiyacatını sadə bir surətdə anlamaq və həmçinin Milli Dili və Milli Mədəniyyətimizin tərəqqi və təkamül yollarını təmizləmək üçün Azərbaycan Milli Hökuməti özünün 16-dei tarixi cəlsəsində aşağıdakı qərarı qəbul etmişdir.

1-Bu gündən e'tibarən Azərbaycanda, Azərbaycan Dili Rəsmi Dövlət Dili hesab olunur. Dövlətin qərarları və rəsmi e'lanlar, həmçinin Xəlq Qoşunları hissələrinə verilən fərmanlar və qanun layihələri mütləqən Azərbaycan Dilində yazılmalıdır.

2-Bütün idarələr (dövləti, Milli, ticarəti və ictimai) öz işlərini Azərbaycan Dilində yazmağa məcburdurlar. Bu dildə yazılmayan dəftər və mədarik rəsmi hesab olunmaıacaqdır.

3-Məhkəmələrdə işlərin cərəyanı təmami ilə Azərbaycan Dilində aparılmalı və bu dili bilməyənlər üçün mütərcim tə'yin olunmalıdır.

4-Azərbaycanın bütün idarə, müəsisə və ticarətxanalarının tabloları mütləqən Azərbaycan Dilində yazılmalıdır.

5-Rəsmi iclaslar və yığıncaqlarda, süxənranlıq və müzakirə Azərbaycan Dilində olmalıdır.

6-Azərbaycanlı olmayıb başqa dil ilə danışanlar və ümumi dövləti idarələrdə xidmət edənlər Azərbaycan Dili ilə yazıb -oxumağı və danışmağı öyrənəməlidirlər.

7-Maarif vizarəti idarə məmurlarını Azərbaycan Dili ilə aşına etmək məqsədi ilə ayrı dillərdən sıvayı, onlar üçün idarələrin cənbində böyüklər üçün məxsus kilaslar açmalıdır. Bu kilaslarda hazır olanların iş müddəti bir saat azalmalıdır.

8-Azərbaycanda yaşayan başqa millətlər öz işlərini öz ana dillərində aparmağa həqlidirlər. Leikən onlar öz rəsmi e'lanları və yazılarında öz Milli dilləri ilə bərabər Azərbaycan Dilini, rəsmi dövləti dil olaraq, işlətəmilidirlər.

9-Azərbaycanda yaşayan xırda millətlərin xüsusi Milli məktəblərindəki tə'lim öz ana dillərində olduğu halda, Azərbaycan dilinin də tədrisi məcburidir.

10-Azərbaycan Milli Hökuməti maarif vəzirinin məktəblərdə dərslərin Azərbaycan Dilində olması haqqındəki qərarını təsvib və təyiyl edib, mədrəsələrin Milli Dilə keçməsinə bütün müəllim və müəllimələrə bir Milli vəzifə kimi tapşırır.

Azərbaycan Milli dövlətinin baş vəziri « Pişəvəri»

Yetim və Sahabsız Uşaqların Tərbiyəsi Həqqində Azərbaycan Milli Hökumətinin Qərarı

Qərnlər boyu davam edən istibdad rejimi və çürümüş irticai vəziyyətin yaratdığı şərait mucibincə millətimizin istiqlalını və gələcək nəsilimizin əsasını təşkil edən uşaqlarımızın mühüm bir hissəsi yetim və sərperstsiz qalıb insanlığı təhqir edən fəlakət və dilənçilik halında küçə və xiyavarlarda aclıq və libassızlıq və cür-bəcür naxoşluqlar vasitəsilə xəzəl kimi saralıb və məhv olub getməkdədirlər.

Azərbaycan Milli Hökuməti xəlqin istifadə və səadətini və həmçinin gələcək nəsilin təcəddün və səhhət cəhetindən tərqqisini təəmin etmək üçün bu acı hala bir an əvvəl xatimə verməyə iqdəm edib, yetim və biykəs cəvanları küçələrdən yığıb tərbiyə etmək üçün aşağıdakı qərarı qəbul etmiş və onun tezlik ilə icra edilməsini lazim görmüşdür.

1-Məclis Milli rəisinin iftixari sədarəti altında maarif və səhiyyə vizarətinin nümayəndələrindən Azərbaycanın xeyirxah və millət sevən şəxslərindən ibarət bir heyət intixab edilməli, yetim və bisərpərəst uşaqların tərbiyəsi yolunda ciddi və əməli tədbirlər görmək, onun öhdəsinə qoyulmalıdır.

2-Üçdən 14 yaşına baliğ olan və bisərpərəst qız və oğlan uşaqlarını tərbiyə etmək üçün birinci növbədə Təbriz şəhərində iki qız və iki oğlan tərbiyəxanası təsis olunmalı və ayrı şəhərlərdə də bu müəssisələrin misli vicuda gətiriləməsi üçün müqəddimə vəsaili təhiyə etəməlidir.

3-Üç yaşından aşağı olan səğirləri saxlamaq və onların həyatini təəmin etmək üçün Səhiyyə vizarəti vasitəsi ilə pərvəriş evi daha təsis olunmalıdır.

Qeyd-Maarif vizarətinin təsis etdigi yetimlər məktəbində 400 fəqirin təhsil və tərbiyəsinə imkan verilməli, Səhiyyə vizarətinin səğirlər pərvərişgahında 100 nəfərə baliğ körpə qəbul edilməlidir.

4-Səhiyyə və Maarif vizarətxanaları bu müəssisələrin büdcəsini on günə qədər tənziəm edib və Dövlət Heyətinə təqdim etəməlidir.

5-Məclis Milli rəisinin iftixari riyasəti altında təşkil edilən Heyət (xeyriyə əncüməni) xeyirxah, insaniyətpərvər və maarif sevən insanların köməyi ilə əənə toplayıb bütün yetim, beçara və sahabsız uşaqları, həmçinin ayəry mədrəsələrdə təhsil edən yoxsul uşaqların təhsil və tərbiyə vəsaylını hiə etəməlidir.

6-Azərbaycan Maarif vizarəti nəzdində təşkil olunan Azərbaycan əncümən-xeyriyyəsi Azərbaycanın bütün şəhər və qəsəbələrində öz şö'bəlrini təşkil etməyə çalışmalı, xeyirxah insanların köməyi ilə fəqirlik və beçaralığa xatimə verilməlidir.

7-Azərbaycan əncümən xeyrihsi cəvan nəsili fəlakətdən xilas etmək və onun tə'lim və tərbiyyəti yolunda böyük əanələr verən və digər köməklər göstərən əşxasın adların ruznamələr vasitəsilə müntəşir edib, millət namına onlardan qədirdanlıq etəməlidir.

8-Azərbaycan Milli Hökuməti bütün həmvətənləri, millət üçün nəng və ləkə olan dilənçilik ilə ciddi mübarizə aparmağa də'vət edir və azəraicanın böyük adı və şərəfli şöhrətini xələldar edən bəlanın çox tez bir zəmanda rəf' edilməsi yolunda Milli Hökumət hamıdan himmət tələb edir.

Azərbaycan Milli Hökumətinin Baş Vəziri «Pişəvəri»

Azadlığın Müdafiəsi Uğrunda « Fədai Təşkilatı »

Firqəmizin düzgün siyasəti nəticəsində, cüzi məhəlli təsadümlərdən başqa, demək olar ki, hökumət qan tökülmədən irtica'ı qüvvələrin əlindən çıxıb millət əlinə geçdi. Bu, özü-özəlüyündə böyük bir müvəffəqiyyət idi ki, Firqə öz təşkilatı altına almaqla onu hədəfə doğru sövq etməklə əncam verdi. Vəli bu kifayət etməzdi. Alınan azadlığı saxlamaq, ondan xələqin səadəti yolunda istifadə etmək lazim idi.

Firqə başçıları çox yaxşı bilirdilər ki, Fədailərin zərbşəsti nəticəsində susmağa məcbur olan mürtəcə'lər rahat durmayıb, xələqi öz halına qoymayacaqlar. Bundan əlavə nehzət sadə dövləti bir təbəddülatdan ibarət olub qalmayacaqdı. Ondən xələq iqtisadi tədbirlər gözləyir və öz səadətini təəmin etmək üçün ondan ümidlər gözləyirdi. Bu işə mütəməkkin adamların, məxsusən o günə qədər irtica'ı rejimin sayəsində xələqin qanını sorub sərvət və saman sahibi olan müftəxorların xoşlarına gələən bir iş dəgil idi.

Bundan əlavə hökumət xələqin əlinə geçməklə, bu vəqtədək Azərbaycan naminə daxilədə və xaricədə müvəffəqiyyət qazanıb böyük siyasi və iqtisadi istifadə edən tüfeyli ünsürlərin tukanları bu vasitə ilə bağlanmış olurdu. Onlar bir daha Azərbaycan adından istifadə edərək özlərini dövlət idarələrinə və ya Məclis Şurayı Milliyyə təhnil edə bilməyəcəklridi. Nəhayət dərəbəyliyin ən qaba və

ən vəhşiyana tərzi ilə rəftar edən boynu yoğun ərbablar-Zülfqari, Yəmin-Ləşgər və geyrləri kimi xəlc cəlladları nehzət nəticəsində təsəllüt və iqtidarlarının əldən getməsini hiss etməklə rahat dormayacaqlaridi. Bundan başqa Azərbaycan nehzətinin bütün irana sirayət etməsindən vəhşətə düşən Tehran mürtəcə'ləri və onların ərbabları isə rahat oturmayıb, azərbaycanın daxil və xaricində olan qara irtica' vəsilələrinin bizim əleyhimizə təhrik etməkdən müzayiqə etməyəcəkləridi. Bunların hamısını Firqə rəhbərliyində çalışanlar və Milli Hökumət nəzərdən uzaq tuta bilməzdi. Ona görə Milli Hökumət təşkil olunan gündən Fə dai dəstələrini intizama salıb onlardan münəzzəm və mütəşəkkil bir qüvvə vicuda gətiriləməsi məsələsi meydana çıxdı.

Nehzətin başlanğıcında Fədailər gönüllü olaraq öz libas və öz xərci ilə silah götürüb meydani mübarizəyə qədəm qoymuşdular. Əyər bina olsaydı onlar öz yerlərində müsəlləh halda yaşayıb istənilən vəqt yardımdan ötrü hazır olsunlar, iş o qədər çətin olmazdı. Ləikən alınan azadlığı saxlamaq üçün sərhədlərimizi möhkəmləndirmək və şəhərlərdə münəzzəm vahidlər saxlamaq lazim idi. Buna görə Milli Hökumət Fədailəri iki qismətə təqsim edərək, bir qismətə icazə verdi ki, öz yerlərində müsəlləhh halda işlərinə məşğul olsunlar. O birisi qismətini də münəzzəm vahidlərə təqsim edərək yuxarıda deyilən məqsud üçün öz ixtiyarında saxladı. Bu isə o günkü şəraitdə çox müşğul bir iş idi. Yeni təşkil tapmış dövlətin sandığında da Tehran Hökuməti bir şey qoymamışdı. Get-gedə şiddətlənməkdə olan qış paltarsız, başmaqsız və azuqəsiz Fə daiə qarlı səngərlərdə mübarizə imkanı verməyəcək idi. Milli Hökumət Firqəyə dayanaraq bu müşğülü də rəf etmək üçün ciddi qədəmlər götürdü. O günə dək təttil olan karxanaları işə saldı. Qəhrəman kargərlərin himməti sayəsində xarüqula'də bir surətdə Fə daiə lazim olan paltar, başmaq və azuqə təhiyə edilib cibəhələrə göndəridi. Bu təriq ilə çox az bir zəmanda çətə və partizan halında olan Fədailər müsəlləh qoşun halına gəlib, azadlığı müdafiə etməyə başladı.

Nehzətin başaşladığı vəqt Mərağa, Sarab, Ərdəbil, Mərənd, Xoy, Təbrizdə fədakarlıq edən Fədailər, bu gündən sonra təcübli münəzzəm surətdə təşkil olunub azadlığımızı təhdid edən irtica'i dövlət qüvvələrinin qarşısına göndəridilər.

Bu vasitə ilə Zəncan və Sayın-qala cibhələri vicuda gəldi.

Bu iki cibhədə hənuz yaxşı paltar, silah və yaxşı azuqəyə malik olmayan Fə dai qəhrəmanlar, dişdən dırnağa qədər müsəlləh olan dövlət qüvvələrilə vuruşmaya hazırlandılar. Onların ruhiyələri fəvqəladə qüvətli və yüksək idi. Hər saat Tehran və Həmədanı işğal etmək üçün icazə istəyirdilər. Əyər o günlərdə ümumi və siyasi vəz'iyət icazə vermiş olsaydı, həmin ayaqyalın, yarı ac və yarı çiplaq Fədailərimiz Tehranı asan vəchilə işğal edəbilərdilər. Fədailərimizin Zəncana vürudu nəticəsində idi ki, Tehran mürtəcə'ləri çəmdanlarını bağlayıb amerikaya doğru qaçmağa başlamışlar.

Fədailərimiz Zəncan və Sayın-qala cibhəsində iki tərəfli mübarizəyə məcbur olmuşdurlar. Zəncanda böyük qüdrət və nüfuza malik olan Zülfqari, ərkan-hərb rəisi «Ərfə'»-dən aldığı əsləhə və mühümmat vasitəsilə əleyhimizə böyük bir cibhə təşkil etmişdir. Rizaxan rejimi sayəsində sərvət və samana yetişən «Əsləhədarbaşı» və sayir parazitlər də ona kömək edirdilər. Sayın-qalada isə oranın rişəli feodali hesab olunan «Yəmin Ləşgər»-i təchiz edib əleyhimizə qalldırmışdılar. Bulardan əlavə qərədağda illər boyu qaçaqçılıq ilə ömür sürən xanlar da silah götürüb nehzətimizi boğmağa təşəbbüs etməkdə idilər. Milli Hökumət isə özünə müxalifət edən qüvvələrin qarşısında fəqət Fədailərin əsləhəsinə dayanırdı. Bu isə iştibah dəyidi, dərin azadixahlıq hissi ilə müccəhhəz olan Fədai dəstələri qabağa çıxan çətinliklərə baxmayaraq e`cazkarənə bir surətdə bütün qüvvələri əzib meydandan çıxartdı, bu vəsilə ilə azadlığımız təəmin olundu.

Fədailərin göstərdiyi qəhrəmanlıq, xəlq arasında onlara nisbət böyük məhəbbət tövlid etməklə bərabər onların silahının səsi nə tək daxili mürtəcə'ləri, bəlkə iranda olan bütün irticai ünsürlərin ümidini məhv edib onları susmağa vadar etdi. Fədai təşkilatını vicuda gətirən başçıların ümumiyyəti Firqə üzvləri olduqlarını yazmışdıq. Bu qəhrəman demokratların öz işlərində göstərdikləri fədakarlıq həqiqətən qabil təqdirdir. Məxsusən onların Milli Hökumətin əmrini ciddiyyətlə yerinə yetirib şədid bir surətdə intizama tabe olmaları qeyd edilməlidir. Fədai başçıları indi Azərbaycan xəlqinin ən sevməli evladları hesab olunurlar. Xəlqin Fədailərə olan məhəbbəti onların maddi vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq məqsədilə onlara verilən hədiyyələrdən qiyas etmək olur. Bu böyük hədiyyələrə iftixarən iştirak edənlərin sayı altı mindən ziyadədir. 7-yaşındakı uşaqdan, 70-yaşındakı qocalara kimi istər arvat, istər kişi müsabiqə edərcəsinə yağış kimi hədiyyə yağdırmaqda idilər. Bu isə Azərbaycanın iftixarlı tarixinin ən həssas fəsillərindəndir.

Xəlq Qoşunları

Biz irandan ayrılmaq fikirində olmadığımız üçün rəsmi qoşun və vizarət cəng təşkil etmək istəmirdik. Ona görə də qoşun işi ilə məşğul olan vizarətxananın adını vizarət cəng qoymadıq, xaricə vizarəti kimi hərbi vizarətimiz də yox idi. Lakin azadlığı müdafiə və mühafizə etmək üçün Milli bir Qoşun vicuda gətirməmək də olmazdı. Ona görə Milli Hökumət təşkil tapan kimi Xəlq Qoşunları təşkili məsələsi də meydana çıxdı. Əvvəl belə bir fikir var idi ki, Milli Qoşun davtələbanə təşkil olunsun, sonra xəlqin azadlığa olan əlaqəsi və cəvanlarımızın nizama olan həvəsini nəzərə alıb Milli vəzifə üsulunu qəbul etdik.

Boş əlilə qoşunu təşkil etmək şayəd asan nəzərə gəlsin və bununla belə biz bu işi görməyə müvəffəq olduq. Hər bir işdə sür'ətə mö'təqid olan Firqəmiz qoşun təşkilində də ıldırım surətilə hərəkət etdi.

Qoşunumuzun şərəfli tarixi 18-Bəhmən 1324-dən başlanır. Bu tarixdə ağayi Pişəvəri özünün «Hamıya, hamıya, hamıya» ünvanlı müraciətənaməsilə cəvanlarımızı milli vəzifədə şirkət etməyə də'vət etdi, həman Xəlq Qoşunları haqqında Milli Hökumətin qərarı sadır oldu. Bu qərar üzərə Məclis Millimizin sabıqən təsvib etdiyi qanun icrayə qoyulmağa başladı. Məclis Milli isə 30-Azər yəəni Milli Hökumət təşkilindən 9-gün sonra bu qərarı qəbul etəmişdi. Qərarın icrasının təəxiri bir para siyasi müləhizələrdən idi. Firqə və Milli Hökumət istəmir ki, qoşun təşkililə iftiraçı düşmənlərin əllərinə bahana versin. Get-gedə mübarizənin dayirəsi genişlənilib Tehəran Hökumətinin fişari əleyhimizə artdığı üçün, özümüzün daha ağır mübarizəyə hazırlamalı olduğumuzdan, böyük qədəmi fəqət 18-Bəhməndə götürməyə məcbur olduq. Xəlq Milli vəzifə çağırışını çox sevincilə istiqbal etdi.

Maarif sahəsində çalışan cəvanlarımızın ehsasatından bir nümünə olmaq üzərə Milli Vəzifə e'lanı münasibəti ilə verilən mitinqin xəbərini buraya dərc edirik:

Misli Görünməmiş Bir Gün!

Xəlqin Milli Nizam Xidmətindən İstiqbalı Necə Oldu?

Dünən Azərbaycan Xəlq Qoşunlarının bir gün əvvəl nəşr etdiyi Milli Nizam fərmanı Təbriz tarixində Səttarxan və Bağırxan nehzətindən sonra misli görünməmiş bir tərzilə Təbriz xəlqi tərəfindən qarşılandı.

Milli Hökumət tərəfindən nəşr edilmiş olan qanun və qərarı bütün xəlq kütlələri böyük səmimiyyət və ehsasatilə istiqbal etdilər.

Havanın namüsaidliyinə, qar yağmağa və soyuğa baxmayıb əvvəldən hazırlıq görülmədən Xəlq Qoşunları çağırışına görə bir böyük mitinq təşkil edidi.

Sübh saat 9-da bütün mütəvəssitə mədrəsələrinin mühəssilləri Milli Hökumətin qərarını istiqbal etmək üzrə öz məxsus bayraqları ilə nizam vəzifə idarəsinə getdilər. Orada Xəlv Qoşunlar Vəziri ağayı Kaviyan, ağayı Biriya və nizam vəzifə idarəsi işçiləri tərəfindən qarşılandılar.

Maarif vəzirimiz ağayı Biriya çox həyəcanlı və müəssir olan nitqində maarif işçiləri, mühəssil və müəllimlərin göstərdikləri bu səmimanə ehsasdan təşəkkür edərək yekşənbə günündən e'tibarən davtələbləri nizam vəzifə idarəsində ad yazdırmağa də'vət etdilər.

Ağayı Biriyanın nitqindən sonra mühəssillər tərtib ilə öz mədrəsələrinə qayıtdılar. Bu heində kargərlər, əkinçilər və başqa siniflər tərəfindən təşkil edilmiş mü'əzzəm bir mitinq xəbəri nizam vəzifə idarəsinə çatdı.

Bu mitinq oğlanlar danışsərəsi qabağında vəsi' meydana təşkil tapmışdı.

On minlərcə nümayişçi meydanı işğal etmişdilər. Ağ parçalar üzərinə qızıl və qara xətlər ilə qeyd edilmiş:

Azərbaycan Milli Hökumətini hifz etmək üçün hami Milli Orduya!

Vətənimizin difası üçün hər zəman hazırıq!

Yaşasın Azərbaycan Xəlv Qoşunları!

Yaşasın Milli Dövlətimiz və onun Milli Ordusu!

Azərbaycan cəvanları silah altına girəməyi özlərinə iftixar bilirlər!

Şüarlar meydanın hər səmtində gözə çarpmaqda idi. Mitinqdə Azərbaycanın qəhrəman anaları olan qadınlar da şirkət etmişdilər.

Saat 11-də ağayı mir Rəhim Vilai şəhər komitəsi məsulu və Milli Məclis katibi tərəfindən mitinqin açılışı e'lam edidi və sonra maarif vəziri ağayı Biriya coşğun və hərarətli bir səslə aşağıda göstərdiyimiz nitqi irad etdilər:

Azərbaycan odlar, alovlar ölkəsi illər boyu əsarət zənciri altında yaşayıb, onun anaları və bacılarının namusu ayaqlar altında tapdalanandan sonra 21-Azərdə yaratdığı qiyam nəticəsində əsarət zəncirlərini qırdı.

21-Azərdə Azərbaycan qızları və qadınları da canu- dil ilə şirkət edib Milli Hökuməti yaratdılar. Necəki hər yerdə Milli Hökumət qurulub o hakimiyyəti gərək xəlqə hifz etsin və öz Milli Hökumətini, məmləkətini də xainlərdən və düşmənlərdən müdafiə eləsin.

Əziz qardaşlar Azərbaycan xəlqi də öz hakimiyyətini hifz etmək üçün Azərbaycan Xəlq Qoşunları vəzirliyinin fərmanına görə davtələbanə Xəlq Qoşununa varid olacaqdır.

Qoy biz düşmənlərimizə sabit edək ki, biz Azərbaycan xəlqi öz poladdan möhkəm sinələrimiz ilə Milli ölkəmizin sərhədlərini hifz edəcəyik.

Qoy bütün demokrasi millətlər bizim bu Milli və böyük fədakarlığımızdan xəbərdar olsun.

Qoy bizim azadlıq həsrəti ilə çırpınan sinəmizdən çıxan alovlar düşmənlərimizi və Tehran mürtəcə hökumətini zəlzələyə gətirsin.

Əziz qardaşlar, bacılar, maarif işçiləri, müəllim və mühəssillər! Mən necəki Azərbaycanın namuslu və fədakar bir oğlu kimi öz Milli Bayrağımızın önündə and içirəm ki, vətənimə xidmət edəm. Mən sözümlü qurtarırkən deyirəm:

Yaşasın Milli Hökumətimizdən püştibanlıq eləyən Azərbaycan Demokrat Firqəsi və onun rəhbərləri!

Yaşasın Azərbaycan xəlqinin qurduğu hakimiyyət!

Yaşasın xəlqimizin iradəsini təmsil edən Məclis Millimiz!

Yaşasın öz vətəninə düşmənlərdən hifz eləyən və tarix boyu öz şücaət və şərəfini dünyaya göstərən qəhrəman Azərbaycan xəlqi!

Ağayi Birinin söylədiyi atəşin nitq mütəvali alqışlar və hurra səsləri ilə qət' edilirdi.

Nitqi gurultulu alqış və hurra səsləri tə'qib edəndən sonra ağayi Vilai, Azərbaycan Demokrat Firqəsi sədr müavini, ağayi Badəkanın nitq edəcəyini e'lam etdi və ağayi Badəkan xəlqin həlhələsi arasında belə bir nitq söylədilər:

Azərbaycanın əziz kargər, əkinçi, müəllim və başqa cəvanları:

Hamımızın yadımızdadır ki, həmişə nizam xidməti eləməyə çağırırdılar. Bu gün Milli Hökumətin verdiyi çağırışı sayəsində bura yığışanlar nişan verirlər ki, millətimizin nə qədər öz istiqlal

və müxtariyyətindən difa' etməyə əlaqəsi vardır. Odur ki, mən Azərbaycan Demokrat Firqəsi Mərkəzi Komitəsi adına sizlərin göstərdiyiniz bu ali ehsasatdan ötrü təbrik edirəm.

Əziz və möhtərəm cəvanlarımız bütün demokrat millətlər azad, şərəfət və iftixar ilə yaşamaq üçün fədakarlıq edib və qurbanlıqlar vermişlər. Biz əminik ki, bizim cəvanlarımız vətən xidmətinə əlaqə ilə hazır olurlar, onlar da gələcəkdə başqa diri millətlər kimi başı uca və iftixar ilə yaşayacaqlar.

Bu səmimi ehsasat ilə ki, Milli Hökumətimizi, Milli Məclisimizi və Milli Firqəmizi istiqbal edirsiniz, Milli Hökumətimiz, Milli Məclisimiz və Milli Firqəmiz sizə qövl verir ki, sizi gələcək mütəməddin və müasir millətlər səviyyəsinə yüksəltmək yolunda baş və can ilə fədakarlıq etsin.

Yaşasın azad vətənimiz və Milli Hökumətimiz!

Yaşasın Azərbaycan cəvanları!

Ağayi Badəkandan sonra ağayi Dibaiyan Milli Məclisin Heyət Rəisə tərəfindən Milli Məclisin rəisi ağayi Şəbistəri naminə mitinqdə iştirak və ibraz ehsasat edənlərdən təşəkkür etdilər. Ondan sonra Milli Qoşunlar Vəziri ağayi Kaviyan iştirak edənlərin həlhələ və alqışları arasainda Milli Hökumət və Milli Qoşunlar Vizarəti naminə hökumətin təsmimindən bu cür səmimiyyətlə istiqbal edən xəlqimizdən təşəkkür edib və onları sabah nizam vəzifə idarəsində Milli Qoşun sıralarına girmək üçün ad yazdırmağa də'vət etdilər.

Mitinq saat 12 təmamda sona yetişdi.

Müxbir

***

Həmin milli vəzifə çağırışı munasبتilə də'vət olunan ziyafətdə aparılan cərəyanı da o gün xəlqimizin və Firqə rəhbərlərimizin ehsasatından bir nümunə olmaq üçün şayan- təvəccəh olduğundan buraya dərc edilir:

Ağayi Pişəvərinin Milli Nizam İdarəsində Milli Nizam Xidməti Həqqində Söylədiyi Nitqin Xulasəsi

« Fəqət Topların Ağzından Çıxan Söz Həqiqətdir! »

Dünən Milli Qoşunlar Vəzirliyi tərəfindən Milli Vəzifə idarəsində, Azərbaycanda milli vəzifə çağırışı münasibəti ilə bir cəsn məclisi tərtib edilmişdi. Bu məclisdə, Məclisin Rəisi, Milli Hökumətimizin baş Vəziri, vəzirlər və şəhərin müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələri şirkət etmişdilər. Bundan başqa Yuqoslav mətbuat nümayəndəsi də məclisdə şirkət etmişdi. Səhər saat 9- yarımında Milli Məclisin rəisi ağayi Şəbistəri məclisi açaraq Milli Hökumətimizin Baş Vəziri ağayi Pişəvəriyə söz verdilər. Ağayi Pişəvəri aşağıda xulasəsini nəşr etdiyimiz nitqi söylədilər:

Mən elə fikir elirəm ki, bu böyük qədəm ki, bizim Milli Hökumətimiz götürüb bizim azadlığımızı və gələcək səadətimizi təmin eləmək üçün böyük bir təzmin dir. Biz öz milli azadlığımızı mühafizə etmək üçün böyük mütalələr və mübahisələrdən sonra bu nəticəyə gəlib çıxmışıq ki, azadlığı xəlf gərək öz qüvvəsilə saxlasın. Xəlfın əyər öz qüvvəsi olmazsa azadlıq muft və zəhmətsiz də verilsə onu saxlamaq olmaz.

İndi bizim nehzətimizin iranda böyük təsiri olmuşdur, lakin mümkündür ki, bu anı bir təsir olsun. Biz bu kimi təsirlərə özümüzü dilxüş edəbilmərik. Hər halda xəlfə bir böyük ittika layzimidir. Bu da, Milli Qoşundan ibarətdir. Xəlfimiz öz azadlığını hər şəkildə olur olsun fəqət öz qüvvəsi olan Milli Qoşun gücü ilə hifz etməlidir. Qoy bütün dünya bilsin ki, Azərbaycan Milləti yaşamaq üçün ölməyə hazırlanmışdır. Xəlfimizi idbar, fəlakət və bədbinlikdə saxlamaq istəyən Tehran mürtəcə' hökuməti bunu hiss etmişdir ki, Azərbaycanda bir milli qüvvə var, o bu qüvvəni ortadan aparmaq üçün müxtəlif vəsilələrə əl vurmuşdur. İndiyə qədər o müntəzir idi ki, bu nehzəti nizami qüvvə ilə aradan aparsın. O yoldan məyus olandan sonra diplomasi çarələrə təşəbbüs edib xəlfın başı üstündən öz fikrini icra etməyə çalışır. Bizim cəvabımız sadə dir, biz o Milli Qoşunumuza dayanıb məsələni öz gücümüz ilə həll edəcəyik.

Biz Milli Qoşunumuza yaratmalıyıq. Bu qoşun ilə azadlığımızı və daxili əmniyyətimizi hifz etməliyik. İndiyə qədər bu işi Fədai qüvvələri görüblər və fədakarlıq ilə də görüblər. Amma əyər Tehran mürtəcə' hökuməti istəyər ki, Azərbaycan azadlığını boğa, onda Azərbaycan Xəlfı o hökuməti əzib və Tehrandə Azərbaycanı tanımağa yarar bir hökumət yaratmağa çalışacaqdır. (şiddətli alqışlar)

Bizim qabağımızda iki yol durur, ya gərək müvafiqət olunsun ki, biz azadlıqla iqtisadi, ma'arifi və milli vəzifələrimizi icra edək, əyər bu işi icra etməyə qoymazsalar o vəqt biz özümüz məcburuq Tehrana gedək, oranı alağ, azad və demokrat bir hökumət qurağ və öz xəlqimizin milli azadlığını bu yol ilə təəmin edək. Bu bizim böyük vəzifəmizdir. (gurultulu alqışlar) Burada indiyə qədər iki dəfə nizam vəzifə sabiqəsi olubdur. Biri Rizaxan dövrəsində olmuşdur ki, xəlq onu böyük nifrət ilə qarşılamiş və bu iş üləmamızdan bir neçəsinin də tövqif və təbidinə bais olmuşdur.

Çünki xəlq o dəstgaha inana bilmirdi və həqqi də var idi, bir də bu əvaxirdə olmuşdur ki, xəlqi zor ilə nizami aparırdılar, indi şəhərlər-kəndlərimizdə hamı ürəkdən Milli Qoşuna girmək üçün davtələb olub qoca kişilər belə nizama daxil olmaq istəyirlər, burada mənim yanında Yuqslav mətbu'atının nümayəndəsi oturmuşdur. Onun izharına görə bizim xəlqimiz ilə Yuqslavya milləti arasında bir oxşarlıq vardır. Orada xəlq Alman işğalı dövrəsində marşal Titonun ətrafına toplanıb milli azadlığı yaradıblar. Əgərçi biz o qədər qəhrəmanlıq göstərə bilməmişik vəli həqiqətdə bizim xəlqimiz böyük və qəhrəman bir xəlqdir. Onun heçvəch ilə Tehran, İsfahan və başqa yerlərin əhalisi ilə oxşarlığı yoxdur. O, Yuqslav xəlqi kimi öz azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxmışdır. O fars dəyil və farslardan fərqlidir. Dünənəki təzahürat nişan verdi ki, xəlqimiz özünü tanıyıb və öz millətini təşxis veribdir. Azadlığın mə'nasını düşünüb və onun qədir və qimətini dərk eləmişdir.

Geçən gün mən ağayi İpəkçiyən ilə söhbət elirdim, o deyirdi ki, Fədai qüvvələri Zəncana varid olmaq haman Tehran mürtəcə'ləri qaçmaq tədarükü görürdülər.

İndi də əyər yüz nəfər Qəzvində tapılsa onların hamısı qaçacaqlar. Mən Tehrandan mütəəddid məktublar almışam. Bu məktublar yazırlar ki, siz hərəkət etmək haman Tehranın daxilində böyük inqilab vicuda gələcəkdir. Mərkəzi Hökumət bizi bu işə vadar edərsə bütün İran xəlqləri əsarətdən xilas olacaqlar. Amma bilməlisiz ki, böyük arzuları qeyri müntəzəm qüvvə ilə əncam vermək olmaz. Bizim gərək topumuz, təyyarəmiz və hər cürə silahımız olsun. Biz evimizin palazını satıb tank, top və təyyarə almalıyıq. İran azadlığı Azərbaycan azadlığından asılıdır.

Xəlqin minlərlə teleqrafına cəvab verməyə hazır olmayan mürtəcə' Sədr və Həkiymi hökuməti bizim nehzətimizin sayəsində İsfahanda və iranın başqa şəhərlərində əncümən əyaləti və vilayəti intixabatına hazır oldu. Halbuki, bundan qabaq bu qanun icrasına ayrı qanunların mane' olduğunu söyləiyrdi. Biz iki yol ayricindəyız, ya gərək Tehran Hökuməti azadlıq yolu ilə gedə və bizim azadlığımıza mane' olmaya, əyər getməzsə biz onunla getməyəcəyik və əyər mümkün olsa onu yıxıb yerinə bir demokrat rejimi yaradacağız, (alqışlar) biz mümkündür neçə gün müvəqqəti halda çətinlik çəkək və iqtisadi fişar da görək, vəli böyük iş görmək istəyən millət gərək bu kimi fişarlara tablaşsın.

Müharibə mövqeyində gördük ki, Rusiyyə milləti və başqa millətlər nə qədər fədakarlıq göstərdilər. Biz onlardan ibrət almalıyıq.

Dünənəki mitinq və ətrafdan gələn teleqramlar və kağızlar böyük ehsasat nişan verirdi. Azərbaycan xəlqi həmişə öz azadlığına əlaqə nişan vermişdir. Səfəviə nehzətini iki ya üç şeyx vicuda gətirdi. Onda Demokrat Firqəsi də yox idi. Bizim isə münəzzəm qüdrətli bir Firqəmiz olduğu halda daha böyük ordu yaratmağa qadirik. Millətimizin böyük keçmişi vardır və bir daha dünyaya göstərəcəkdir ki, sadıq, səmimi, fədakar, qüdrətli və davamlı bir millətdir. O qəbirdən və səmimi dir, ona fəqət bir başçı lazım idi və indi o başçı Firqəmiz olmaq üzrə vicuda gəlmişdir. E'tiraf etmək lazımdır ki, Firqə xəlqimizi bu beş ay müddətində çətinliklərdən və əyri-buruq yollardan keçirtmişdir və gələcəkdə də keçirəcəkdir.

Tehran Hökuməti bir gün Fərruxi böyük ixtiyarat və pul ilə göndərdi. Bir gün də Bəyatı. Bəyat ağayi Səracmirin evində bizə deyirdi ki, biz sizin müxtariyyətiizi təmin edirik, biz ona dedik ki, siz bu gün deyirsiniz və sabah inkar edə bilərsiniz. Bizə isə həqiqi təzmin lazımdır, o isə Milli Xəlv Qoşunu ola bilər.

« Həqiqət isə həmişə topun ağzından çıxar», bir millət həqiqəti fəqət top və gülülə vəsiləsi ilə nişan verə bilər. Ah və naləyə kimsə baxmaz. Bizim hökumətimiz demokratik hökumətdir. Bütün təbəqələrin hökumətidir. Qoy ruhanilər və bütün təbəqələr əl-ələ versinlər və müxtariyyətimizi qorusunlar.

Qoy cəvanlar Milli Qoşunda şirkət eləsinlər və qocalar olara libas, paltar və corab göndərsinlər. Biz bu yoldan xeyir görə bilərik, necəki Milli Hökumət qurulan gün və'də verdik ki, xəlqimizin mal, can və namusunu hifz edəcəyiz. Hətta dükənlərin qabağında yatacağımızı dar və'də verdik, hamı bilir ki, verdiyimiz və'dəyə mərdlik ilə əməl etmişik.

İndi də xəlqin malını və namusunu hifz eləməyə qovl veririk və sözüümüzün üstündə duracağıız. Biz iftixar ilə deyə bilərik bunu, xəlq bizim arxamızıdadır. Kəndlinin və kargərlərin hamısı, şəhərin mütəvəssit təbəqəsi, bəlkə də ali təbəqəsi ümumiyyətlə bizim dalımızdadır.

Xəlq birleşəcəkdir, biz buna inanırıq. Burada gərək qanun hökm sürsün və qanunu hifz etmək üçün də top və tüfəng lazımdır. Odur ki, gərək milləti Milli Qoşun sıralarına girməyə təşviq edək. Biz demirik ki, qabaqda müharibə var və müharibə olmayacaq amma əyər müharibə etmək istəsələr, biz bir nəfər qalana qədər mövəfəqiyyət yolunda çalışacağıız.

İndi də fikr elirəm ki, müharibə olmayacaqdır, amma biz özümüzü gərək hazırlayaq, dalı çəkilmək yoxdur. Əyər bizim azadlığımıza təcavüz olsa hamımız gedib savaşaçağıq, hamımız gərək özümüzü hazırlayaq ta heçəks bizim azadlığımıza və həqqimizə təcavüz etməyə cəsarət etməsin. Odur ki, ağalardan xahiş edirəm ki, hərəks öz yerində bir mübəllig olsun, xəlqi başa salsın ta Milli Qoşun yaransın. Qoşun küçədən keçəndə xəlq onu gül dəstələri ilə istiqbal eləsin.

Qoy vətən azadlığı yolunda fədakarlığa hazır olan cəvanlarımızın başlarına güllər tökülsün. Qoşunda gərək qanun uzundən olsun və bütün qanuni yaşa çatmış olanlar nizama getsin, Qoy hamı nizami libas geysin.

Mən özüm də geyəcəyəm. Qoy hamı bilsin dünyada bir millət var ki, onun bütün əfradi arvat və kişi öz azadlığını müdafiə etmək üçün silah götürmüşdür. Hökumət ilə xəlq arasında ixtilaf olmamalıdır.

Gərək xəlq özü hökumətin hifz etsin. Biz mümkündür iştibah edək vəli bu iştibahları düzəldəcəyiz. Qoy ruznamədə, telefonda, teleqrafda bizim iştibahlarımızı desinlər ta düzəldək. Biz baş ucalığı ilə dediklərimizi əncam vermişik, indi bizim düşmənlərimiz bizi neçə nəfər macərəcu adlandıranlar belə bizə bir irad tapa bilməşərlər. Onlar fəqət kiçik bahanalara tuturlar. Məsələn dil məsələsini bizə bir günah bilirlər. O ağalar bunu bilməlidirlər ki, Azərbaycanlı Fars dəyil və özünə məxsus dili vardır. Zor ilə də onu Fars eləmək olmaz. Biz çox böyük müvəffəqiyyətlər qazanmışıq, bizim işlərimiz qabaqdan gedəcək. Ölkəmiz istər isə təbii sərvətdən çox zəngin bir ölkədir. Coğrafiayi nütqeyi nəzərdən ticarəti yollar üstündə vaqə' olmuş bir mərkəzdir. Ölkədə daxili ayrı seçgilik aradan gedib, vahid, müttəhid bir xəlq əmələ gəlmişdir. Bu birliyi hifz etmək üçün yenə də təkərar edirəm qoşun lazımdır. Qoy biz evimizin fərşini, əsbabini satmalı olsaq əsləhə əlaq və Milli Qoşunumuzu vicuda gətirək, azadlığımızı saxlayaq. Yeri gələrsə tehrana gedib azadlıq əleyhinə mübarizə edən irtica'ın ocağını dağıdaq, tehranlılar üçün də Demokratik Hökumət quraq. (alqışlar)

Ağayi Piəvəridən sonra Azərbaycan ticarətinin ağsaqqallarından ağayi Hacı Əliəkbər Sədəqiyyəni hazıranı təbərək edib, bütün xəlqin bu böyük işi xoşvəqtlik ilə istiqbala hazır olduğunu, söylədilər.

Ağayi Sədəqiyyəni sonra ağayi Badəkan Mərkəzi Komitəsi sədr müavininə söz verdi.

Ağayi Badəkan: ağayani möhtərəm ağayi Pişəvərinin o qəvi nitqindən sonra mən özümə həq vermərəm ki, danışam, amma mən istəyirəm deyəm ki, mövlayi müttəqqiyan Əli-ibn Əbitalib əleyhilsəlam buyurur: Əlhəyat təhti zəlal əlsiof. Dirilik qılıncların sayəsində dir. Necəki ağayi Pişəvəri buyurdular həmişə burada nizam vəzifəyə çağırış olanda görürdüz ki, ajanlar gedirdilər xəlqi evindən

çəkib gətirirdilər. Bunu da mürtəcə'lər də görükdər ki, dünən on beş min nəfərdən çox adam gəlmişdilər ki, istəyirdilər davtələb yazılsınlar.

Bizə pişnahadlar gəlibdir ki, qocalar davtələb olurlar, ya xəlqdən pişnahad gəlibdir və mən burada rəsmən pişnahad edirəm ki, hamı nizami paltar geysin və idarəsinə, iş başına getsin. Ona binaən mən ümidvaram və əminəm ki, Azərbaycan xəlqi öz azadlığını hişf etməkdən ötrü nə tək nizama getməyə bəlkə ölməyə də hazırdır. Habelə ağayian tüccar və üləma tərəfindən də bu xüsusda böyük əlaqə görsənir və ağayi Pişəvərinin buyurduğu kimi əminəm ki, gələcəkdə böyük vəhdət-millə əmələ gələcəkdir. İndiki böhran müvəqqəti dir.

Bu, rejimi dəyişdirmək sayəsində dir. Bu kimi mövqə'lərdə iqtisadi rabitələr qırılır, böhran əmələ gəlir. Odur ki, biz gərək buna dözək və əl-ələ verək və gələcəkdə bu günki təbəqələr asayiş ilə yaşasın. Biz heç bir təbəqəyə imtiyaz qayıl dəyilik. (alqışlar)

Ağayi Badəkandan sonra Sərdar Milli Səttarxanın əxəvisi ağayi Hacı Əzimxan belə dedilər:

Mən bu vəqtimdə hazırəm tufəng götürəm və hər yerə buyursalar gedəm. Biz ölənəcək millətə xidmət edəcəyik. Biz millətin və o kəndli qardaşların nökrəyik. (şiddətli alqışalar)

Milli Məclisin rəisi müavini, ağayi Rəfi (Hac Nizamiddövlə) qısa bir nitqdə dedilər ki:

Bəndə kəmal iftixar ilə bu Firqə və Hökumətə varid olmağa müvəffəq oldüm. Mən əvvəlindən hiss elədim və tamam əməl və qərain də nişan verir ki, mənim anladığım kamilən dürüstdür. Mən də məllak təbəqəsi və öz tərəfindən bunu təbrik edirəm. Mən mütəəssifəm ki, öz sinnim icazə vermir amma nəvələrim var ki, bu feyzi dərk edəcəklər.

Ağayi Badəkandan sonra ağayi Qulixan Borçalı Qara Papaq eli tərəfindən azərbaycan azadlığını dilfa' etmək yolunda o elin hazır olduğunu bəyan etdilər.

Bu mövqə'də Milli Qoşuna ad yazdırmağa gələnlərin adlarını səbt etməyə başlandı. Maarif Vəzirimiz ağayi Biriya mürəttəb sütunlarla mühəvvətə də mütəvəqqif olan davtələblər üçün mühəyyic bir nitq irad etdilər.

Məclis saat 11-də sona yetişdi

Bu gündən e'tibarən bir tərəfdən cəvanlar dəstə-dəstə milli vəzifəyə yazılır o biri tərəfdən onları təşkil etməyə məmur əfsərlərimiz onları qəbul edərək vahidlərə və əvvəldən təhiyə edilmiş nəqşə üzrə Milli Qoşun təşkilatını vicuda gətirirlər.

Yeri gəlmişkən bunu da qeyd etməliyik, Milli Qoşunumuz təşkilində əfsər məsələsi çox böyük əhəmmiyətə haiz idi. Ərfə'in xainanə siyasəti nəticəsində üçüncü ləşgərin əfsərləri öz dərəcə və məqamlarını əldən vermək qorxusundan Azərbaycanı tərk edib getmişlərdi. Qalanların da sayı o qədər az idi ki, onların vasitəsi ilə qoşun təşkil etmək mümkün ola bilməzdi.

Bu mövqə'də «İran Arşesi» təşkilatının fəسادı və Ərfə'in apardığı xainanə siyasət üzündən tənqə gəlib fərara məcbur olan İran əfsərləri, nehzətimizin möhkəmliyini və irəli getməsini eşidib dəstə-dəstə bizə mülhəqq olurdular.

Hələ Fədai hərəketi başlanan günlərdə bu əfsərlərdən böyük istifadələr görünmüşdü. Ümumiyyətlə bizim tərəfə pənahəndə olan əfsərlər İran arşesinin ən fə'al, ən səmimi və ən fədakar kadr və səfi təşkil edən yaxşı təhsil görmüş cəvanlar idi.

Bunlar məxsusən siyasi məfkurə və azadixahanə ruhiyyəyə malik idilər. Ona görə bizim Milli Qoşunumuzun təşkilində ürəkdən çalışmağa başladılar.

Bununla belə əfsər azlığı şədid bir surətdə ehsas olunurdu. Bu ehtiyaci rəf' etmək üçün tə'cili bir surətdə hərbi məktəb yaradılıb Fədai cərəyanında yararlıq göstərən savadlı cəvanların təhsilinə iqdam olundu. Digər tərəfdən uzun müddət qoşunda xidmət edən guruhbanlara əfsərlik vəzifəsi tapşırılmaqla, əfsər məsələsi də sadə bir surətdə rəf edilmiş oldu.

Qoşunun libas və ləvazimatı isə Milli Hökumətin karxana və sənaye'ə olan əlaqəsi sayəsində çox tez bir surətdə təhiyə edilə biddi.

Bu iş o qədər sür'ət ilə əncam tapdı ki, qoşun işi ilə məşğul olan əfsərlər özləri də heyrətdə qaldılar. Zira dünən kənddən çarıq ilə gələn kəndli balası, bu gün qoşun paltarı geyib neçə ay tə'lim görmüş bir qoşun fərdi kimi rəsmi geçidlərdə iştirak etməklə özünün iste'dadını büruza verdi.

Maarif Sahəsində

Maarif sahəsində də Firqə böyük qədəmlər götürməyə müvəffəq oldu. 12-şəhərivər e`lamiyyəsində dil barəsində meydana atılan şüarları Milli Hökumətimiz haman təşkilinin əvvəlindən artıq fədakarlıq ilə icra etməyə başladı.

Bütün idarə və mədrəsələrimizdə fəqət öz Milli Dilimiz rəsmi olaraq qəbul edidi. Belə bir fürsəti ürək döyüntüsü ilə gözləyən xəlv, hökumətin əmrini canu-dil ilə istiqlal etdi.

Xəlvimizin mübarizə orqanı olan Azərbaycan Ruznaməsi dil və maarif uğrunda böyük yararlıq göstərdi. Onun səfhələri şa'irlər və yazıçılarımız üçün geniş qələm meydanı olmaqla yeni yazıçı və şa'irlər meydana çıxıb özlərinin iste'dad və hünərlərini göstərməyə imkan tapdılar, məxsusən Milli nehzətimizin nəticəsində yüksələn ümumi ruhiyə şa'ir və yazıçılarıma böyük ilham mənbəi olub onları yazıb yaratmağa vadar etdiyi qeyd etmək lazımdır. Şa'irlərimizin keçən şəhərivərdən indiki şəhərivərə qədər yazdıqları cürat ilə demək olar ki, əlli il müddətində yazdıqlarından daha artıq ola bilər. Bir də söz yazının və şe'rın çoxluğunda dəyidir, şe'rın dəyəri onda təcəssüm edilən ruhiyə də aranılır ki, bu cəhətdən bir illik ədəbiyatımız fəvqələdə gəni və sərvətli dir. Sabiqəli şa'irlərimizdən Əli Fitrət, E'timad, Məhzun, Sahir və sayırləri deyəbilərik ömürlərində yazıb intişar verdikləri şe'rlərin münasbət ilə o qədər şöhrət və hörmət qazana bilməmişlərdi ki, bu bir ilin müddətində qazanmışlar. Cəvan şa'irlərimiz isə deyəbilərik ki, öz şöhrət və yaradıqlarını fəqət Milli nehzətimizdən ilham almışlardır. Azər Oğlu, Əli Tudə, Mədinə Gülügün, Məhəmməd Əli Dirəfşi və qeyriləri fəqət nehzətimizin şa'irləri hesab oluna bilərlər. Bunların nehzətdən əvvəl yazdıqları əş'ar nehzət zəmanı yazdıqları ilə qabil müqayisə belə ola bilməz. Bunların hamısından əlavə Milli Dilimizdə meydana çıxan ruznaməmizdir. İndi bizim öz dilimizdə 8 ruznamə çıxır. Bunlardan əlavə aylıq məcəllələrimizin də əsasi qoyulmuşdur. Ümid edirik tez bir zəmanda onlar da öz intişarları ilə gözlərimizi işıqlandıracaqlar. Ədəbi cəhətdən bir qədər zəiflik varsa dar lakin onun dar pəşəngləri tək-tək nəzərə çarpmamış dəyidir. Bu bir ill nehzət zəmanında fəqət Azərbaycan ruznaməsində 255-qit'ə şe'r çap edilmişdir ki. Bu Azərbaycanda görünməmiş bir işdir.

Siyasi mətbu'ata gəldikdə deyəbilərik ki, çox böyük qədəmlər götürə bilmişik. Bu xüsusda ağayi Pişəvərinin siyasi mövzularda və ümumi işlərimiz həqqində yazdığı məqalələrin böyük təsiri olmuşdur. Ağayi Pişəvərinin Fars dilində olduğu kimi Azərbaycan dilində məxsus səbki vardır, bu səbk fəvqələ'adə sadə və rəvan olduğu qədərdə havı olduğu zərbavlmşlər, kinayələr, məntiqi cəvvablar və əsaslı dəlillər ilə oxucunu düşündürdükcə iqna' edir və onun ruhunda dərin bir təsir buraxmaqla, ona nə qədər müxalif olur olsun, məqaləni qurtardıqda razi qalmaya bilməz. Bu isə bizim cəvan yazıçılarıma sərmşq olmuş yazımızın sadə və təbiiliyini təmin etmişdir. Burada ağayi Pişəvərinin Tehran ruznamələrinin birinə verdiyi diş sındıran cəvabı nümunə üçün dərc edirik:

Ölmək Var Dönmək Yoxdur

Xəlqimizin Milli Azadlıq yolunda götürdüyü böyük qədəmin həqiqi mə'nasını dərk etməkdən aciz olan Tehran azadixahları, iki əsaslı məsələdə bizə öz əqidələrinə böyük irad tapmışlar. Bunlardan biri Azərbaycan dili, ikincisi isə azərbaycanlıların Milləti dir. Bu iradi biz özlərini azadixah adlandıran Fars mütəəssiblərinin hamısından eşitmişik və cavabımız da çox sadə olmuşdur. Azərbaycanlı Fars dəyil və farsı dilini də azərbaycanlının əksəri başa düşəbilmir. Güc ilə o dili azərbaycanlılara təhəmil mümkün olabilməmiş və olmayacaqdır.

Azərbaycanda elə bir ev tapılmaz ki, onun əhalisi azərbaycanlı olsun amma Azərbaycan dilindən başqa bir dil ilə danışmağa rəğbət göstərsin. Mərhum Hacı İmam Cümə Xoyi qırx il tehranda yaşadığı halda özünün təkiyə kəlamı olan «pi oğlan» sözünü tərk edib ona münasib bir Fars sözü işlədə bilməmişdi. Bu isə tehranlılar arasında zərb-ələməsəl dir. Tehranın özündə Hacı İmam Cümə kimilərin sayı yüzmindən əlavə dir və bunların hamısı öz aralarında Azərbaycan Dili ilə danışmağı sevər və ondan ləzzət apararlar. Azərbaycanlı yüz il xaricdə qalarsa əxlaq, ruhiyə və tərz təfəkkür cəhətdən azərbaycanlıdır. O öz yurdunu , öz ana və baba ocağını sevər və onu yad etməyə iftixar edər.

Azərbaycana dilsuzluq edən Fars azadixahlarına demək gərəkdir ki, sizlər əyər vəhşətə salıb tehrana çəkdiyiz azərbaycanlıların ürəyinə girə bilsiz orada azərbaycana olan eşqi və məhəbbəti gördükdə heyrət edərsiz.

Çünki sizdə öz yurduza məhəbbət və əlaqə yoxdur. Azərbaycanlı heç bir cəhətdən sizə bənzəmədiyi kimi vətən məhəbbəti, ana eşqində də sizlərə oxşamaz. Siz onu tanıya bilməzsiz. Çünki mahiyyətində olan qurur-millidən sizlərdə əsər yoxdur. Doğrudur Azərbaycan demokrasi nehzəti başlanan zəmana dək özünün milləti haqqında az danışmışdır, vəli əməldə həmişə o özünü müstəqil bir millət hesab edib, cəhət və səbəbsiz əziz olan Farslara yabançi gözüylə baxıb. Onların təht-hakimiyətində yaşamağı özünə ar bilmişdir.

Gedin tehranın cənubi məhəllələrində və kargərlər yaşayan küçələrdə bir qədər dərinləndən təhqiqat edin! Azərbaycanın müxtəlif guşələrindən bir parça çörək qazanmaq üçün mühacirət edib, olarda fəqir və yoxsul halda yaşayan zəhmətkeş və qəhrəman insanların halı ilə aşına olun. Sonra Onları həman məhəllələrin qəhvəxanalarında tiryak mənqəllərinin başında insan qiyafəsini itirmiş səfillər və ya Kərəc suyunun kənarında kəsafət mücəssəməsi olan sirabi qazanlarının ətrafında çumbatma vurub əraq zəhirmar edən fokullulariz ilə müqayisə edin. Onda anlarsız ki, azərbaycanlı niyə özünü sizdən hesab etmir və nə səbəbə biz onu bir millət tanıyıb özünü idarə etməyə həqli bilirik.

Tehranda müntəşir olan Keyhan ruznaməsi özünün «Pəyam bə Pişəvri» ünvanı altında mənə xəbər yazmış olduğu məqaləyə şəxsim xüsusunda əhəmiyyət qail olmayıb və mən şəxsən xüdsitalıq ilə işim olmadığından onun həqqimdə yazdığı müsbət sözlərə elə qiymət verən deyiləm. Ona görə o xüsusda bəhs etmək istəmirəm. Əslən Farslar, Azərbaycanlıları öz yanlarında anlamaz və qaba hesab edər, hətta özlərinə yaraşan adlar ilə də onları adlandırmaqdan xəcalət çəkməzlər. «Keyhan»-da məqalə yazan ağa dar o xəyal ilə mənim başımı yarıb ətəyimə qoz tökmək istəmişdir. Qoy riyakarlıq, iki özlülük tehranlılara qallsın. Biz açıq danışaq və onların hiyləgərliyi bizi aldatmasın. Pişəvriyə pəyam göndərməyin faydası yoxdur. Azərbaycanda vicuda gələn böyük nehzəti Pişəvri vicuda gətirməmişdir. Bu xəlqin ruhundan, ürəyindən qopan böyük nə'rənin əsəridir. Pişəvri və onun məsləkdaşları isə xəlqi sevib onun səadətini arzu etdiklərinə görə bu nehzətdən kənarında dura bilməzdilər. Pişəvri sadə bir yazıçıdır. Ləikən o həmişə fikirlərini xəlqdən aldığı üçün xəlqin ehtiyaclarını düşünüb, onun dərdlərini anlayanlardan olmuş. Onun səadətini özünə məqsud və hədəf qərar vermişdir.

Keyhan ruznaməsinin yazıçısı ağayi Novşadın iştibahi bundadır ki, o Pişəvrinin Azərbaycanın milli azadlığına qarışmasını, mürtəcə'lər ilə apardığı mübarizədə gördüyü xəsarət ya mürtəcə'lərin onun şəxsi həqqində işlədikləri xəyanətində axtarır. Bu Pişəvrini təhqir etmək deməkdir. Pişəvri və onun kimi xəlq xadimləri siyasi mübarizələrdə özlərinin şəxsi ehsasatlarını dənخالət verməzlər, bu çuq kiçik və cahil adamların işidir.

Mən Pəhləvinin on bir illik zindanı ilə Məclis mürtəcə'lərinin e'tibarnamə əleyhinə işlətdikləri məsxərəmiz uşaqlığı çoxdan unutmuşam. Biz indi böyük bir iş ilə məşğuluq. Keçmişə xatırlamağa belə vaxtımız ola bilmir. Hətta o qara günlərdə belə mən şəxsi intiqam hissi və xüsusi ədavət ilə yaşamamışam və bunu iftixar ilə yazı bilərəm. Vicdanım bu xüsusda rahat və asudədir. Zahiri azadixahların xəlqimizin milli mübarizəsinə şəxsi rəng verməsinə, öz arşını ilə ölçmək deyərlər. Bizim mübarizəmiz şəxsi dəyidir və kimsədən şəxsi intiqam çəkmək istəmirik. Siyasətdə intiqam ilə məşğul olmaq olmaz, söhbət Pişəvrinin şəxsi əxlaqi üstündə dəyidir. Nahaq yerə bizi tətəmi' etməyə çalışan Tehran yazıçılarına bu kimi yazıları oxuduqda acıyıırıq. Onların ruhlarının zəifliyinə yazığımız gəlir.

Məsələn Keyhan yazır: «Siz Azərbaycan Dili və Millətindən sərfənzər etsəniz, bir Kuçikxan, bir Səttarxan, bir Xiyabani ola bilərsiz.». Mən böyük simaların adını həmişə ehtiram ilə zikr etmişəm. Leykən onlara hərgiz təqlid etmək arzusunda deyiləm. Çünki mən şəxsi ad üçün çalışmıram, mən Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin aadi bir üzvüyəm və arzu edirəm xəlqimizin nehzəti fırqəmizin adına təmmam olsun və mən də Fırqənin böyük ad ilə iftixar edim. Taza, tehranın Səttarxan, Xiyabani, Kuçikxan və Məhəmməd Təğixan kimi fədakarlara verdiyi padaş arzu edilməli bir padaş dəyidir. Lenin və Mustfa kəmal olma fikiri isə əbədən məndə ola bilməz. Çünki Lenin kimi şəxslər hər bir mühitdə doğa bilməzlər, Ata Türk isə başqa bir şəraitdə meydana çıxmışdır.

«Gəlin bu kiçik dayəradən ki, öz dövrənizdə çəkmişiz ayağınızı kənara qoyun, bu müməyyizlik ki, Azərbaycan ilə İranın sayır nüqtələri arasında çəkmisiz aradan götürüz ta bir Kuçikxan ya Səttarxan ya Xiyabani və ya Lenin və ya Ata Türek olasız,». Bunu Tehran azadixahlarından birisi yazır. Bu subut edir ki, onlar çox aciz və çox zəbün adamlardır, öz iradə və quvvələrinə e'timadları da yoxdur. Xaricdən bir nicat verici axtarırlar. Bir millət üçün bundan böyük bədbəxtlik ola bilməz. Dünən Rizaxandan nicat gözləyənlər bu gün Piəvəridən Azərbaycanın dövrəsinə çəkilən dayəranı pozub özləri üçün azadlıq vicuda gətirmək tələb edirlər. Bu beçəralıqdır, bu elə bədbəxtlikdir ki, diri və aqıl millətlər onu eşitməkdən nifrət edərlər. Pişəvri isə özünün məsxərə hala düşdüyündən xəcalət çəkir.

Doğrudur Pişəvri Azərbaycan Demokrat Firqəsinin ağsaqqallarından hesab olunur və Azərbaycan Məclis Milisi ona e'timad edib Mili Hökumətin başında qoymuşdur. Leykən o heçvəqt xüdsər və mütləqülünan dəyidir. O Firqə və Millətin bir sərbazıdır. O birincisinin dəsturu, ikincisinin arzusu üzrə hərəkət edir.

Beçəra tehranlılar görükür xəlq və millətin qüdrətini hələ də dərk edə bilməmişlər. Onlar elə xəyal edirlər ki, Pişəvrinin şöhrəti və ya Azərbaycan xəlqinin ona olan e'timadi, onun qabaqdan təhiyə etdiyi nəqşə üzərilə vicuda gəlmişdir. Ya inki Pişəvrini aparılan mübarizə də qabağa çəkən onun qabağa düşmək mənzurundan irəli gəlmişdir.

Burada Azərbaycan xəlqinin zəkavəti və ruh yükəkliyi aşıkara çıxır. Azərbaycanlı hərgiz hazır olmaz tək bir şəxsədən özü üçün nicat və azadlıq gözləsin və ona xitab edərək sərhədləri aç, bizə Səttarxan və Mustafa Kəmal ol, desin. Tehranlı belə sözləri deməkdən utanmaz. Hətta onu birincilik qazanan gəztəsində yazıb intişar verməyə də cəsərət edər. Bunlar anlamaq istəmirlər ki, bizim qüdrət və gücümüz mübarizənin mili xasiyyətində dir. Azərbaycan xəlqini birləşdirib və onları Demokrat Firqəsinə bağlayan ancaq Firqəmizin meydana atdığı milli şüarları dir.

Biz bütün İran namına az danışmamışıq. Həyazb-Tudənin Tehrana göndərdiyi saysız-hesabsız teleqrqlar hənuz unudulmamışdır. Bunlar biyhudə sözlərdir. Tehran azadlıq verəbilməz, taza o azadlığı aldıqdan sonra millətimizin mili əsarəti baqi qalmasını biz düşünməmiş dəyilik. 7-yaşında taza dil açan körpə balaların başını biganə dil tə'lim etmək vasitəsilə əzib, çürüdüb, fasid etməyə biz azadlıq deyəbilmirik. Beş milionluq bir xəlqi zor ilə yabançi bir xəlqin hakimiyyətinə tabe etmək azadlıq dəyidir. Qərnlər boyu qəhrəmananə mübarizə aparən bir cəmiyyətin milliyyətini, uç nəfərin xoşuna gəlməkdən ötrü inkar etmək insanlığa yaramaz. Başladığımız böyük hərəkətin mili rəng və milli xasiyyətini dəyişdirmək istəyənlər xəlqimizin silahını əlindən almağa çalışırlar. Bunların azadixah maskaları bizi iğfal edəbilməz. Azadixah adamlar bu millətin başqa bir millətə üstündə hakimiyyət

sürməsinə tələb edəbilməzlər. Azadixahlıq halva dəyidir. Azadixah insanlar gərək həq və həqiqəti inkar etməsinlər. Həq və həqiqət isə azərbaycanlıların milli dil, milli adab və rüsumi, milli əxlaq, milli iste'dad və milli tarixləridir.

Tehran azadixahları bizim millətimizi inkar etməklə qaba və xəşin istibdad ruhuna malik olub və mürtəcələrdən daha mürtəcə olduqlarını isbat edirlər. Azərbaycan xəlqi isə özünün qüdrətini milli birlik və milli azadlıqda tapmışdır.

İndi Azərbaycan milli bir ölkədir. Onun qəhrəman xəlqi özünü idarə etməyə layiq olduqlarını bütün dünyaya isbat etmişdir. Təbriz mərkəz mürtəcə'lərinin xainanə siyasətinə baxmayaraq hər cəhətdən tehrandan irəliddir.

Əmniyyət, asayış, xəlqinin qeydinə qalmaq, ucuzluq, işsizlik ilə mübarizə, iqtisadi, siyasi və fərəhəngi tədbirlərimiz xəlqi gələcəkə gündən-günə artıq ümidvar etməkdədir. Tehran Hökumətinin qələmrövündə isə dərin və qəti naümidlik hökm sürməkdədir, Məyus bir millət inqiraza məhkumdur. Ümidvar millət isə hərcür müşğulata qalib gəlib yaşar və arzularını icra etmək yolunda heç bir fədakarlıqdan ayaqgeri qoymaz.

İndi biz hərgün, hərsaət irəli gedirik. Tehran isə mürtəcə'lərin və özlərini azadixah göstərməyə çalışan boşboğazların qara sayəsində fəlakətə sürüklənir.

Biz mübarizəni axıra qədər aparmağa and içmişik.

Ölmək var, dönəmək yoxdur!

«Pişəvəri»

***

Maarif aləmində öz dilimizdə nəşr olunan məktəb kitabları və binasını qoyduğumuz Milli Darülfununumuz, Firqə tarixinə qızıl xətt ilə qeyd edilməlidir. Bununla biz iltixar edəbilərik 12 Şəhrivər e`lamıhsını həyata keçirmişik.

Nəhzətimiz Və Dünya Siyasəti

Nehzətimizin dairəsi genişləyib əhəmiyyət kəsb etdikcə dünya diplomatları və dünya azadixahlarının ona nisbət maraq və təvəccəhi artmağa başladı, nəhayət iş o yerə gəlib çatdı ki, Azərbaycan məsələsi beynəlmiləl şəkil alaraq dünya mətbu'atının gündəlik mövzularının birincisini təşkil verdi. Bütün dünya radiolari, müxtəlif dillərdə ölkəmizin adını və nehzətimizin cərəyanını söyləməkdə bir-birinə sərbəst etməyə çalışdılar.

Bunun əlbəttə cür-bəcür illətləri ola bilərdi. Amma bə'ziləri ondan Şoralar İttifaqı əleyhinə istifadə etməyə çalışırdılar. Bizim əqidəmizə görə bu gədaranə və xainanə siyasət idi. Onlar bizim daxili düşmənlərimizdən müdafiə etmək məqsədilə məsələni bu şəkilə salmağa can atırdılar. Halbuki Azərbaycan nehzəti İran üçün tam mə'naasilə daxili bir iş idi. İran xəlqi bu nehzətdən böyük ümidlər gözlədiyindən daxili və xarici mürtəcə'lər onu bu iftiralar ilə boğmağa çalışırdılar. Bə'zi düşmənlərimizdə bizim böyük milli hərəkətimizə gülünc olaraq təctiyə nami verməklə bütün cəmaəti bizim əleyhimizə təhrik etmək istəyirdilər.

Halbuki, daxili müxtariyyət məsələsi təctiyə demək dəyildi. Firqəmiz bu məsələni 12-Şəhrivər e`lamıyyəsində möhkəm dəlillər ilə şərh verib, belə bir ehtimalın və tövcihin qabağını almışdı. Hətta bizim nəzərimizdə «federativ» üsulu da təctiyə demək dəyildir. Necəki Şəhrivər müraciətnaməsində göstərilibdir, əyər fəderativ təctiyə deyilsəydi, oylə isə Amerika Cümhuriyyətləri İttifaqı, Suvis məmləkəti, təctiyə edilib mərkəziyyətdən düşmüş məmləkətlər hesab olunmalı idilər. Milli məhəli müxtariyyət, dil məsələsi ya əncümən əyalətiyə verilən geniş ixtiyarart müddəilərimizin iftira-amiz iddi'alarının xılafına olaraq bir məmləkətin təctiyəsi dəyil və doğrudan doğruya bütün xəlqin dövlət təşkilatında dəxalətini təmin etdiyi üçün məmləkətdə möhkəm və sarsılmaz bir vəhdət vicuda gəlməsinə səbəb olan ən əsaslı və təcrübədən keçmiş dövləti bir təşkilatdır. Başqa cür təsəvvüri belə mahaldır. Nə etəməli ki, mili-demokratik nehzətləri, şərqdə müstəmirə əlaqəsi olan böyük dövlətlərin diplomatları görmək istəmirlər. Əyər bu hərəkətin azərbaycanda, Azərbaycan hüdudlarında qalmasına inanmış olsaidilər şayəd o vəlvələni ortaya salmazdılar, nə etəməli ki, nehzətlərin bir məmləkətin sərhədi daxilində məhdud qalmayacağını onlar da gün kimi aşkar görməkdedirlər. Ona görə əllərində olan hədsiz-hesabsız vəsilələrdən istifadə edərək bizim üçün həyat-mümat məsələsi olan milli hərəkətimizi boğub ortadan aparmağa çalışırdılar. İş getdikcə mətbu'at və radiolardan təcavüz edib, rəsmi beynəlmiləli yığıncaqlara yetişdi, xarici imperialistlərin qablarını yalamaqda imtahan verən «Təqizadə» və «Əla» kimi ciblərini doldurmuş xainlər maskalarını yırtıb iranın daxili işi olan nehzət mövzuunu xarici ölkələrin müdaxiləsi ilə həll etmək istədilər.

Bu isə iranın istiqlal və təmamiyyətini rəxnədar etmək və iranın əhalisini əcnəbilərin himayəsi altına tapşırmaq demək idi. Bu işin bu yerə gəlib çatması Azərbaycan xəlqini əsəbiləşdiridiyi qədər də onların gözlərini açdı və onlara anladı ki, İran Heyət Hakiməsini təşkil edən tufeyli ünsürlər, öz

hakimiyətlərinin pozulmasını hiss etdikdə məmləkət və milləti də məhv və nabud etməkdən çəkinməzlər. Əla və Təqizadənin Ləndən və Vaşinqtonda gördükləri işin mə'nası bu idi.

Azərbaycan xəlqi bu əməldən çox acı təcrübələr aldı, Tehran mətbu'ati isə bir neçə mütərəqqi ruznamədən başqa məsələnin iç üzünü açıb xəlqə göstərməkdən xuddarlıq etdilər. Onları xəlqimiz ürəyindən qalxan demokratik hərəkət mə'r'ub etmişdi. Yəni bə'zi mürtəcə' və satqın Tehran mətbuati da Təqizadələr və Əlalar kimi əcnəbi boyunduruğu altına girməyi, xəlq hakimiyyətinə və millət azadlığına tərcih verirdilər. Bizim Firqəmiz gözəl düşünürdü ki, İran azad olmadığı təqdirdə Azərbaycan azadlığı təmin oluna bilməz, çünki Firqə əvvəl gündən İran daxilində olmaq şərti ilə milli nehzəti vicuda gətirmişdi. Ona görə mürtəcə' hökumətlərin yerini tutan Qəvamülsəltənə kabinetinin barışma də'vətini qəbul etdi. Bu, ayağa qalxmış xəlq tərəfindən güzəşt hesab olunsada lazimi bir güzəşt idi. Çünki əvvələn bu vasitə ilə yabancılardan İran istiqlalını boğmaq ümidləri puça çıxdı. Bu nehzətimizi təcziyə və sayir iftiralar ilə ləkədar etməyə can atan xain və parazit ünsürlərin silahları da əllərindən alınmış, bütün İran cəməətinin qabağını tutan pərdə yırtılıb tar-mar olmaqla nehzətimiz bütün İran üçün Milli Demokratik bir şəkil aldı.

Qəvamülsəltənə hökuməti ilə başladığımız müvafiqətnamənin İran tarixində böyük qiyməti vardır. Bu vasitə ilə dir ki, Azərbaycan nehzəti İran azadlığının zaminini nami almaq iftixarını kəsb edə bildi. Bu vasitə ilə dir ki, birədən fil yaratmağa çalışan imperialst nöqərlərinin sözü qurtarıb, öz işlərinin dalınca getməyə məcbur oldular.

Dünyada iki tərəfli olmayan bir hadisə yoxdur, bu əslə görə dünya mürtəcə'lərinin əleyhimizə qaldırtdıqları həya-hunun da müfid tərəfi vardır. Bu həya-hu nəticəsində bütün dünya bizi tanıdı. Dil, adab-rüsum və milli xüsusiyyətə malik olduğumuzu dərk etdi. Azərbaycan adı böyüdü, düşmənlikdən xəlqimiz də böyük istifadə edə bildi.

İş həmişə belədir. Diri millət, hüşyar millət fədakarlığa hazır olan millət hər bir təsadüfdən istifadə edə bilər. Farsların bir sözü vardır, deyirlər ki, «Ədü şəvədd səbəbi xeyr əgər xoda xahəd». Bu söz doğrudur, bizim düşmənlərimiz düşmənlik edərkən biz onların düşmənliklərindən faydalı nəticə aldığımızı.

Bu məsələyə heç də kiçik baxmaq olmaz, Fars mütəəssibləri həmişə çalışırdılar dünyaya bidirsinlər ki, azərbaycanlıların özlərinə məxsus dil, ədəbiyyat və xüsusiyyətləri yoxdur. Böyük nehzətimiz bu axmaqcasına olan təbliğata son qoydu. Hətta bizə siyasi səbəblərə görə müsbət nəzərlə baxmaq istəməyən Amerika və İngilis mətbuatının mühüm qisməti hiss edib anladı ki, Fars

mütəəssiblərinin iddi'ası doğru dəyildir. Azərbaycan xəlqinin özünə məxsus dili vardır, bu dil Fars dilinin bir şövbəsi olmayıb təməmilə ayrı bir dil dir.

Habelə azərbaycanlıların tərz təfəkkür və adab-maaşirəti heçvəç ilə Farslar ilə cür gəlməz. Bu xəlq tərəqqi edib dünyanın müasir xəlqlərinə yetişmək üçün öz dili, öz maarifi, öz adab və rüsumi üzərilə irəli getməlidir.

Topraq Məsələsi

Bizim Milli nehzətimizin verdiyi böyük səmərələrdən birisi də topraq məsələsinin düzgün həll edilməsi dir. Bu məsələ İran xəlqləri üçün həll edilməsi lazım olan müşğul məsələlərdən idi. Firqəmiz 12- Şəhrivər müraciətnaməsində verdiyi və'dələri layiqincə əncam verdi.

Xalisə kənd və yerlərin istisnasız məccani olaraq kəndlilər və əkinçilər arasında bölünməsi və Azərbaycan xəlqinin əleyhinə çalışan böyük maliklərin yerlərinin də əllərindən alınması böyük iş idi. Ondən daha böyük malik ilə rə'ıyyət arasında olan bəhrə məsələsinin bir dəfəlik həll edilib, qəti bir çərçivə arasına alınması hesab oluna bilər. Bu iş nə tək Azərbaycanda bəlkə iranın bütün vilayətlərində iqtisad və təkamül cəhətindən böyük təbəddülat vicuda gətirəcəkdir. Tez ya gec gərək indi olsun.

Onsuz görölən işlərin heç cürə faydası ola bilməzdi. Yer bölgüsü və malik ilə rə'ıyyətin hüdudunu tə'yin edən qanunlar Milli nehzətimizə iqtisadi təməl və maddi əsas verdi. Ona görə biz bu mövzuu firqəmizin ən böyük, ən əsaslı və ən qiymətli müvəffəqiyyətlərindən hesab edirik.

Bu xüsusda şərh və bəst vermək zənnimizcə artıqdır, çünki xəlqimizin əksəriyyətini təşkil ver kəndlilər öz xüsusi zindəganlıqlarından, onun məənasını dərk etdiklərindən firqəmizin əmri ilə ölümə hazır olduqlarını göstərdilər. Bununla belə topraq məsələsi ilə əlaqədar olan bir xarici ruznamə müxbirinin bu xüsusda yazdığı məqaləsi təbliğatçılarımız üçün bir mə'lumat mənbəi olmaq qəsdı ilə burada dərc olunur:

İran Azərbaycanı Milli Hökumətinin Kənd Təsərrüfatı Siyasəti Və Tədbirləri

İran Azərbaycanı əhalısının beşdə dörd hissəsindən çoxu kənddə yaşayır. Əhalinin şəhərlərdə yaşayan qalan hissəsinin mühüm bir qisməti də bilavasitə torpağa bağlıdır, bağçılıq, bostançılıqla keçirir. Burada sənaye çox geridədir və məmləkətin həyatında mühüm bir rol oynaya bilmir. Ona görə də kənd təsərrüfat məsələsi İran Azərbaycanı xəlfinin həyatında mühüm bir yer tutur.

Azərbaycanın olduqca münbit və zəngin torpaqları, bol suyu, mö'tədil iqlimi kənd təsərrüfatının gəlirli bir mənbə olmasını təmin etmişdir. İran Azərbaycanı kəndlərinin yetişdirdiyi bol taxıl, meyvə, bəslədikləri mal- qaranın məhsulu nəinki xəlfın ehtiyacını təmin edir, hətta Azərbaycan, Tehran və onun başqa vilayətləri üçün də bir azuqə mənbəii rolunu oynayır.

Buranın kənd təsərrüfat məhsulları (buğda, tütün, kişmiş, quru meyvə, dəri, yun, gön və sayirə) İranın xarici ticarətinin əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən dir ki, İranda ağalıq etmiş sülalələr, xüsusilə Rizaşah hökuməti İran Azərbaycanı kənd təsərrüfatını özü üçün əsas gəlir mənbəi etməyə çalışmış və Azərbaycan kəndlilərinin fədakar əməyi və torpağın bərəkəti sayəsində bol və ucuz məhsul əldə etmişdir. Lakin İran hökuməti burada kənd təsərrüfatı üçün heç bir iş görməmişdi. Bircə onu demək kifayət edər ki, İran Azərbaycanı kəndliləri nəinki kombayn və traktorun nə olduğunu bilmirlər, burada hətta ən adi kənd təsərrüfatı aləti sayılan dəmirmala, dəmirəkotan hələ işlədilmir, torpaq gübrələnmir, bostançılıq və maldarlıq sahələrində də heç bir yeni üsul intibaq edilmir, mal- qaraya baytarlıq köməyi göstərilmirdi. Kənd təsərrüfatında yeganə mühüm alət, ağacxış idi. Qoşqu qüvvəsi olaraq ancaq öküzdən istifadə edilirdi.

Azərbaycan qəzeti 96- cı nömrəsində bu xüsusda belə yazır:

Bizim ölkəmizdə fəlahətin üsulu aydın dir. Vaqən insan utanır desin ki, indiki dünyada burada Nuh əyyamından qalmış xış, gəvəhən, öküz ilə yer sürülür. Kəndlilərin tərz həyatları insanlığa layiq olan bir vəziyyətdə deyil. Tehran Hökuməti məsulları xəlqləri dalıda və iste'mara hazır bir vəziyyətə salmaq üçün Adam əsrindən miras qalan fəlahət sistemindən əl çəkmir.

Tehranın müstəmləkəyə çevrilmiş olduğu İran Azərbaycanı kənd təsərrüfatında, su məsələsi də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Meşələrin azlığı, hətta yoxluğu, burada quraqlığa səbəb olur və əkin yerləri, bağlar hətta üzümlüklər həmişə suvarılmaq tələb edir. Burada su həyat mənbəi dir.

Azərbaycanın həmişə başı qarlı Savalan, Səhənd və başqa dağlarından müxtəlif istiqamətlərə axan Qızılüzən, Qarasu (cənubda və şimalda) Acıçay, Qoturçay, Ağçay kimi çaylar və Araz nəhri buranın kənd təsərrüfatında həll edici rollar oynayır. Bu çayların axdığı vadilərdə gözəl bağlar, zəmilər, pambığ və çuğundur tarlaları vardır. Buna baxmayaraq suvarma işi çox ilbtidai və çox bərbad şəkildə dir.

Kənd təsərrüfatının geridə qalmasının və kəndlilərin acınacaqlı vəziyyətdə yaşamasının mühüm səbəblərindən biri və bəlkə də əsası, topraq üzərində hakimiyyət, topraqdan istifadə şərtlərinin olduqca ağır olması və vergilərin ağırlığı idi. Təkcə onu demək olar ki, Qızılüzən çayından və onun qollarından su alan zəngin və münbit Zəncan mahalı topraqlarının böyük bir qismətinə ancaq bir nəfər böyük mürəcə' mülkədar ağalığ edirdi. Tehran mürəcə' hökumətindən bilavasitə kömək alan və onun müstəbidd üsullarına arxalanan Azərbaycan xəلقىnin bu düşməni, qəsb etmiş olduğu bu topraqlarda işləyən kəndliləri məcbur edirdi ki, məhsulun beşdə dörd hissəsini versinlər.

Toprağın mühüm bir hissəsində Rizaşah və onun əlaltılarının, dövlətin əlində idi. Xalisə adlanan dövlət yerləri toprağın ən münbit, ən sulu qismətləri idi.

Urumiyyə və Xoy kimi bir sıra yerlərdə də dövlət və ayrı mülkədarlar toprağın bir qismətini də tacirlərə satmışdılar.

Bilavasitə kəndliyə məxsus olan sahə, İran Azərbaycanı toprağının on fayzını təşkil edirdi. İran Azərbaycanı kəndistanında uzun zəmandan bəri hökm sorən bu vəziyyət ölkədə ağır bir fəlakət, həyati yoxsulluq və işsizlik üçün mənəbə təşkil edirdi. Minlərlə Azərbaycan kəndlisi bir tikə çörək qazanmaq üçün qonşu ölkələrə və İranın bir çox vilayətlərinə dağılmağa məcbur olurdu. Bu gün Tehranda, Sarıda, İsfahanda və sayır şəhərlərdəki fabrika və zavodlarda xalça e'malatxanalarında, İrandakı İngilis nəft mə'dənlərində, Şimşək kömür mə'dənlərində və yol inşaatında xeyli Azərbaycan kəndlisi işləməyə məcburdur. İran Azərbaycanının özündə də (Təbriz, Urumiyyə, Ərdəbil və başqa şəhərlərdə) bir tikə çörək dalısınca şəhərə axışan xeyli kəndliyə rast gəlmək olar.

Heç də təsadüfi deyildir ki, İran Azərbaycanında təşkil edilmiş Azərbaycan Demokrat partiyasının və onun rəhbərliyi ilə yaranmış Milli Hökumətin məramnamə və müraciətnamələrində kənd təsərrüfatı məsələsi mühüm yer tutur.

İstər partianın və istərsə hökumətin məramnaməsində İran Azərbaycanı xəلقىnin rifah və səadətini torpaqla bağlı olduğu məsələsi çox düzgün qoyulmuşdur. Partia və Hökumət məmləkətin tərəqqisi üçün ilk növbədə torpaqsız kəndliyə torpaq verilməsi, kəndlilərin arasında işsizliyin aradan qaldırılması məsələsinin bugün təəxirə salınmaz vəzifə kimi iləri sürmüşdür.

Bu şərəfli vəzifəni yerinə yetirmək üçün İran Azərbaycanı Milli Hökuməti bir sıra düzgün tədbirlərə əl atmalı idi. Burada kənd təsərrüfatının əsas cəhəti torpaq məsələsi, onun kəndliyə verilməsi məsələsi dir .

Kəndliyə torpaq hansı mənbədən verilməli?

İstər partianın və istər isə hökumətin məramnaməsində xüsusi malikiyyətin toxunulmazlığı təəmin edilir. Hökumət məramnaməsinin 17- cı maddəsində bu həqdə deyilir:

«Azərbaycan Milli Hökumətinin bütün sahələr üçün xüsusi malikiyyəti qəbul edib məmləkətin və xəlv iqtisadiyyatının tərəqqisinə və xəlqin rifah halına səbəb ola bilən hər cür xüsusi iqdamata kömək edəcəkdir.»

Məsələ belə bir şəkildə qoyolarkən hökumət nə etəməli idi? Tam demokrasi əsaslar üzərində qurulan Milli Hökumət bunun çarəsini tapmaqda çətinlik çəkmədi. Milli Hökumət kəndlini torpaq sahibi etmək üçün ilk növbədə iki mühüm mənbəyə müraciət etəməli oldu: Xalisə (dövlət) və düşmən ünsürlərinin torpaqlarına.

Hələ Milli Hökumət təşkil edilməmişdən əvvəl Azərbaycan Demokrat Partiası İran Azərbaycanı xəlqinin birləşmə və öz hüquqları uğrunda mübarizəyə çağırən müraciətnaməsində yazılmışdı:

Demokrat Firqəsinin əqidəsinə görə xalisə yerləri və Azərbaycanı tərkdən qaçan və Azərbaycan xəlqinin zəhmətlərinin məhsolunu Tehrandə və sayır şəhərlərdə məsrəf edən ərbabların yerləri (əgər onlar tezliklə Azərbaycana qayıtmasalar) qeyd və şərtsiz olaraq kəndlilərin ixtiyarına verilməlidir.

İran Azərbaycanı kəndlisinə nicat yolu göstərən bu müraciətnamədə iləri sürülən maddəsində deyilir:

«İşsizliyin qarşısını almaq üçün xalisə yerlərini fəvriyyətlə təqsim etmək, həmçinin Azərbaycanı tərkdən onun xaricində Milli Müxtariyyətimizin əleyhinə təbliğat aparalarının da yerlərini zəbt edib kəndlilərin ixtiyarına qoymaq ilə yersiz kəndliləri ayaqqlandırılmalıdır.»

Burada göründüyü kimi Milli Hökumət torpaq məsələsini çox adılanə bir yol ilə həll etməyə çalışır. Bu ciddi məramnamənin yerinə yetirilməsinə artıq başlanılmışdır. Tehran Hökuməti tərəfindən qəsb edilmiş «xalisə» yerləri Azərbaycan xəlqinin mali e'lan edilmişdir.

Milli Hökumət eyn zəmanda azərbaycanın xaricində yaşayan və öz xəlqi ilə heç bir əlaqəsi olmayan silahlı quldur dəstələri düzələdib xəlv Hökumətinə qarşı çıxan mülkədarların torpaqlarını milliləşdirməyə başlamışdır. Bu sahədə görülən ilk böyük tədbirlərdən biri Zəncan mülkədari Zülfqari haqqında Milli Hökumətin çıxardığı qərardır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Zülfqari böyük bir mülkədar dir. Mə'lum olduğu üzrə azərbaycanda yaşayan mülkədarların çox böyük əksəriyyəti öz ana yurduna, millətinə, onun namus və şərəf işinə, başladığı müqəddəs mübarizəyə sadıq olaraq xəlv ilə əl- ələ verib Milli Hökumətini qüvvətləndirir. Hökumət belələrinə qarşı məramnamədə göstərilədiyi kimi hərəkət edir. Belə adamların malikiyyət haqqı dövlət tərəfindən müdafiə edilir.

Topraq sahiblərinin çoxu hökumət və xəlv işinə hərtərəfli yardım göstərdikləri bir zamanda Zülfqarilər «...öz feodalitəsini mühafizə etmək üçün və xəlv qul halında saxlamaqdan ötrü Milli Hökumətin əleyhinə müsəlləh surətdə qiyam edib mürəcə' Mərkəz Hökuməti ilə rabitə saxlayıb və qətl və qarətə .....» (Azərbaycan qəzeti, nümərə: 90) əl atırlar. Milli Hökumət Azərbaycan Demokrat Partiasının və özünün məramnaməsinə sadıq qalaraq Zülfqari haqqında xüsusi bir qərar qəbul etmişdir. Bu qərarla Milli Hökumət Zülfqarini Azərbaycan millətinin düşməni e'lan edir. Həmin qərarın üçüncü maddəsində deyilir:

«3- Zülfqarinin bütün əmlaki və torpağı zəbt olunub xəlv mali e'lan edilsin.

4- Milli Dövlətin Zəncan idarələri Zülfqarinin torpaqlarını kəndlilər arasında bölmək işinə iqdam etsin. Bu barədə xüsusi heyətlər düzələdib guzarışlər versin.» (Azərbaycan qəzeti).

İran Azərbaycanı Milli Hökumətinin başçısı seyid Cə'fər Piyşəvəri bu münasibət ilə Zəncan kəndlilərinə göndərdiyi xüsusi bir məktubda yazır: «Azərbaycan Milli Hökuməti xəlvimizin və xüsusilə əkinçi və zəhmətkeşlərin zindəganlığını yaxşı bir surətdə təəmin etmək üçün böyük nəqşələr və ciddi tədbirlər götürüb və götürməkdə dir.

Milli Dövlət çalışacaq maarif, səhiyyə, iş və çörək hamı üçün fərahəm olsun, hərəks çəkdiyi zəhmət müqabilində əcr və müzd aparsın, artıq pul verilməiəcək ki, xəlvimizin zəhmətinin bəhrəsini bə'zi tüfeyli sūfət şəxslər aparıb azərbaycanın xaricində eyş-nüş etməklə millətimizin azadlığı əleyhinə təbliğat və təhrikat eləsin.

Kəndliləri torpaq ilə təəmin etmək üçün Milli Hökumətin bir tədbiri də xəlvə və Milli Dövlətə sadıq olan mülkədar torpaqlarının bir qismini hər iki tərəf üçün əlverişli bir qiymətlə onlardan alıb kəndlilərə vermək və kəndlilər tərəfindən istifadə ediləcək torpaq bəhrəsini mülkədar və kəndli arasında adılanə bölməkdir.

Əgər bu vaxt qədər mövcud qanunlara görə mülkədar torpağını becərən kəndli bəhrənin beşdə dövrünü ona verməyə və yalnız beşdə birini özünə götürməyə məcbur olurdusa, indi artıq belə olmayacaqdır. Milli Hökumət sə'y edir ki, belə torpaqların bəhrəsi kəndli və mülkədar arasında adilənə bölünsün. Bu tədbir Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilmiş, dövlət məramnaməsinin 11-cı maddəsinə tamamilə uyğun gəlir. Bu maddə də deyilir: Kəndli ilə ərbab arasında tövlid olan ixtilafatı rəf etmək üçün mütəqabil rizayət şərti ilə ciddi qanun layihəsini tənzim edib bu yol ilə kəndli və ərbab məsələsini həll və təsfiyə eləmək.

Hökumət bu məsələni həyata keçirmək üçün məramnamədə yazıldığı kimi hər iki tərəfin mütəqabil razılığını əldə etməyini lazim bilmiş və ona görə də kəndli və mülkədarlardan ibarət bir komision düzəltmişdir. Bu komision əməli işə başlamışdır.

İran azərbaycanı kənd təsərrüfatında mühüm yer tutan bir sahə də maldarlıqdır. Burada Qaradağ, Çaldıran, Savalan, Ərdəbil, Xalxal, Mərağa ətrafındakı yaylaqlarda min hektarlarla zəngin çəmənliklər, otlaqlar vardır. Bu maldarlığın inkişafı üçün çox zəngin şərait yaradır. İran azərbaycanında indi təxminən yeddi miliona qədər qoyun və geçi, yeddi yüz əlli minə yaxın qərəmal, yüz iyirmi minə yaxın at və xeyli dəvə vardır. Maldarlıq xüsusilə Ərdəbil və Qaradağ mahallarında xeyli inkişaf etmişdir. Lakin bu rəqəmlər böyük və geniş imkanlara malik olan İran azərbaycanı üçün olduqca azdır.

Kənd təsərrüfat vəzirliyi indi heyvanların cinslərini yaxşılaşdırmaq və onların sayısını artırmaq işində ciddi fikir verməyə də başlamışdır. İran Azərbaycanında tütün və qənd çuğunduru da təsərrüfatda mühüm yer tutur.

Mərağa, Azərşəhr və Üşnuda yetişən tütün İranın təsərrüfatında görkəmli rol oynayır. Bu tütündən hazır olan «Üşnu» adlı papirus bütün İranda məşhurdur. Buna baxmayaraq tütün çox ilbtidai üsullarla yetişdirilir və olduqca az məhsul verirdi. İran Azərbaycanının gözəl bucaqlarından olan Cığaty vadisində də yaxşı qənd çuğunduru yetişir və Miyandab qənd zavodunun xam malını təşkil edir. Geniş imkanlarına baxmayaraq bu sahə də geridə qalmışdır.

İran Azərbaycanında eyni zamanda bağçılıq və üzümçülük də böyük əhəmiyyətə malikdir. Əsrlərdən bəridir ki, İran Azərbaycanının kişmiş, püstə və badamı, ərik, tut və iydəsi dünya bazarlarında şöhrət qazanmışdır. Bundan başqa burada xiyar, alma, çahftalı və əncir də yetişir. Mərənd, Ürumiyə, Təbriz və Mərağa ətrafında geniş üzüm və meyvə bağları vardır. Lakin çox zaman xəstəlik və başqa səbəblər üzündən, üzümlüklər və bağlar məhv olub gedir ya da ümumiyyətlə çox az məhsul verirlər.

İndi artıq İran Azərbaycanının sənayeyini və xarici ticarətini öz əlinə almış Milli Hökumət bu sahəyə ciddi fikir verməyə başlamışdır və kənd təsərrüfatının qarşısında duran əsas bir məsələni də həll etməyə girişmişdir ki, bu da kənd təsərrüfatı üçün mütəxəssislər hazırlamaqdan ibarətdir. Əvvəllər burada belə mütəxəssislər yetişdirən heç bir orta və alı məktəb yox idi, indi isə Milli Hökumət İran Azərbaycanında darülfünun təşkili və onun yanında kənd təsərrüfatı fakultəsi yaratmağa başlamışdır. Bu fakultədə baytarlıq, taxıl, bağçılıq, tütün və başqa sahələr üzrə mütəxəssislər yetişəcəkdir.

«A. Azəri»

Məclis Millinin Fəaliyyəti

Xəlqimizin həq və ixtiyarını təmin etmək üçün aparılan mərdana mübarizə nəticəsində hamıya mə'lum olduğu kimi 21-Azərdə qiyam məənaasi ilə demokratik əsaslar üzərində Milli Məclisimiz təşkil oldu. Bu məclis (ilə) darəşövrayi-milli arasında, həmm təşkilat və həmm tərz əməl cəhətindən böyük tövfir var idi. Darəşövrayi-Milli həmişə ümum nümayəndələri iştiraki ilə təşkil olduğu üçün orada daha artıq danışığa və təbliğata əhəmmiyyət verilir, işin sür'ətilə pişrəfti nəzərə alınmır, nəticədə dövlət təşkilati fələc hala düşərək yerindən tərpənə bilmir və onun təqdim etdiyi ləvayeh aylar ilə komisionlarda yatıb qalır. Bə'zən onların müzakirəsinə belə imkan tapa bilmir. Bizim Məclis Millimizin fəaliyyəti isə çox sadə idi. Əvvələn bütün nümayəndələrin vəqtləri mərkəzdə tələf olmamaq üçün hər üç ayda bir ümumi iclasa də'vət olunurdular.

Bu vasitə ilə ümumi və əsas məsələlərə yetişir, dövlətin guzarışına qulaq asıb ona yeni dəsturlar verir, idarələrin gördükləri işləri nəzərdən keçirib onların rəislərinə düzgün yol göstərir, və imtahan üçün qəbul edilən qanun layihələrin müzakirə və təsvib etdikdən sonra gələcək üç ay tə'til zəmani üçün heyət-rəyasətə lazimi tapşırıqlar verməklə işlərin sür'əti üçün zəminə hazırlayırdı. Uç ay tə'til müddətində məclisin vəzayifinə əncam verib, dövlət ilə sıxı rabitə saxlayır və onun göndərdiyi layihələri səri' bir surətdə müzakirə edərək sınamaqdan ötrü övdət verir.

Bu əsl üstündədir ki, bizim Milli Məclisimiz, mərkəzi qüvvətimizin sədr müavini və firqəmizin banilərindən sayılan ağayi Hacımırzə Əli Şəbistərinin təht rəyasətində 21- Azərdə işə başlayıb böyük fəaliyyət bürüza verə bilmişdir. Məclis Millinin heyət rəyasəti ümumiyyətlə mətin və biqərəz əşxasdan təşkil olduğu üçün, Milli Hökumət ilə Məclis arasında həmişə hüsn təfaəhüm olmuş, Məclis Hökumət Millinin işlərinin qabağa getməsində böyük müsaidət göstərmişdir. Məxsusən ağayi

Şəbistərinin fəvqəladə huşi, təb'i və zəkavəti heyət rəyasətinin fəaliyyətində artıq dərəcə müəssir olmuş. Bu səbəbə e'tiraf etmək lazim gəlir ki, məclisdə Firqə rəhbərliyi ciddi bir surətdə nəzərləri cəlb edə bilmişdir.

Ümumitlə firqəmiz ilə Hökumət Milli və Məclis Millimiz arasında olan möhkəm rabitə və əsaslı birlik nehzətimizin irəlilənməsində artıq dərəcə təsir bağışlamışdır. Firqəmizin mərkəzi komitəsinin xəlx Hakimiyyəti yolunda götürdüyü qədəmlər, məclisimizin xət hərəkətinin düzgünlüyü, məxsusən heyət rəyasətin biytərəf və biyqərzənə bir surətdə yorulmaqsızın fəaliyyətində olmasına mədyundur. Bu isə ağayi Şəbistərinin hüsn niyyəti və sağlam düşüncəsi sayəsində meydana çıxa bildi.

***

«Məclis Millimizin ümumi iclasları isə həmişə firqəmizin əfkar və amalını tə'qib etmək yolunda böyük iyman və e'timad bürüza vermişdir. 22-Azərdə ümumi iclasın Hökumət başçısının istədiyi rəy-e'timada verdiyi cəvab, Milli tariximizin ən müşə'sş' iftixaratından sayılmalıdır. O gün hökumət təşkilinə müvəffəq olan baş vəzirimiz Təbriz padıqanının fərmandehi sərtib Dirəxşani ilə apardığı müzakirə bir nəticəyə yetişmədiyini gördükdə məclisə gəlib açıq və aydın surətdə mövzuu nümayəndələrin nəzərinə yetirib, işin silah gücü ilə həll edilmək ehtimalını ireli sürüb belə bir ehtimalın vüqui münasbitlə oradan rəy e'timad istədi. Onun cəvabında bütün nümayəndələr bir tək vicud kimi ayağa qalxıb «hamımız Milli Hökumətimizin bayrağı altında silah götürüb müharibə etməyə hazırıq, qoy öz qurduğumuz xəlx Hökuməti bizdən e'timad əvəzində canlarımızı qurban verəməyi istəsin, onu azadlıq yolunda verməkdən müzayiqə edən dəyilik» dedilər. Bu quru taaruf deyildi. Başda məclis rəisi ağayi Şəbistəri olmaq üzrə nümayəndələr ümumiyyətlə ayağa qalxıb silah götürmək üçün firqəmizin mərkəzi komitəsinə gəlib orada baş vəzir və məclis rəisinin sərtib Dirəxşani ilə yeni təcdid etdikləri müzakirənin nəticəsinə müntəzir oldular. Bu tarixlərdə misli çox nadir ittifaq düşəbilən bir hadisə dir.

Doğrudur Məhəmməd Əli mirza İrən Məclis Şövrəyi-Mllisini topa bağladıqda nümayəndələrdən bir neçəsi orda qalıb şəhid oldular, lakin olardan ələ silah alıb müharibə etmək fədakarlığını tarix nişan vermir. Bizim Milli Məclisimiz bu fədakarlıq nəticəsində doğrudan doğruya Fdailər Mclisi olduğunu isbat etdi Bundan əlavə məclisimizin böyük iftixaratından birisi də orada Fdai təşkilatlarına rəhbərlik edənlərdən nümayəndə sifətilə də iştirak edən var idi. Ağayi Qulm Danişiyən, Cəfər Kaviyan, Kəbiri və qeyrləri müstəqimən cibhələrdən intixab olunub gəlmişlərdi. Firqəmiz də belə bir məclis vicuda gətirməklə özünün yaradıcılığını bütün dünyaya isbat etməklə və millətimizin iste'dad və qabiliyyətini də bürüza verməyə səbəb olmuşdu. Bizdə Məclis Milli sabiqəsi yox idi, Milli Hökumət daxi biysabiqə idi. Bunların hamısı Firqə rəhbərliyinin ilbtikari nəticəsində meydana çıxan

böyük təşkilatlardır ki, tarix onların barəsində heç vaxt sakit qala bilməz. Bu müəssisələrin yaradılması gələcəkdə bütün İran xəlqi, bəlkə şərq məmləkətləri üçün sərməşq olmağa layiq işlərdən dir. Firqəmiz bu təşkilatları yaratmaqla keçmiş hədəfsiz və təşkilatsız qiyamların təkərarına xatimə verib, azadixahlar üçün müvəffəqiyyət qazanmaq yolunda yeni bir çıxış açdı ki, bu özlüyündə şayan iftixar bir işdi.

Firqənin Təşkilat İşləri

İyirmibir Azərdə ağayi Piyyəvəri, ağayi Badəkanın müavinəti ilə şəxsən təşkilat qurmaq işi ilə məşğul olurdu. Bu vaxt təşkilata təvəccəh etmək imkanı artıq idi. Ondan ötrü ki, Firqə kadrlarının ondan başqa işləri yox idi. Ona görə işlər çox sür'ətlə pişrəft edib, üç ay müddətində Azərbaycanın bütün şəhər və kəndlərində Firqə təşkilatı yaradılıb ciddi bir surətdə fəaliyyət edirdi. Bu sazimanların fəaliyyəti nəticəsində idi ki, bütün Azərbaycan xəlqi Firqə bayrağı altına toplanıb böyük nehzəti və onun müəlləh qüvvəsi olan Fə dai dəstələrini vicuda gətirdilər.

Bu üç ay ərzində istər mərkəzi komitə istər yerli Firqə ocaqları təşkilat və təbliğət sahəsində böyük işlər görməyə müvəffəq oldular. Belə ki, Hökumət firqənin rəhbərliyi altına gələn zəman bütün dövlət idarələrini nəzarət altına almağa həтта idarə etmək üçün Firqə sıralarından kifayət edəcək qədərdə çoxlu müccərəb və inanılmış işçi verilə bildi.

Bu isə üç aydan artıq tarixə malik olmayan bir təşkilat üçün böyük müvəffəqiyyət hesab olunurdu. Əgərəki o gün dövlət idarələrinə göndərilən əşxasın arasında uzun müddət siyasi mübarizə aparıb siyasi firqələrdə fəaliyyət göstərən müccərəb yoldaşlarımız da az dəyil idilər. Bununla bərabər onları tapıb e'timadlarını cəlb etmək, məsuliyyətli işlərə qoymaq özü özlüyündə böyük müvəffəqiyyət hesab oluna bilərdi.

21-Azərdən sonra Firqə kadrlarının dövlət idarələrinə göndərilədiyinə görə təşkilatın içərisində o cəhətdən çox müşğulat meydana çıxdı. Məxsusən mərkəzi komitənin məsuliyyəti ağırlaşdığı halda işçi işçilərini mühüm bir hissəsi istər- istəməz dövlət işlərinə məşğul olduqları üçün Firqə işlərinə lazimincə yetişə bilmədilər.

Bu tərəfdən böyük müvəffəqiyyətlərimizi görən xə lq axın- axın təşkilata varid olmağa başladı. Bunları münəzzəm surətdə təşkilat altına alıb kadrsız idarə etmək çox müşğul bir iş idi. Bu işlərin

hamısı firqənin sədr müavini ağayi Badəkanın öhdəsinə mühəvvəl olduğundan onun vəzifəsi fəvqəladə bir surətdə ağırlaşmışdı. Buna baxmayaraq o özünün yorulmaz bunyəsine və qüvvətli iradəsinə dayaıb bu ağır vəzifəni qəhrəmanlara yaraşan ciddiyyət və himmət ilə əncam verməyə müvəffəq oldu.

Ağayi Badəkan altı ay təmən mərkəzi komitənin cari işlərini ciddiyyətlə əncam verib oradan dövlət işlərinə aparılan kadrların yerinə tən kadrlar təhiyə etməklə təşkilatın dəvam və bəqasını təəmin etdi. Bu işdə Təbriz şəhər təşkilatının cəvan sədr müavini ağayi Vilainin fəaliyyəti də təqdirə şayandır. Bundan əlavə, başqa yerlərdə daxi yazılan Firqə təşkilatçılarının öz növbələrində böyük fəaliyyətlər ibraz etmişlər ki, yeri gəldikcə onların da fəaliyyətləri təqdir edilməlidir.

Yuxarıda söylədiyimiz kimi bu nehzəti vicuda gətirib onu düzgün yola aparmaq üçün Firqə arasında iş bölgüsünün fəvqəladə təəsiri oldu. Firqənin ümumi siyasətinə ağayi Piyşəvəri rəhbərlik etdiyi halda onun daxili işlərini ağayi Badəkan və Məclis Milli kimi mühüm təşkilati ağayi Şəbistəri, Həmkarlar İttifaqını ağayi Biriya və sair təşkilatları mərkəzi komitənin başqa üzvləri öhdədar olub müvəffəqiyyətlə əncam verirlərdi. Firqəmizin tarixində bu işin artıq dərəcədə əhəmmiyyəti olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Firqə başçuları öhdələrinə düşən ağır vəzifələrinə baxmayaraq Firqə təşkilati əbədən unudulmamış, vəqti vəqtində ümumi iclaslar, geniş yığıncaqlar də'vət olunub bütən Firqə əfradi firqənin siyasəti ilə aşına olmuş və bu vasitə ilə təşkilatda olan firqəçilər bir ailənin əfradi kimi əl-ələ verərək böyük nehzəti vicuda gətirib onun istənilən hədəfə yetirməyə kəmal iftixar ilə müvəffəq olmuşdur.

Firqəmizdə birliyə artıq dərəcədə əhəmmiyyət verilmiş tək-tək əfradın xırda və xüsusi rəncişlərinə baxmayaraq əfrad ağır dəqiqələrdə qardaş kimi çalışıb fədakarlığa hazır olduqlarını sübuta yetirmişlər. Əgər bə'zi özünü bəyənən adamlar firqənin ümumi siyasətinə müxalif gözü ilə baxmış olsalar da işin sür'ətlə ireli getməsi, Firqə əfradının fədakarlığı onlara «otbjektiv» niyyətlərini icra etmək imkanını verməmiş, onları Firqə içərisində ikitirəlik salıb ondan xüsusi istifadə edə bilmək arzularını ürəklərində qalmasına məhkum etmişdir.

Firqənin həqiqi rəhbərlərinin biqərəzanə bir surətdə canfəşanlığı olmasa idi qət'ən bu böyük müvəffəqiyyətləri əldə edə bilməiəcək idik. Ona görə biz rəhbərlərimizdən həmişə birlik, səmimiyyət, sədaqət, fədakarlıq və biqərzlik tələb edirik. Məxsusən istəyirik ki, bu vəqtə tək olduğu kimi birliyimiz əbədi və payidar olub Firqə içərisinə ixtilaf salmaq ilə nehzətimizi pozmaq fikirinə düşən alçaqların pis niyyətlərinə imkan verilməsin. Biz başçılarımızdan bunu tələb edirik.

Birlik, birlik, yenə də birlik lazımdır!

Firqəmiz Və Kargər Təbəqəsi

Firqəmiz fəaliyyətə başlarkən Həmkarlar İttifaqı təşkilatından ciddi köməkliklər almışdır. Firqə rəhbərliyi ilə fəaliyyət edən bu təşkilat, məxsusən Təbriz şəhərində nehzətimizin qabağa getməsində böyük fəaliyyət göstərmişdir. Firqəmizin kargərlər kütləsinin təşkilati, müvəffəqiyyətimizi təmin edən mühüm amillərdən ən mühümy ola bilmişdir.

Firqəmiz xəlv təşkilati olduğu üçün zəhmətkeş təbəqəsinə artıq dərəcə əhəmmiyyət verib onların həyatının yaxşılaşması uğrunda böyük və ciddi qədəmlər götürməyə müvəffəq olmuşdur. Məxsusən ağayi Pişəvəri Milli Hökumətimiz və Milli Nezhətimizi idarə edirkən ən çox əhəmmiyyət verdiyi məsələ karxanaların işə düşməsi və onların tətilinin qabağını almaq məsələsi olmuşdur.

Bu vasitə ilə yüzlərcə kargərlərin həyatını təhdid edən işsizliyə mərdana bir surətdə mübarizə aparmışdır. Pəşmiynə karxanasının işə salınması, Bustan və İran karxanalarının işlərinə yaxından nəzarət etmək üçün onların idarələrində müstəqim bir surətdə kargərlər itihadiyyəsi tərəfindən məxsus nümayəndələr tə'yini, işsizlik mübarizəsində ən ciddi qədəmlərdən hesab olunmalıdır. Ağayi Pişəvəri firqənin siyasətini düşünərək minlərdən ziyadə kargər ailəsinə çörək vermək üçün bu karxanaları bir an nəzərdən uzaq tutmamış, minlərcə ağır siyasi məsələlər ilə üz-üzə gəldiyi halda vəqtin mühüm qismətini onlarla sərf etmişdir. Bu işə firqənin kargərlər təbəqəsinə olan əlaqəsinin böyük bir dəlili dir.

Bundan əlavə zindəganlığın vəsaylinin gündən-günə aşağı düşməsi və bazarın kasadlığına baxmayaraq Firqə, kargər müzdünün aşağı düşməsinə imkan verməmiş, altı ay davam edən Milli Hökumət dövründə bir nəfər də olsun böyük karxanalardan kargər ixraci ittifaq düşməmişdir. Bəlkə Bustanın işə düşməsi və yeni toxuculuq karxanasının təsisi sayəsində mindən ziyadə işçilər üçün fəaliyyət və çörək qazanmaq mənbəi təhiyə edilmişdir. Bunlardan əlavə şəhərin abadlaşması, təza təsisat, habelə yol işləri, nizam-vəzifə mədrəsələri kimi yeni işlərin başlanması sayəsində minlərcə cəvan və yaşlı kargərlərə iş düşüb bu vasitə ilə zəhmətkeş təbəqəsinin həyatını təhdid edən işsizliyin qabağı alınmışdır. Nəhayət kargər ilə karfərma arasında meydana çıxan ixtilafın qabağını almaq üçün bu iki təbəqənin vəzifə və ixtiyaratını müəyyən edən iş qanuni təhiyə və təsvib

olunduqdan sonra mövqei icraya qoyulmuşdur ki, indiki şəraitdə kargər üçün böyük müvəffəqiyyət hesab oluna bilər.

Əgər gündən-günə artmaqda olan işsizliyi və kasadlığı nəzərə alsaq o vaxt firqəmizin kargər təbəqəsinə etdiyi xidmətin böyüklüyü təmam mənası ilə nəzərdə müccəssəm olacaqdır.

Nəhayət demək lazımdır ki, Azərbaycan Demokrat Firqəsi, Həmkarlar İttifaqına rəhbərlik etməklə həmişə kargər təbəqəsinin ciddi rəhbəri olub, onun mənafeini hifz etmək yolunda heç bir fədakarlıqdan çəkinməmişdir. Demək olur ki, Həmkarlar İttifaqının sədri ağayi Biriya keçən Şəhrivər ayında bu təşkilatın Demokrat Firqəsinin rəhbərliyini qəbul etməsini rəsmən və kətbən e`lam etdikdə iştibah etməmişdir. Firqə apardığı ağır mübarizədə, kargəri birinci səfdə gördüyü kimi onun mənafeini hifz etməyi də özünün ən birinci vəzifələrindən hesab etmiş və edəcəkdir. Əlbəttə kargər təbəqəsi və onun rəhbərləri də çox gözəl bilirlər ki, əgər firqənin düzgün rəhbərliyi olmasaydı, Azərbaycan xalqının ən məzlum təbəqəsini təşkil edən kargərlər də azad olub istədikləri kimi dərdsərsiz öz tələblərini əldə edə bilməyəcəkləridi. Bu nüqti-nəzərdən demək olar ki, Azərbaycan kargərləri Demokrat Firqəsinin rəhbərliyi sayəsində iki azadlığa nail oldular: Birincisi ümum Azərbaycan xalqı kimi Milli Azadlıq, ikincisi ümum kargərlərin mənafe'ini təəmin etmək vasitəsi ilə sinfi azadlıqdır ki, hər ikisi də kargər sinifinin mübarizə tarixində cəli xətlər ilə yazılacaqdır.

Milli Hökümət Xəlqə Hesab Verirkən

Milli Hökümət firqəmizin rəhbərliyi altında işlədiyi üçün onun göstərdiyi xarüquladə fəaliyyətinin iftixarı da firqəmizə aiddir.

Bizim yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Milli Hökümət gördüyü işlər nə tək Azərbaycanda bəlkə İranda sabiqəsiz idi. Ona görə çox bir tez zəmanda firqəmizin və nehzətimizin nüfuzu sərhədlərimizdən keçib İrandan xarici ölkələrdə səs salmaqla, dünyada binəmiləli bir məsələ şəkilı aldı.

Bu kitabça tə'cili surətdə yazıldığı üçün bu sahə də görülmən işləri şərh verməkdən sərfənzər edib, hökümət başçısı ağayi Piyşəvrinin Azərbaycan Məclis Millisinin ikinci ümumi iclasında verdiyi guzarışı (raport) eynən buraya nəql etməyi kafi hesab edirik:

Milli Məclisin İkinci Ümumi İclasının 2- ci Cəlsəsində Olunmuş Danışmalar Ağayi Piyşəvərinin Azərbaycan Milli Hökumətinin İndiyə Qədər Gördüyü İşlər Həqqində Verdiyi Guzarış

Cmə günü Fərvərdin ayının 16-da saat doqquz yarımında Azərbaycan Məclis Millisinin ikinci iclası nümayəndələrin hüuru və ağayi Şəbistərinin rəyasəti ilə təşkil oldu, bu cəlsə də Dövlət Heyəti də hazır idi.

Ağayi Şəbistəri: Mən ikinci dövrə iclasiyənin 2-ci cəlsəsini rəsmən artıq e`lam edirəm. Ağayi Məhəmməd Əziyma dünənəki cəlsənin surət cəlsəsini müxtəsərən raport verəcəkdir. Ağayi Məhəmməd Əziyma birinci cəlsənin surət cəlsəsini müxtəsər vəchilə oxudu.

Ağayi Şəbistəri: Birinci cəlsə də oxunan proqram mucibincə ağayi Piyşəvəri Azərbaycan Dövlət Heyətinin indiyə qədər gördükləri işləri barəsində bir raport verəcəkdir.

Ağayi Piyşəvəri: Mən elə fikir edirəm ki, deyəcəyim sözlər çox müfəssəl ola bilməz, çünki dövlətin bütün gördükləri işlər xəlqin iltilai ilə, məxsusən Məclis Milli üzvlərinin nəzarəti ilə olmuşdur. Ona görə mənim deyəcəyim sözlər güman edirəm ki, nümayəndələr üçün taza sözlər olmayacaqdır və fəqət bunlar müxtəsər surətdə təzəkkür kimi ola bilər. Siz çox gözəl bilirsiniz ki, bizim Milli Dövlətimiz mübarizədə doğulub, Dövlət və Məclis müsəlsəllərin və tufənglərin və başqa əsləhələrin gurultusu altında təşkil tapıbdır. Bizim vəzirlərimiz və dövlət işçilərimiz azadixahlardan seçilib dövlət işlərinə varid olmuşlarsa da, lakin kifayət qədər mücərrəb dəyildilər. İstibdadi dövlətdən pis yadigarlar və mənfur irslər, oğurluq, ixtilas, tənbellik və dövlət məqamatından su-istifadə etmək və dəvayirin bərbadlığından başqa bir şey qalmamışdı. İşçilərdən bir iddəsi fəqət maaşlarını təmin edib, günlərini keçirib, saat saymaq və ondan sonra xüsusi işlərinin dalınca getməkdən başqa fikirləri yox idi. Mən onları sərzeniş etmək istəmirəm, çünki təşkilatın iqtizasi o idi, beş nəfər, üç nəfər sadıq adam olsaydı da ya işdən çəkildirdi ya işdə qalırdısa mühit ilə saziş etməyə məcbur olurdu və beləliklə bir cür imrar maaş edirdi. Milli Dövlət təşkilində idarələrin vəz'i bu idi. Hətta mən sabiq ustandarlıq binasına getdikdə istifadə etmək üçün bir kağız tapa bilmədim, xüsusən o vəqt ki, ustandar böyük ixtiyaratla gəlmişdi ki, Azərbaycan nehzət millisini yatırtın, Farslar demişkən «Dərə bağı səbz» nişan versin.

Biz hökuməti ələ aldığımızda vəziyyət çox ağır idi, mən indi hələ mali cəhətdən deyirəm, hər halda hökuməti ələ aldığımız zaman biz proqram ilə işə başladığımız və o proqramı təsvir üçün məclisə gətirdik. Biz qabağımızda qoyduğumuz proqram İran dövlətinin adı proqramları nəzəri deyildi.

Bu proqram Milli bir proqram idi, biz bilirdik ki, bu dövlət müəyyən bir müddətdə bu işləri görəcək. Mən belə güman edirəm ki, o proqram nümayəndələrin nəzərindədir. Proqramda birinci məsələ Milli Hökumətin quruluşudur. Milli Hökumət belə qurulmalı idi ki, xəlf hiss etsin ki, bu Hökumət onun qurduğu hökumətdir və onda yaxın daxləti vardır. Bu iş sözdə çox asan görünsə də, ləikən əməldə çox çətinədir. Çünki keçən hökumət xəlqi dövlətdən ayrı olmağa adət vermişdir. Dövlət xəlqin başı üstündə bir yumuruq kimi olub, millət isə əzab və fışar altında dövlət çərlərini dolandırmalı idi. Millətin dövləti ümüratda daxləti yox idi. Biz bu adəti dıyışmalı idik, dövlət millətin səadətini təəmin etəməli idi.

Biz proqramda göstərmişik ki, bu necə olmalıdır. Bu işçilərin şəxsən demokrat olmaları ilə əncam tapa bilməz, bəlkə əməldə belə olmalı idi ki, xəlqin istədiyi əmələ gəlsin. Biz təşkilat üzərillə dövləti təşkil verib vilayət və bölük əncümənləri vasitəsi ilə idarə işlərində maliyyə və səhiyyə işlərində xəlqə nəzarət etməyə imkan verdik.

İkincisi bələdiyyələr məsələsidir. Keçən dövrdə şəhridari əncümənləri dövlət təşkilatına təbdil olub, bələdiyyə rəisi dövlət tərəfindən tə'yin olurdu. Zahirsazlıq üçün ona əncümən adı qoymuşdular. Biz xəlqi müstəqim surətdə bu əncüməni seçib və bələdiyyə işlərində daxlət etməsinə imkan verdik. Əlbəttə bu təza bir işdir. Bir millət lazimdir ki, düzgün surətdə çalışsın və biz qəti surətdə bunu edəbiləcəyik. Mən yadıma gəlir ki, (-ağayi Yekani buradadır ya xeyr?) keçən il bayramdan qabaq «Xoya» getmişdim. Bələdiyyə süpürlərinin paltarları yox idi və aylıq da almamışdılar, istəyirdilər şəhərin küçələrində olan ağacların başını kəsib və satmaqla onların aylıqlarını təəmin etsinlər, mən indi başucalıqla deyə bilərəm ki, bələdiyyənin işi o qədər yaxşılaşıb, nə inki hüquqlarını da verirlər bəlkə şəhərin içərisində də islahat başlanıbdır.

Mərağa şəhəri iranın məşhur şəhəri hesab olunmayıb, demək olar, mütəvəssit şəhərlərindəndir və mütərəqqi şəhər dəyildir. Bununla bərabər Mərağada bələdiyyə əncüməni mali vəziyyətin yaxşılığına istinadən təsmim tutub ki, bir dövlət teatrısı bina etsin. Bu çox əhəmmiyyətli bir işdir, çünki İran hökuməti indiyə qədər hətta Tehrandə dövlət teatrısı əmələ gətirə bilməyibdir. Lakin indi xəlq, əncüməni öz evi və öz ailəsi bilir. Miyandabda bələdiyyə Urupa üsulu ilə böyük bir hamam düzəltmək istəyir. Bu fikir biz və məclis onlara verməmişik, xəlq özü əhsas edir ki, burada hamam məsələsi müşğüldür, gərək müasir bir şəkildə bu məsələni islah və həll etmək. Əlbəttə bu kimi işlər

asan işlər dəyildir, belə bir hamam neçə min tükənə, şayəd 80-90 min tükənə başaglən bir işdir. Bu da Miyandab üçün böyük bir puldur.

Təbrizdə bələdiyyəni təhvil alanda oranın sandığında pul yox idi. Lakin indi biz bacara biləcəyik ki, yaxın zəmanda Təbrizdə su lüləkeşliyi əmələ gətirib və xiyabanlarımızı asfalt edək. Biz onların vəsilələrini də almışıq. Təbriz birinci İran şəhəridir ki, onda su lüləkeşliyi olur. Mən demək istəyirəm ki, hökumətin xəlqə yaxınlaşmasının nəticəsi və mənfəəti budur. Hələ Azərbaycanda əncümənlər məsələsi təzadır, lakin buna baxmayaraq çox az bir yer vardır ki, orada əncümən təşkil verməyə müvəffəq olmamışıq. Çünki indi bilirsiniz ki qışdır, soyuqdur, gedib-gəlmə vəsilələri də yoxdur. Hələ indi də Əhərdən nümayəndələr gələndə şayəd at vəsiləsi ilə gəlir, indi əncümən təşkilatı qurulub və tərhil də vicuda gəlir. Onu yavaş-yavaş münəzzəm hala salmaq lazımdır. Mən fikir edirəm ki, üç-dörd ay bundan artıq iş görmək olmaz və əlbəttə möhtərəm nümayəndələrin və dövlət işçylərinin fəaliyyətini və hüsn niyyəti üzərində bu nəticələr əldə edilirdi, ondan sonra bəxşdarlıq və fərmandarlıqdır. Əlbəttə onu bu tezlikdə müntəzəm bir şəkildə salmaq olmazdı. Dövlət məmurlarının içərisində hənz aşına olmayamlarımız az dəyildir. Mən, mənimlə həmkarlıq edən vəzirlərə mükərrər demişəm ki, biz divanxana qurmuruq, bəlkə idarələrimiz qanuni icra etmək üçündür. Fərmandarlarımız da gərək qanunun naziri və mücrisi olsunlar. Amma bu cür adamlar ki, bunu layiqincə başa düşsünlər çox azdır. Çünki köhnələr başa düşmürlər, tazalar da idarə işlərinə aşına dəyillər. Ona görə də idarələrdə bəzi yerlərdə köhnə adamlar və bəzi yerlərdə də təza adamlar layiqincə məqsudumuzu icra edə bilmirlər. Bizim ümidimiz budur ki, gələn dövrdə bəxşdar, dehdar və kəxdudaları öz idealımız üzərilə tərbiyət edib və iş başına qoyacağıq, bəzi mütərəqqi yerlərdə dövlət işçiləri tərbiyət etmək üçün müəssisələr açılır, lakin indi bu işdən ötrü bizdə müşğulət çoxdur. Buna görə dir ki, indi biz inandığımız adamı iş başına qoyuruq. Çox yerlərdə görürsən ki, o işçilər bir para işlərdə vəzirə müraciət etmək yerinə firqəyə müraciət edir, ya inki firqəyə müraciət etmək yerinə hökumətə müraciət edir.

Mürur zəman lazımdır ki, biz idarə işçilərimizi başa salaq ki, Demokrat Firqəsi siyasi bir rəhbərdir, gərək onun dediyi sözə qulaq asağ və lakin Hökumət işi başqa bir işdir və gərək bu ikisi qarışılmasın. Məsələni çox vəqt olur ki, bir işçi mənə mərbut olmayan işlərdə on dana teleqraf biribirinin dalınca mənə göndərir. Mən məzəmmət etmirəm və demək istəyirəm ki, xəlq hənz Milli Hökumətin həqiqi mənasına pey aparmayıbdır. Gərək xəlqi mürur zəmanla hazırlamağ və onları tərbiyə etmək. Əlbəttə məsələdə münaqişə yoxdur, bu iş bir vəhşi atı tutub minmək və ya işə salmaq kimi dir. Adamı ata təşbeh etmək olmaz, amma mən bunu demək istəyirəm ki, gərək təza adamları işə alışdıraq. Amma bu bir gün və ya iki gündə olan bir iş dəyildir. Siyasi cəhətdən əlavə, tə'lim və tərbiyət məsələsinin də burada dəxaləti vardır. Biz min cür çətinliklərə baxmayaraq bu az zəmanda

yenə də bir qədər işçi tərbiyə edə bilməmişik. Biz ümid edirik ki, onlar tez bir zamanda demokratik vəziyyətə aşına olacaqlar, çünki niyyət xalis olub, xəlfə xidmət etmək fikiri olursa, əvvəl dəfədə onlar iştibah etsələr də, onlar axırda həqiqəti tapacaqlar.

Hökumət quruluşundan sonra əncümən təşkili, bəxşdarları və fərmandarları ictimai adamlar tərbiyə etmək ilə yavaş-yavaş xəlfə Milli Hökumətə yaxınlaşdırıla biləcək.

Bununla əlaqədar olan məsələlərdən birisi də əmniyyət məsələsidir. Biz əvvəlcədən demişdik ki, var qüvvəmizlə çalışacağıq ki, xəlfənin mali, canı, namusi hiyf olsun, çünki əmniyyət olmadıqda bizim heç bir tədbirimiz nəticə verməyəcək idi. Buna görə Milli Hökumət təşkilində hamımız çalışdıq ki, əmniyyət olduğu kimi təəmin olsun, mən kənarlarda kəndlilərlə danışırdım, hətta çoxusu mənə tanıyırdı ki, kiməm və əmniyyətdən razılıq edirdilər. Hətta mərəğada bir para adamlar deyirdilər ki, dastanlarda deyilən kimi əmniyyət o qədər yaxşı olmuşdur ki, gərək gecələr dükənləri açıq qəviaq ta xəlfə görsün ki, bu iş əfsanə dəyildir, bəlkə həqiqətdir. Biz Milli Hökuməti əsas əmniyyət üçün qurmuşuq və əmniyyətlə isbat edə bilərik ki, düşmənlərimizin əvvəldə bizə dedikləri sözlər ki, Azərbaycan nehzətini əmələ gətirənlər oğrudurlar, canidirlər, yalançıdırlar, biz bunu da isbat etdik və əməldə də göstərdik ki, əmniyyət icad etmək və xəlfə rahatlığa çatdırmaq olar.

Əlbəttə nəvaqis çoxdur, tək-tək fədailərimiz Firqə üzvlərimiz və idarələrimizdə bir para nüqsanlar vardır. Qoy bəəzi yoldaşlarımız bilsin ki, hər kəs öz günahının cəvabını şəxsən verməlidir.

Biz Əhərdə iyirmi bəlkə qırx il quldurluq ələin Səmədxan və Əbdullaxanları mücazat etdik, xəlfə bizi alqışladı, bildi ki, Milli Hökumət onun rahatlığı üçün çalışır, seyid Ziya ruznamələri Qarnı- yırtıq Kazıma şəhid rah azadi adı qoydularsa xəlfə onlara güldü.

Milli Hökumətimizdə bu cür adamlara həyat ola bilməz. Gərək onlar qanun müqabilində çox möhkəm bir surətdə mühakimə olsunlar. Hər kəs öz cürmünün mücazatını gərək çəksin. Ayri bir adam onun mücazatını çəkəbilməz, oğul dədənin cürmü ilə mücazat olmaz. Biz birini mücrüm olduğu surətdə mücazat ediriksə lakin oğlunu tərbiyə etəməliyik.

Gərək məclis nümayəndələri vilayəti və böyük əncümənləri vasitəsi ilə onlara bildirsin ki, Milli Hökumətdə bir adamın bir şahisini qanunsuz almaq olmaz. Biz azadlıq və xəlfə düşmənlərinin mallarını müsadirə edirdik. Əlbəttə azadlıq əleyhinə olan adamlar gərək mətrud olsunlar, lakin bu qanun mucibincə və müəyyən olunmuş komision vasitəsi ilə əməl olunur və onların malları müsadirə və dövlət üçün yardım olur və əlbəttə bu mallar nə Həsən, nə Hüsen, nə Cə'fər, nə Təğiyə dəyil bəlkə xəlfə yolunda məsrəf olmalıdır.

Mümkündür ittifaq düşsün ki, tək-tək adamlar müsadirə olunan mallardan istifadə etmiş olsunlar, lakin bu çox nadirdir. O işləri görənlər şədiddə surətdə mücazat olmalıdırlar, onların dostluğu ayı dostluğudur və bizə düşmənlikdir. Gərək kamilən təəmin-qəzai olsun, tək-tək adamlarda belə işlər görmüş olsalar da gərək Məclis Millidə onların qabağı alınsın. Qoy xəlv azad yaşasın, xəlv nə qədər azad yaşarsa daha artıq hökumətimizin dalında durar. Lakin belə olmadıqda təşkilatımız tezliklə aradan gedər. Biz gərək xəlvın e'timadını özümüzə cəlb edək ki, xəlv heç təsəvvür etməsin ki, Demokrat Firqəsində və Milli Hökumət idarələrində pis iş görən adam ola bilər, bu fəlsəfələr havadan dəyil min illərlə imtahan olunubdur, hər yerdə qanun var yaşayış var, hər yerdə zülm var istərsə orada olan dövlətin ünvanı demokrat istərsə mürtəce' adı ilə adlansın, insanlar səadətə yetişə bilməzlər, Milli Hökumət bu işə böyük əhəmmiyyət verir.

Bizim Milli Dövlətimiz əmniyyət cəhətindən çox işlər görüb. Fikir edirəm ki, şəhər əmniyyəti və ətrafdakı əmniyyət az-çox yaxşılaşıbdır. Keçən hökumətlərdə xəlvın əksəriyyətini təşkil verən kəndlilər üçün heç cür canı və mali təzmin yox idi, bunlar nə tək oğru və quldurlar bəlkə dövlət məmurları və jandarmılar tərəfindən də təziyiq olunurdular.

Milli Hökumət zəmanında heçvəqt bir məmur qanunsuz birinin evinə gedə bilməz, belə işlər görünürsə get-gedə qabağı alınacaqdır.

Geçən zəman kəndlilər bir təmiz paltarlı görürdüsə özünü gizlətmək istəyirdi. Lakin indi belə dəyil. Onlar başlarını yuxarı tuturlar. İndi kamil əmniyyət olunubdu. İndi qaçaq-quldurluğun qabağı alınıbdır.

Düşmən nə qədər çalışırsa ki, bizimlə Kürdistan xəlvının münasibətini bulandırsın, leikən biz bunun qabağını alırıq və həqqən Kürdistan Firqəçiləri də dostluğa çalışırlar. Bizimlə Kürdlər arasında ixtilaf salmağa çalışanların pis hərəkətləri də mə'lum oldu ki, «Ərfə» əlilə olub. Bir iddə Mərağada və Çardoluda Kürd paltarında təchiz olunmuşdur və bə'dən Miyanada və Mərağa hüdudu arasında 300-nəfər bizim əleyhimizə təchiz olunmuşdur, biz tezliklə onları aradan aparıb az zəmanda fədailərimizin xidməti sayəsində sadə bir surətdə onları bərtərəf etməyə müvəffəq olduq və bu azərbaycanda görünməyən əhəmmiyyətli bir işlərdəndir. İndi Əhər və Mərağa ətrafında Milli Dövlətə nisbət müxalif heç bir hərəkət yoxdur. Ərdəbil və Germi mahallarında bəzi antirıklar olmuşdu, biz onu da aradan aparmışıq. xəlvın günahsız uşağının başını kəsən hökumətə heç kim tərəfdar olmaz. Ədalət və qanun düzgün surətdə icra olunmalıdır.

Sonra mən istəyirdim bunu deyəm ki, dövlət quruluşundan sonra əmniyyət məsələsində xəlvimiz köhnə jandarmıları aradan aparıb və qanuni nəzmiyyə təşkilati vicuda gətirmişik. Ümidvarıq

ki, bir-iki aya qədər nəzmiyyənin bu təşkilati çox münəzzəm bir hala düşəcək və jandarm təşkilatından əsər qalmayacaqdır.

Sonra iqtisad və maliyyə mövzudur. Milli Hökumət vicuda gəldikdən üç ay qabaq biz sadə bir tədbirlər görmüş idik ki, Hökumət dyışdikdə borca ya əanə yığmağa məcbur olmayaq. Geçən inqilablarda çox ittifaq düşmüşdü ki, inqilabi əmələ gətirənlər məcbur olmuşdular mütəmməvillərdən böyük əanələr yığsınlar. Biz bankları tutmalı idik, lakin biz əgər bir az əcələ edəydik mümkün idi ki, 21-Azərdə Milli təşkilatımızı qurmağa müvəffəq ola bilməyəidik. Çünki Tehran çalışırdı ki, bizi təhrik və əsəbani etsin və iş bitməmişdən bizi boğsun. Ona görə də biz bankları tez tuta bilmədik və bir həftə 21-Azərə qalmış tutduq.

Biz bankları işğal edəndən sonra mə'lum oldu ki, Tehran Hökuməti anlamazlıqdan ya əmdi surətdə uzun müddətdən bəri Təbriz bankına bir şahı da olsa pul göndərməmişdir, bəlkə əvəzində həvalə göndərmişdir. Təbriz bankı da özü əskinas çap etmir ki, dövlət işçilərinə versin, bəlkə tacirlər və başqa adamlar banka e'tibar edib qoyduqları pulları dövlət işçilərinə xərc edirdi. Buradan çıxan maliyatlər Tehrana göndərilib və 14- milion tımən pərdaxti Tehrandan ancaq həvalə göndərilibdir.

Bankı təhvil aldığımız zəman iki milion iki yüz tımən dövlət bankında və yarım milion da ayrı banklarda var idi. Müqabilində 15-milion tımən xəlqə borclu idi. Bundan başqa biz məcbur idik ki, əqəllən dövlət işçilərinin Azər hüququnu verək və bu hüquq da 3-miliondan artıq olurdu, demək gərək maliyat yığıb onlara və xəlqin borclarına verə idik. Milli Hökumət hər şeiddən artıq iqtisada, pula baxıbdır.

İndi demək olar ki, dünyada pul məsələsi insan bədənində olan qan kimi dir. Bir ictimada pul olmazsa mümkündür ki o ictima süqut etsin. Buna görə də biz pul barəsində aşağıda göstərəcəyim ciddi təbirləri götürdük.

Əvvələn biz qədağan etdik ki: Banklar müvəqqəti halda adamlara pul versinlər, çünki bir para adamlar banklardan pul alıb Tehrana apardılar və iki milion mövcud olan pul da bu tərtib ilə kifayət etəmzdi. Əvvəldə belə nəzərə gəlirdi ki bazarda böyük böhran əmələ gələcəkdir. Mən işdə mütaliə etmişəm, mənimlə işləyən vəzirlər biirlər ki, mən əvvəl bank, maliyyə, iqtisad və sonra başqa işlərə baxıram. İndi ola bilir ki, özləri buna e'tiraf etməsinlər lakin bizim bu işimiz ba'is oldu ki, azərbaycanda tacirlər vərsikəst olmadılar. Əlhəmdövlillah bizdə vərsikəst olan yoxdur. Biz əgər o vəqt iki milion tıməni paylasaydıq, xəlq banka tükülüb bir hərə-mərc əmələ gəlirdi. Lakin tədbirlərimiz nəticəsində iki milion mövcud əvəzində indi biz iki miliondan yuxarı və bəlkə də 3-milion xəlqə tələbləri babətindən vermişik. Maliyatdan yüzdə iyirmi beş Tehrana vermək əvəzinə onu

tələbkarlara veririk. Biz bir milyon pəsəndaz bəbətindən xəlqə vermişik. Əlbəttə bu mürur zəmanla olubdur, indi biz hiss edirik ki, mali vəziyyətimiz yaxşılaşır. İndi bələdiyyə idarələrində bir inqilab kimi vicuda gəlibdir. Əlbəttə bu inqilab fəqət dövlətin mali tədbirləri vəsiləsi ilə olunan bir işdir. İndi bələdiyyə vəziyyəti də düzəlir və bütün Azərbaycanda yavaş-yavaş bələdiyyələr fəlakət halından qurtarırlar.

Bəs demək ki, mali tədbirlərimiz bankları və başqa idari işlərimizi də diriltirdi.

Gəlirdən vergi maliyyəsinə gəldikdə, bu maliyyə düzgün qurulsaydı adılanə bir iş idi. Mühəribə zəmanında bir nəfər malı alırdı, sabah on bərabər qiymətinə satırdı. Dünyada mali işdə işləyənlər belə məsləhət görmüş idilər ki, da'va zəmanında bu qanuni qoysunlar və bir adam ki, bir gündə, cüzi bir məmildə 10- min tükəni dövlətə verməli olsun ki, dövlət qüvvətlənsin, məmurlarına və başqa idari işlərinə xərc olsun.

Əlbəttə ticarətdə yüzə doqquz yüz adılanə dəyildir. Taza gəlirdən vergi maliyyə qanunu qoyulanda doktor Milisponun nəzəri şayəd əvvəl dərəcədə düzgün idi, lakin Tehran məclisini təşkil verənlər böyük tacirlər və mütəməvillərdən idilər ki, böyük maliyyətlər əlaqə tuturdu. Buna görə onlar işkallar çıxartdılar və maliyyənin nəqşəsini bir ayrı yola saldılar ki, nəticədə qarma-qarışıq bir şəkildə düşdü və belə oldu ki, tacirlər dəftərlərini dəyişdilər və bir ticarətxanadan mühüm ticarətxana vicuda gətirdilər. Burada böyük tacirlərimiz vardır ki, böyük qazancları olmuşdu və indi and içirlər ki, ayidatımız yoxdur. Lakin əməldə hamı bilir və görənür ki, onların nə qədər ayidatları var imiş. Buna görə maliyyə idarələri də çox maliyyə visul edə bilmirdilər. Təşxis verilən maliyyənin qabağına bir sətir qoyurdular ta bəlkə bir şey visul edə bilsinlər və beləliklə xərc-mərc tövlid olurdu.

Mə'lumdur ki, Milli Hökumət təşkil tapdıqda bizim mali mütəxəssislərimiz yox idi ki, maliyyə təşxis vermək üçün bir komision seçilsin. Tehran məclisi sərvətmənd adamlardan təşkil olunduğuna görə orada elə bir üsul gətirmüşdülər ki, illərlə maliyyə visul etmək olmazdı. Məsələn əgər bir adam təşxis verilən maliyyəyə e'tiraz etsə idi, gərək ali komisionda ona rəsiddəlik olaydı ki, bu komision da Tehrandadır. Beləliklə böyük tacirlər və böyük maliyyətlərə şamil olanlar ki, özləri bu qanunu keçirmişdilər neçə illər idi ki, bu qanundan istifadə edib maliyyətlərini təxirə salırdılar.

Biz müntəzir ola bilməz idik ki, Tehran ali komisionu illər boyu e'tirazlara baxmayaraq maliyyə komisionunu süründürsün və bizi iqtisadi fişara salsın. Buna görə bu işi məhəlli şəraitə uyğun bir tərzdə icra etməyə qərar verdik. Adılanə surətdə biz bir qədər maliyyə visoluna da müvəffəq olduq ki, maliyyə icrasına e'tirazları olanlar o məhkəməyə müraciət etsinlər və bu məhkəmədə rəsiddəlik

olunduqdan sonra, artıq maliyat alınmış olsa sahiblərinə qaytarılsın. Biz beləliklə Tehran hökumətinin maliyat visolunda öz əlilə yaratdığı işkalı ortadan götürmüş olduq.

Biz qeyri müstəqim işlərlə qoyunçuların qabağını almaq, qənd-şəkərin qiymətini adılanə bir hala salmaqla iqtisad işinə kömək etdik və bu malların qiymətini mütəadil bir şəkilə saldıq. Bu işimizin həтта Tehranın bazarında da şədidd təəsiri oldu.

Əlbəttə bu mallardan çıxan sərmayanı ayrı yerə xərc edə bilməzdik. Çünki onda mövcudi pul da aradan gedib, dövlətə zərər olardı. Məsələn gərək idi ki, çay alınıb yerinə qoyulaydı.

Biz qələt qanun-istixdami aradan apardıq. Geçən zəmanda qələt qanun-istixdam üsuli ilə məsələn bir nəfər zabıt böyük bir hüquq alırdı. Müqabilində bir nəfər təhsil etmiş iki yüz tımən hüquqla istixdam olunurdu. Ona görə biz ləyaqətli olmayan adamların hüquqların azaltdıq və öz yoldaşlarımıza da dedik ki, az hüquq alsınlar. Əlbəttə müharibə zəmanında qoyulan hüquqlar indi ola bilməz və bu iş də qeyri adılanə dəyildir. Çünki səth-zindəganlıq aşağı gəlirdi. Məsələn bir adamın otuz tımən hüququ və yetmiş tımən mədəd xərc və fəvqələdəsi idi, indi ki, səth-zindəganlıq aşağı düşüb və yüzdə qırx cinslər aşağı gəlir, demək olar ki, bizim bu işimiz kamilən adılanə dir. İndi məsələn Təbrizdə yağın qiməti 25 tıməndir, dərsurətiki, keçən illərdə altmış tımən idi. İki qıralıq yumurta indi 12-şahiya satılır. İndi hər parça ki bazarda məsələn on tımənə satılırdı dövlət mağazlarında 3-tımənə satılır. Biz da'va zəmanının hüququnu versə idik onda həm adılanə olmazdı həm də xəlqi soymağa məcbur idik, həm də səth-zindəganlıq yuxarı gedərdi.

Sonra böyük bədbəxtlik ki, iranın başında vardır bu dur ki, işçini işə görə qoymurduylar və qədimdən Suedlilər və Beljikkilər necə üsul qoymuşlarsa elə də qalırdı. Məsələn bizim idarələrimizdə 10 nəfər adama 12 nəfər peşxidmət işləyir. Sizin nəzərizə belə gəlməsin ki, peşxidmətin hüququ az olub, dövlət büdcəsində elə təəsiri yoxdur. Lakin Azərbaycan dəvairində peşxidmətlərin iddəsi iki mindən ziyadə dir. Ayda onların hüquqi iki yüzmin tımən olur. Biz bu pulla yaxşı qoşun saxlaya bilərik. Əlbəttə məqsudumuz peşxidmətlərilə müxalifət etmək dəyildir. Lakin idanın hər bir kiçik işi ilə bir şö'bə ayırmaq ki, bu şö'bələr ilin başında şayəd yüzmin tımənlik dövlətə nəfi yoxdur, lakin demək olar ki, işquranlar qabaqcadan bunu fikir etməyiblər.

Biz birinci dəfə təmam idari təşkilati dəyişə bilməzdik. Buna görə də bir az işçilərin iddəsini təxfif verdik və bir qədərdə əvvəl üç ayda o adamın hüquqların da ki, vicudu zaid dir azaltdıq. İndi işə bekarlığın qabağını saxlamaq məcburiyyətindəyik. Bu adamlara başqa yerlərdə müfid işlər verəcəyik. Bununla bərabər naçarıq ki, onları bir müddət də idarələrdə saxlayıb küçələrə tökməkdən pərhiz edək.

Bu ilki büdcəmizdə bir nəfər də idarə işçisini idarədən çıxarılmasına yol verməmişik. Bərəks bəəzi taza müəssisələr təşkil etməklə işçilərimizin iddəsini artırmışıq.

İndi hesab bizim əlimizdə vardır, büdcəmiz də tənzim olunubdur. Hamınız bilirsiniz ki, İran dövləti neçə ildir ki, kamil bir büdcə təsvib edə bilməmişdir, ancaq bir aylıq və iki aylıq naqis büdcə məclisə gətirmişdir. Lakin biz bu dövrdə kamil büdcəmizi Məclis Millimizə gətirmişik. Hələ bu gərək bundan da tez məclisə verilə idi, lakin təxirinə səbəb bir para illətlər vardır ki, onları sizə göstərəcəyəm.

Biz gəlirdən vergi maliyatını dəyişdirdik, çünki bilirdik ki, indi keçən illər kimi istifadə etmək olmaz və adi bir halda bundan istifadə etmək çətindir və ancaq güclü tacirlər bazarda istifadə edə bilərlər. Biz bu üç ayın içində mali cəhətdən işlərə müsəllət olduqca yüzmin tımən fəqət Miyana və Zəncan dəmir yol idarəsinə verdik. Bunu verməsə idik də olmazdı. İndi bu cəhətdən Milli Hökumətin vəziyyət-malisi yaxşıdır.

Tədbirin birisi də budur ki, bir milyon xəzanə qəbizi çap etmişik. Bundan ötrüdür ki, cinsi ucuz verək. Məsələn on tımən cins müqabilində doqquz tımən alınır. Bunun faydası budur ki, əvvələn xəlqdən bir milyon tımən borc etməyə məcbur olmadıq, əlbəttə bu pul borc olsaydı istehlak olunacaq idi. Böyük miqdar da gərək faiz verilə idi. Bundan başqa cins də satdıq və bu bir milyon ilin axırına qədər neçə dəfə dolanar və neçə bərabər olar.

Bu gün ki ayın on altısıdır mali cəhətdən daha vəhşətimiz yoxdur. Biz bilirik ki, pulumuz var. Bu böyük bir müvəffəqiyyətdir ki, büdcəmizi tənzim etmişik və kəsir-büdcəmiz də yoxdur. Bu iş həтта Avropa dövlətlərində də çox çətindir. Bizim büdcəmiz keçmiş dövlətin tərəfindən yazılan büdcədən də neçə qat artıqdır. Büdcəmizdə min nəfər artıq işçi istixdam etmişik, biz idarə işçilərini saxlıyıq ta iş tapıldıqda onlara başqa iş verək. Əlbəttə bu iş mali siyasətimizin düzgünlüyü nəticəsində dir.

Ağayi Şəbistəri: On beş dəqiqə tənəffüs verilir.

Tənəffüsdən sora:

Ağayi Şəbistəri: Ağayi Pişəvəri öz bəyanatına idamə versinlər!

Ağayi Pişəvəri: Bu məsələdən sonra fikirimizi məşğul edən iqtisad məsələsidir. Biz hələ fikir edirdik ki, Milli Hökumət təşkilindən sonra azərbaycanda böyük ehtikarlər başlanıb, mümkündür ki, azuqə az olandan sonra müxaliflərimizin təbliğatlarının nəticəsində vəhşətə düşmüş tacirlər xaricə azuqə aparlar və özlərinə sərmaya edələr. Bu qorxu Hökumət Millidən qabaq da var idi. Ona görə biz həmişə şəhərin azuqəsini kontrol edirdək. Firqənin inanılmışları iqtisad işlərini neçə müddət təmin

edirdilər. Firqənin təşkilat yolu ilə Dirəxşaninin şəhər anbarlarından nizamiyyəyə azuqə intiqal verilməsinin qabağı alınmasına çalışırdıq. Biz bilirdik ki, siyasi narazılıqlar, böhranlar əgəb çörək məsələsindən dir.

Biz çalışdıq azuqənin yolunu Azərbaycandan xaricə məsdud edək. Bilirdik ki, bu iş bəəzi əşxasa zərərli dir. Lakin qoy beş nəfər- on nəfər zərər görsün, əhalı vəhşətə düşməsin və Milli Hökumətdən bahalıq görməsin. Necəki dedim bu işdən biz yaxşı nəticə aldıq, çörək və sair şeylər ucuzlandı, lakin tehranda əksinə oldu, hətta dedilər ki, Azərbaycan azuqə vermir, aclıq olur. Dərsurtik, bu fəriadlarla o birisi tərəfdən çalışırdı ki, mali böhranlar bizi boğsun və pullarımızı çəkib aparsın. Mütəvəhhiş olan varı adamlar pulları aparırdılar, bizi fışarda qoymaq istəyirdilər. Bu iş səbəb oldu ki, bazarda cinslər daha ucuz olsun. xəlqin əksəriyyəti ucuzluqdan razi olurdu, idarə işçiləri, zəhmətkeş və kargərlər razi qalırdılar. Bu uzun müddət dəvam edə bilməzdi. Məhsolun bahalığı pis olduğı kimi, həddən artıq ucuzluğu da belə zərərli dir. Gərək kəndli öz işinə ürəyi qızsın və məhsolunu adılanə qimətdə sata bilsin. Biz cür-bəcür bunun qabağın aldıq.

Birincisi sadirata əvariz tə'yin etmək məsələsi idi, çünki cins Azərbaycandan xaricə getsə idi, birdən səri' surətdə bahalıq tövliid olurdu. Buna görə çoxlu müzakirədən sonra inqilabi bir tədbir götürdük və belə qərar verdik ki, sadirat müqabilində əvariz alınsın. Azərbaycandan gedən cinslər bir miqdar kirayə və bir miqdar da nəf üstünə gəlir və beləliklə bu cinslər həmişə tehranda ucuz olur.

Biz əvvəl xüşgəbarın sadir olmasına icazə verdik. Əvvəldə biz sadirata icazə vermirdik, lakin indi vermişik. Bununla bərabər yenə layiqi qədər sadir olunmur. Demək olar ki, bu vəziyyət dünya vəziyyətinə bağlıdır. Gələcəkdə biz qiymətli cislərimizi sadir etməyə yol tapacayıq. Ümumiyyətlə demək olar ki, İran dövlətinin xarici və ticarəti siyasəti yoxdur. Tehran Hökuməti xaricdən gələn malların qabağın almaq və öz mallarına dünyada bazar tapmaq bacarmır. İndi məsələn tikili paltar və otomobil sel kimi İran bazarına tökülür, dəstə-dəstə tacirləri vərsiksət edir. Xaricdən gələn köhnə paltarları geymək bizə təhqir və tövhindir. Biz onları geyə bilmərik, İran Hökuməti özü bilər nə edərsə etsin. Lakin biz öz qiymətli cinslərimizi sadir edib və əvəzində bizə lazım olan şeylərdən məsələn lastik, şəhərlərimizin abadlığı üçün lülə, asfalt və başqa şeylər varid edəcəyik. İran Dövləti özünə lazım olan şeyləri ehtiyacı qədər varid edə bilmirdi və bilmir. Çünki Tehran işləri oğrular əlində dir. Bir tacir yüzmin tümən verir varidat icazəsi alır, beləliklə mən deyəbilərəm ki, biz xarici ticarət məsələsində də müsəllət olmuşuq.

Ümid edirəm belə bir möhkəm iqtisadi sistemə malik olan bir Hökumət tərəqqi edər və hər bir müşğulata fayıq gəlir. Müharibə zəmani təchizat və silah qayıran karxanalar, indi hamısı ticarətdən ötrü işləyir, bu xətərnakdır. Bunlar xəlqin qanını soracaq. İndi bunun nəticəsində bizim

sənətkarlarımızdan mühüm bir hissəsi bekar qalmağa məcbur olmuşdur. Əgər möhkəm iqtisadi tədbirlər görə bilməzsək sənətkarlarımız aradan gedər. Bekarlıq dünyanı təhdid edən bir böyük bəladır. Bundan böyük etisablar, böyük iqtisadi böhranlar əmələ gəlir. Əlbəttə ölkənin dövrəsinə həsar çəkmək olmaz. Lakin varidat və sadirat işlərinə belə tərtib vermək olar ki, istədiyimiz şeyi alıb və istəmədiyimizi almayaq. Necəki, Sovet ölkəsində beş illik nəqşələr üzrə bu çətinlikləri aradan aparırlar.

Geçən dövrdə bizdə ehsaiyyə mövzui çox pis şəkildə idi. Məsələn bəəzi evlərə neçə dana artıq sicial tapılırdı. Hələ indi də vardır. İndi biz düzgün ehsaiyyə təhiyə edirik. Bilirik ki, məsələn xaricdən gətirilən kibritə ehtiyacımız yoxdur və bəlkə karxanalarımızda təhiyə edilən artıq kibritə görə bazar tapaq. Birdə bunu bilməliyik ki, Milli Hökumət divanxana dəyil, onun vəzifəsi xəlqin həyatini təmin etmək üçün yollar tapmaqdan ibarətdir. Böhran selinin qabağını almaq bu vəzifənin gündəlik iycabatından ən mühümmü hesab oluna bilir. Biz çalışırıq ki, ticarət sahəsində öz məhsulumuzu xaricə yetirəbilək və o şey ki ticarətimizə zərərli dir, onun varid olmasından cilovgirlik edək. Biz bu yolda çox müvəffəqiyyətlərə nail olmuşuq, lakin hələ bəəzi şeylərdə həddəksər istifadəni edə bilmirik. Mümkündür ki, bir nəfər 3-4 otomobili olsun və biyürzə olsun və onlardan heçgünə istifadə edə bilməsin, lakin 3-4 qatırı olan bir adam eliyə bilə o qatırlardan kifayət qədər istifadə edib, əvvələki şəxsdən qabağa düşsün. Ağayi Rəsuli ilə Miyandab qənd karxanasına getdikdə, İran irtica'i hökumətinin heçvəqt özünün əlində olan imkanlardan xəlqin asayışı üçün lazimi istifadə fikirində olmadığını yenə də gördüm, gördüm ki, 7-dana traktor işsiz və istifadəsiz halda saxlanıbdır. Bildiyimizə görə hər traktor iki hektar yer sürə bilər, mən gördüm ki, bu təraktorları kamionu çaydan çıxarmaq üçün saxlayıblar, halbuki, bu təraktorlar hər birisi 20-min tımənə başa gəlir və böyük bir sərvətdir.

Biz gərək çalışaq ki iqtisadi imkanlardan yaxşı istifadə olunsun. Məsələn çox yerdə çaylar vardır ki, əgər sədd bağlana onlardan böyük istifadələr oluna bilər. Biz gərək sən'əti fəlahət əmələ gətirək. Məsələn pambığ, barama, kətan, qənd çuğunduru yetirək. Bizim iqtisadi və ticarəti işçimiz az dir. Əğləb dövlət məmurları firqəvi və siyasi işçi dirlər, gərək mürur zəmanla bu işçilər iqtisadi və ticarəti işlərə aşına ola bilsinlər, bizim iqtisadi tədbirlərimizdən ən mühümmi yer bölgüsüdür. Bu vasitə ilə bir milion kəndli yer sahibi olacaqlar.

Əlbəttə bu tezliklə o yerlərdən kifayət qədər istifadə etmək olmaz. Lakin biz inanırıq ki, dövlət fəlahət bankını qüvvətləndirib, dörd-beş ildən sonra fəlahət məhsullarımızın yüz qat artmasına imkan verəcəkdir. Yer bölgüsü barəsində indi olabilər ki, hampa və qara arasında ixtilaf olsun, lakin yerli məmurlara dəstur verilir ki, onları biri-birilə yaxınlaşdırmağa çalışsınlar ta biri-birinə kömək etsinlər ki, qara ayağa qalxsın və hampa ilə də ixtilaf çıxmasın.

Azərbaycanda yer çoxdur və Azərbaycan cəməti də zəhmətkeş və çalışqan bir cəmətdir. Xalisə yerlərin bölünməsi və yer bölgüsü çox böyük iqtisadi kömək olacaqdır və bundan belə Mazəndaran və başqa yerlərdə olan azərbaycanlılar vətənlərinə qayıdıb, ziraət işinə baxacaqlar. Əlbəttə bu işin siyasi nəticəsi də çox böyükdür. Siyasət ilə iqtisad bir-birinə mərbutdur. Əgər bir hökumət iqtisadi cəhətcə qüvvətlənsə siyasi cəhətcə də qüvvətlənir.

Tehran Hökuməti xəlqi qüvvətləndirməkdən qorxur. Mən fikir edirəm ki, xəlqi ac saxlamaqda təəmmüd var idi. Bizim hökumətimiz xəlv hökuməti olduğuna görə gərək biz xəlqi ayaqlandıraq. Məsələn gərək belə ola ki, bir nəfər xəlv qoşunları sırasına getdikdə ailəsindən nigaran qalmasın. Leikən ac olduqda o gərək gecə-gündüz maaş fikirində olsun və belə adamdan Fə dai və nizami çıxmaz.

Başqa iqtisadi mövzu da sənaye məsələsi dir. Milli Hökumət qurulmadan əvvəl bizim mühüm karxanalarımız tə`til və ya inki tə`til olmaq xə`tində idi. Biz dörd ayda onların işə saləmasını təəmin etdik. İndi hamısı işləyir. Bu bir mənəfət və mühüm bir işdir. Bu yaxın zəmanda bu karxanalar edə biləcəklər ki, belə parça versinlər ki, mühüm qismət libasımızı təəmin etsin. Bu karxanalar xəyanət və oğurluq nəticəsində batmışdılar. Məsələn yünü beş tımənə alıb və karxanaya on beş tımənə satmışdılar, xəlv səhmlərini bir tımən qızıl pula alımışdılar. Lakin Milli Hökumət qurulmadan qabaq iki qıran pul onlara veririrdilər. İndi o xəyatləri görənələr qaçırırlar lakin mücazatdan qaça bilməiəcəklər. Hacı Qulam Corabçi və başqaları öz gördüyü pis işlərin padaşını görəcəklər. Milli Hökumət təşkilindən sonra məsələ sadə bir vəchlə həll olundu.

İndi karxanalarda 400-nəfər işçi 800-nəfərin gördüyü işi görməkdə müvəffəq olur. İndi həm keyfiyət həm də miqdar cəhətcə keçən zəmandan çox artıq məhsul gətirirlər. Bu məsələ eyn zəmanda siyasi bir məsələ dir. Sərbazlarımız çox yaxşı tə`limat alırlar, lakin paltarları yox idi. İndi biz onlara paltar verməyə müvəffəq olmuşuq. Biz çalışırıq ki, birinci dərəcədə sən`əti maşın işinə və sonra ikinci dərəcədə əl işlərinə baxaq, amma bu ağır işdir. Dövlət gərək bu çətinliklərə faiq gəlsin və biz faiq gələcəyik.

Bekarların məsələsi bizim üçün ağır yükdür. Biz gərək bunu aradan götürək. Biz buna da tədbirlər görmüşük, yollarımız ki, indi çox pis haldadır, onları düzəltmək üçün iqdām olunur. Məsələn Astara-Ərdəbil, Sayınqala- Myandab, Zəncan-Miyana və Miyana-Təbriz yolları düzəlməlidir, və bu surətdə neçə min əmələ işləyə bilər.

Bağçılıq və ziraət zəmani gəlib çatıbdır. Kəndlilər öz ziraətlərinə gedəcəklər. Bundan başqa bələdiyyə də şəhərin abad olması üçün bir çox əmələ işlədə bilir.

Bizim arzumuz budur ki, işsizlik aradan getsin, bir də çalışırıq ki, işsizlərin siyahısını tutaq. İndi işsizlik dad-fəriadi çoxdur, lakin hələ elə bir ehsaiyyə əldə yoxdur. Bə'zi adamlar vardır ki, ancaq miz başında oturmaq istəyirlər və ayrı işi görməyə hazır dəyillər. Bunlar parazitdirlər. Əlbəttə həqiqi işsizlər vardır ki, karxanalar bağlı olmaq nəticəsində vəziyyətləri yaxşı dəyildir.

Başqa məsələlər də ümumiyyətlə Milli Hökumətin davam və bəqası üçündür. Milli Hökumət təəsis olduqda şüarımız əyalət və vilayət əncümənləri ətrafında idi. Lakin əməldə gördük ki, bu Milli həyatımızı təəmin edə bilməiəcəkdir. Biz məcbur olduq ki, Milli Məclis və Milli Hökumət yaraldaq. İndi gərək bu Milli Təşkilati saxlayaq. Çünki bu təşkilat xəlqin ehtiyacı və istədiyi üzərinə əmələ gəlir. xəlq Milli Hökuməti özünükü bilir və onu saxlamağı özünə borc bilir. Əvvəldə bir para muğriz adamlar dedilər ki, güya biz İran Azərbaycanını Şövra Azərbaycanına yapışdırmaq istəyirik ya inki Demokrat Firqəsi Azərbaycanı Sovet hökumətinə satıbdır, lakin biz göstərdik ki, onlar hamısı yalandır. Əməldə də onu isbat etdik. İndi qızıl ordu buradan gedir. Hamı bilir ki, qızıl ordunun vürudi səbəb oldu ki, istibdad hökuməti yıxıldı. Buna görə gərək ondan təşəkkür edək ki, Rizaxanın istibdadı onun gələməsilə yıxıldı. Bu da qızıl ordunun bizə olan böyük xidməti dir ki, Milli əsarəti sındırdı. Hələ mən demirəm ki, əgər Almanlar qalib olub Azərbaycana gəlsə idilər burada həтта bir evdə qalmazdı. Qızıl ordu İstalinqrad, Moskva, Leninqrad da istibdad qüvvəsini sındırmaqla dünya xəlqləri ilə bərabər xəlqimizin azadlığını təəmin elədi və ölkəmiz qan dəryasına dönməkdən xilas oldu və indi bu ordu gedəndə gərək alqışlarla onu yola salaq. Biz bu müddətdə gördük ki, qızıl ordu çox nəcəbət, mətənət və əxlaqla rəftar etdi. Onların rəftar və əxlaqi hamıya sərmşq oldu. Fikir edin əgər arteş-şahənşahi! olsaydı nə işlər çıxardardı! Və bir şəhərə qızıl ordu kimi daxil olsaydı xəlqin başına nə kimi fəlakətlər gətirərdi?

Qızıl ordunun getməsi bizim üçün nəgəhani dəyildir. Biz çox gözəl bilirdik ki, o ordu topraq almaq və ya şəhər işğal etməkdən ötrü sərhədlərimizi geçməmişdir. Onun məqsədi dünyani əsarət altına almaq istəyən faşizmin iranda olan asarını rişədən kəsmək idi və buna da iftixarla müvəffəq olubdur. İran xəlqi məxsusən Azərbaycan cəməti o ordunun mə'nəvi köməkliliyinə həmişə minnətdar qalacaqdır. Biz arzu edirik ki, qızıl ordu həmişə dünya demokratiğının nigəhbənlıq vəzifəsini öhdəsində saxlasın.

Qızıl ordunun getməsini biz mürtəce'lər kimi istiqbal etmirik. Biz onu ehtiram və izzət ilə yola salırıq, irtica' isə onun getməsində özünün əl-qolunun açılmasını axtarır. Biz açıq deyirik ki, qızıl ordunun getməsilə mürtəce'lər çox da ümidvar olmasınlar. Azərbaycan xəlqi aldığı azadlığı saxlamağa qadir dir. Qızıl ordunun getməsi bizim millətimizin iradəsi ilə əldə edilən azadlığı xələdar etməiəcəkdir. İndi Milli Hökumətimizi gərək saxlayaq. Azərbaycan xəlqi həтта çox az cəmiyyəti olsa da azadlıqdan dilfa' edəcəkdir. Buna görə mən sizdən rəy-e'timad istəyirəm, (vəkillər: biz rəy-e'timad

yox canımız və malımızı da verəcəyik) biz indiyə qədər Milli Azadlığımızı saxlamışıq, bunun birinci zamini Firqə təşkilatımızdır. İndi təbrizdə çox az bir ev vardır ki, ev əhlindən heç olmazsa bir nəfər Demokrat Firqəsindən olmasın, gərək o firqənin rəhbərliyinə e'tiraf edək. Bunun ikinci zamini də bizim Fədailərimizdir. Onlar az bir müddətdə qiyam etdilər və indi də azadlığımızın zamini dirlər. Bizim fədailərimizin tarixi çox yaxın bir tarixdir, məsnui təşkilat dəyildir və onun təşkil tapması keçən hökumətin fişarları nəticəsində olub və indisə bunlar Milli Hökumətimizin dalında durmağa hazırdırlar. Onlar Zəncanda Zülfqari, Ərdəbildə, Əhərdə və başqa yerlərdə olan müxalif dəstələrini əzdilər. İndi biz fədailərimizə imkan verəcəyik ki, kotan və xış dalısında işləyə-işləyə eyn zəmanda tufəngi əllərindən yerə qoymasınlar. Ta Azərbaycan var Fə dai var, çünki o azadlığı qurubdur. Lakin bu təşkilati saxlamaq bir tək fədailərlə olmaz, bizim münəzzəm qoşunumuz da gərək olsun . Biz az bir zəmanda münəzzəm və qüdrətli bir qoşun təşkil etmişik, əgər indi bir nəqsi olsa da tezliklə düzəldəcəyik. Qoşunu və fədaisi olmayan bir Millət heç vəqt azadlığı hifz edə bilməz. Biz hər bir şeydən kəsək, fədailərimizi və qoşunlarımızı qüvvətləndirək.

Məşrutə Qəhrəmanlarının Mücəssəmələri

Məşrutə qəhrəmanlarının mücəssəmələrinin Təbriz şəhərinin ən alı xiyabanlarında nəsb edilməsi, firqəmizin gördüyü böyük tarixi işlərdən hesab olunur. Məxsusən sərdar Milli Səttarxanın heykəlinin Rizaxan mücəssəməsinin yerində qurulması fəvqəladə ciddi və mühüm bir qədəm idi.

Sonrada tarixi bir gündə məşrutə inqilabının qırx birinci ildönümü münasibətilə Salar Milli mücəssəməsinin əncümən əyaləti meydanında bərpa edilməsi, o qədəmi təkamil etdi. Bu iki böyük məşrutəçinin təcrid nami ilə firqəmiz fədakar məşrutəçilərin xeyr-xəlf varisi olduğunu isbat etməklə Firqə əfradına və ümum xəlqə azadlıq yolunda canfəşanlıq edən böyük şəxsiyyətlərin tarixdə tutduqları məqami bildirib, Firqə içərisində rəhbərlərə nisbət əlaqə və məhəbbət yaradılmasını sərəmşq verdi.

Bəşər öz tarixini vicuda gətirdiyini kimsə inkar edə bilmədiyi kimi, bu tarixdə şəxsiyyətlərin rolunu da inkar etmək həqiqəti danmaq deməkdir. Başçıların düzgün düşünüb cərəyana düzgün xətt-seyr və yol göstərəmələri işin gedişinə artıq dərəcədə müəssir vəqə ola bilər.

Robespierin iştibahları Napolon diktatorluğunu meydana çıxarmaqda böyük Fəransa inqilabını təbii məcrasından döndərdi. Bər-əks böyük İstalinin sağlam düşüncə və düzgün xətt-hərəkəti Oktiyabr İnqilabının yanlış məcraya çəkməyə can atan müxaliflərin hazırladıkları öldürücü xəttədən nicat verdi.

Əgər Rizaxan meydana çıxdığı vaxt iranda gündən-günə genişlənməkdə olan milli nehzətinin başında düzgün düşüncəli şəxsiyyətlər olsaydı və bu şəxsiyyətlər hər birini əzib bədnam etmək həvəsində bir şəxsin rəhbərliyi altında hərəkət etmiş olsa idilər, Rizaxan 20- il təmam iranda xəlqi əsarət altında saxlaya bilməzdi.

Əgər məşrutə nehzətində Səttarxan daxi başqa məşrutə başçıları kimi mər'ub olub silahını təslim etmiş olsaydı, şayəd qırx il bundan qabaq məşrutə bəsatı yığılıb ortadan getmişdi. Demək şəxsiyyətlərin tarixdə böyük rolu vardır. Və həm onların məəna və təəsiri çox böyükdür. Bizim firqəmizin pişrəfti də çürümüş və zərərli əfkara bir dəfəlik son qoyub özü üçün şaxıs yəəni rəhbər intixab etməsidir. Bu o demək dəyildir ki, Firqə üzvləri və sayir rəhbərlər az iş görmüşlər ya onlara ehtiram lazim dəyildir. Əlbəttə bütün Firqə başçıları hər kəs öz etdiyi xidmət və göstərdiyi fədakarlıq müqabilində hörmət, və sitayişə layiqdir. Lakin bununla belə Firqə rəhbərlərinin rolunu inkar etməklə firqənin başını əzib lidersiz bir cəmiyyət halına salmağa imkan vermək olmaz. Dünyada heç bir cəmiyyət başçısız, lidersiz işi qabaqdan apara bilməmişdir. Bu cəhətdən dir ki, biz məşrutə inqilabının böyük başçısı olan Sərdar Millinin adını əbədiləşdirməyə iqdam etdik. Salar Milli isə əlbəttə öz növbəsində inqilaba böyük xidmət etdiyi üçün onun adının da əbədilşməsi lazim idi. Bu mövzui daha aydın bir surətdə açıb göstərmək üçün sərdar Milli mücəssəməsi nəsb olunan tarixdə Azərbaycan ruznaməsində yazılan məənalı bir məqaləni buraya dərc edirik.

Unudulmaz Tarixi Bir Gün

Azərbaycanda demokrat firqəsi təşkil tapdıqdan sonra Azərbaycanın mərkəzi olan Təbriz şəhəri çox mühüm və tarixi hadisələrin şahidi olmuşdur. Bu hadisələr tək Azərbaycan xəlqinin siyasi həyatında dəyil bütün İran və şərq ölkələrinin tarixində parlaq bir yer tutacaqdır.

Azərbaycan Demokrat Firqəsi az bir müddətdə keçmiş çürük rejimin izlərini təmamilə aradan aparıb, yeni demokrasi bir üsul və xalqımız üçün xoşbəxt bir həyat yaratdı. Cumə günü Ordibehişt ayının 27-də demokrasi hərəkətimiz tarixində yeni parlaq bir səhifə açıldı. Tarixlər boyu öz qəhrəmanlıq və rəşadətini isbat etmiş olan xalqımız birinci dəfə olaraq yaxın şərq ölkələrində həqiqi demokrasiyə layiq olan şərəfli bir iş əncam verdi. Bu iş qan tökən şahların, xalqın arzu və ümidlərin at ayaqları altında payəmal edən hökmranların, millətlərin əsarətindən qəhqəhə ilə gülən zalım insanların keçmişdə olduğu kimi sitayiş etməyindən ibarət dəyildir. Bu iş qəzəbkarların parlaq süngülərinin, zəhərli xəncərlərinin mədihəsi dəyildir.

Bu xalqımızın nifrətini qazanan,, 20-il İran Millətlərini siyasi rüşd və təkamüldən, ictimai həyatdan məhrum edib, millətimizin qanının qimətinə əldə etdiyimiz məşərutyyəti tətıl edən Rizaxanın mənhus mücəssəməsini millətin qarşısında sərniğün edib, onun yerində nəsb olunmuş odlar ölkəsinin qəhrəman oğlu, tarixi bir simanın, böyük Səttarxanın mücəssəməsinin iftitahi idi. xalqımız bu şərəfli iqdamlarla isbat etdi ki, keçmiş nifrətli rejimin yadigarları bundan sonra təmamilə aradan gedib və onun yerində millətimizin alovlu mübarizələrdə əldə etdiyi azadlıq və demokrasi qanunları hökmsürənlik edəcəkdir.

Bu tarixi gün unudulmaz bir gündür!

Qoy İran Millətləri bilsinlər ki, Azərbaycan Milləti o çürümüş fasıd dəstgaha nifrətlə baxır. Qoy xam xəyal edən mürtəcə'lər bilsinlər ki, daha bundan sonra heçvəch ilə həqiqi azadlıq üsullarına müğayir olan mənhus əsərlər bu ölkədə qalmayıb və daha o keçmiş dövrə tazalanmayacaqdır.

xalqımız bundan sonra yad işğalçılara fəqət yoxluq tələb edir, bundan sonra millətlərin azadlığını ayaqları altına salıb və onların millətin təhqir edən ünsürlər daha heçvəch ilə öz mövqeyətlərinin hifz etməyə imkan tapmayacaqlar.

Yaşasın xalqımızın sarsılmaz iradəsi!

Yaşasın bütün İran azadlığını təmsil edən Azərbaycanın qəhrəman xalqi!

12-Şəhrivər münasبتilə mücəssəmələr mövzuuna aid daha artıq mə'lumat almaq istəyənlər təbliğatçılar ağayi Piyşəvərinin bu münasبتilə söylədiyi aşağıdakı sözlərindən istifadə edə bilərlər.

Möhtərəm Həmvətənlər!

Bu gün birinci dəfə olaraq Təbrizin və Azərbaycanın həyatında tarixi bir səhifə açılır. Azərbaycan xəlqi 20-il millətin hüququnu aradan aparan, 20- il məşrutıyyəti tətil edən, 20-il irani tərəqqi və təkamüldən geri qoyan bir qəsbkarın heykəlini aşağı endirib və onun yerində İran məşrutəsinin əsasını qoyan Azərbaycan xəlqinin qəhrəman və rəşid oğlunun mücəssəməsini paydar edir (gurultulu alqışlar).

Biz bununla o 20-illik faciənin bəsatını qoyan adamlara bildirdik ki, onların xainanə siyasətləri məşrutıyyəti daha bundan artıq tətil etməyə imkan tapmaıacaqdır. Azərbaycan xəlqi rəşid və qəhrəman oğullarının qanı bahasına məşrutıyyəti alıb və o məşrutıyyət yaşayacaqdır (gurultulu alqışlar). Biz bu mücəssəmənin qarşısında and içirik ki, məşrutıyyəti və azadlığı bütün İran üzərində həyata keçirib və iranın məzlum xəlqlərinin həqiqi azadlıqların təəmin edək (alqışlar). Biz son qətrə qanımız qalana qədər bu yolda fədakarlıq edəcəyik, biz məxsusən bu mücəssəməni ondan ötrü bu gün nəsb etdik ki, hələ də irtica' tərəfdarları xəyal edirlər ki, əgər silah ilə azərbaycanın azadlığını aradan apara bilməsələr, hiylə və neyrəng ilə apara bilərlər. Qoy onlar bilsinlər ki, Azərbaycan xəlqi öz azadlığın və İran xəlqinin azadlığın möhtərəm sayıb və onu saxlamağı isə özü təzmin etmişdir. Biz nə təkcə azərbaycanda bəlkə bütün iranda azadlığı həyata keçirəcəyik. Biz indiki hörümçək toru kimi İran xəlqini tora salıb və onları sıxan mənhus rejimi aradan aparıb və onun əvəzində xəlqə azadlıq və səadət verəcəyik.

Tehranda o çürük başlar, fasid beyinlər bilməlidirlər ki, nə vaxtə qədər o qorxulu zülm və əsarət nişanəsi olan mücəssəmələr aradan getməyibdir, nə vaxtə qədər onlar millətin əlilə götürülüb sərnigün olmayıbdir, iranda azadlıq ola bilməz, Tehran Hökuməti Azərbaycan ilə yanşa bilməz. Tehran həqiqi azadlıq və demokrasi üsulları ilə idarə olunan surətdə Azərbaycan ilə yanşacaqdır. Azərbaycan özünü heçvaxtında mürtəcə'lərə təslim etməiəcəkdir. Bunu bir dəfəlik hamı bilib qulağında saxlamalıdır.

Təsadüfən burada olan İran mətbu'atının görkəmli nümayəndələrindən ağayi Məleki və Əmidü Nurinin hüurları mənim xatirimə qətirdi ki, neçə il bundan qabaq ağayi Məleki yazırdı ki, xəlqi əsarətdə saxlaya və hüququn payəməl edən bu Rizaxan mücəssəmələri nə vaxtə qədər bu halda durubdursa, bizim azadlığımız təəmin olmayacaqdır. Bu düzdür, o mücəssəmələr tikan kimi xəlqin ürəyinə batır. Mən xahiş edirəm ki, ağayi Məleki Tehranda desinlər ki, «Do səd goftə çon nim kerdar nist!» iki yüz sözün bir əməlcə qiməti yoxdur. Biz dedik və dediyimizi əməl etdik, xəlqin arzuların bilib və onları həyata geçirdik. Əziz yoldaşımız ağayi Pənbei dediyi kimi qoy xəlq üçün xoxu-xortdan olan və xəlqin ürəyini sıxan mücəssəmələr götürülsün və İran xəlqi bizdən sərəmşq alıb bu çürük

mücəssəmələrin yerində İran azadlığının və məşrutəsinin yolunda şəhid olanların, Məlik-Ələmütəkəllimin, Sur İsrəfil, Mirza Riza Kirmani və sayırlərinin mücəssəmələrini qoysunlar.

İranda əvvəl dəfə zülm-əsarət nişanəsi olan Rizaxan mücəssəməsini götürmək və yerində azadlıq və qəhrəmanlıq nümunəsi olan Səttarxan mücəssəməsini qoymaq iftixarı Azərbaycan xəlqi və onun rəhbəri olan Azərbaycan Demokrat Fırqəsinə nəsib oldu. Mən iftixar edirəm ki, bu mücəssəməni açıram.

Ağayi Piyşəvəri gurultulu alqışlar içərisində mücəssəmənin yanına gedib və mücəssəmənin pərdəsini götürdü. Bu mövqe'də urra və muzik səsi Sərdar Bağının mühəvvətəsində tənindəndaz olaraq bu tarixi gündə tamaşaçılar Azərbaycan xəlqinin qəhrəman oğlu Səttarxanın heykəlini keçmiş rejimin yadigarı olan Rizaxanın mənhus mücəssəməsinin yerində tamaşa etdilər.

Ağayi Piyşəvəri nitqini qurtardıqdan sonra Səttarxanın mücəssəməsinin qarşısında rejə verildi. O nitqin təknilində Salar Milli mücəssəməsi nəsi münasibtilə ayrı nitqlərin təfsili də şayan diqqətdir.

Söz Yox, Əməl Göstərmək Lazımdır

Məşrutə inqilabi Azərbaycan xəlqinin qəhrəmanlarının məzhəri olaraq bu il xəlqimizin tam qalibiyyət şəraitində geçdi. Xüsusilə məşrutə nehzətinin ikinci qəhrəmanı Baqirxanın mücəssəməsinin iftitahi bizə keçmiş şanlı tariximizi xatırladaraq, böyük babalarımızın İran azadlığı uğrunda etdiyi fədakarlıqlarını xəlqimizin nəzərində mücəssəmə etdi.

Azərbaycan xəlqi 21-Azər nehzətinin əsərində, İran üzərində dərin bir dəyişəklik əmələ gətirməyə imkan taparaq 41-ildən artıq tətill olunmuş məşrutə qanunlarını yenidən həyata keçirdi.

xəlqimizin qiyami sayəsində mürəcə'lər dalı oturub və Tehran Hökuməti azadixah bir rəviyyə tutmağa başladı. Gördüyümüz kimi bu son zəmanda az-çox demokratik nehzətlər, hökumət tərəfindən təqviyyət olunan kimi nəzərə gəldi. Buna görə dir ki, biz əvvəldən özümüzü, ağayi Qəvamülsəltənə hökumətinə xoşbin nişan verdik. Ağayi Qəvamülsəltənə çox çətin məsələləri qardaş qanı tökülmədən, müsəlimət yolu ilə həll etməyə müvəffəq oldu. Lakin hələ də Qəvamülsəltənə dövləti iranda, İran millətinin intizarı olduğu kimi iranlıların tələbatını layiqincə təəmin edə bilməyibdir. Ağayi

Qəvamülsəltənənin hökuməti də indiyə kimi millət düşmənləri olan irticai parazitlərin nüfuzundan kənarda qalmamışdır.

İntixabatın bu qədər yubandırılması İran xəqlərinin zərərinə olaraq, onlarda hökumətə qarşı nifrət törtməyə bais olur. Bu da demək olar ki, İran azadlığınının müxalifi olan şəxslərin nüfuzu təəsirində dir.

İndi də görünür ki, danışılan sözlər yalnız danışığıdır və onların barəsində heç bir əməl görsənməyir. İran xəqləri indiyə kimi iş başına gəlmiş dövlətlərin bu kimi əməllərindən son dərəcə incikdir və daha heç kəsdə oturub gözlətməyə və səbir etməyə taqət qalmayıbdır.

Millət söz yox, daha doğrusu həqiqi demokrasi tələb edir!

Azərbaycan xəlqi keçmiş tarixdən acı təcrübələr görmüş və siyasi şüura malik olan bir xəlqidir. Məşərutit qanunlarını nəqz edən mürtəcə' ünsürlər, indi əgər yenə də xam xəyallar bəsləyib və 21-Azər nehzətimizi də iğfal siyasəti ilə nəticəsiz qoymaq fikirində olsalar, bir dəfəlik bilməlidirlər ki, Azərbaycan xəlqi bundan sonra heç kəsə aldanmayacaqdır.

xəlqimiz öz tarixi mübarizələrini xatırladıqca öz qüdrətini düşünür, etdiyi mübarizələrdən nəticə almaq istəyir. Azərbaycan İran üzərində həqiqi azadlığın təəminini əmələ tələb edib, indi də etməkdə dir. xəlqimiz mürtəcə'lərə daha bundan sonra fəaliyyət etmək üçün imkan verməyib və öz azadlığını aldığı kimi onu saxlamağa qadir olub, bütün İran üzərində İran xəlqinin azadlığının təəmin olması uğrunda hər cür fədakarlığa həmişə hazırdır.

Müvafiqətnamə Və Nehzətimizin Yeni Dövri

Mə'lum olduğu üzrə Milli nehzətimizin əsərində, İran xəlqini fəlakətə sövq edən heyət hakimə binasında böyük rəxnə və təzəlzül əmələ gəldi və nəticədə irticai məclis məcbur oldu ki, fəqət bir səs artıq olmaq üzrə ağayi Qəvamülsəltənənin kabınəsini iş başına gətirsin. Bu isə zahirdə azadixah təbəqəyə böyük bir güzəşt idi. Ağayi Qəvamülsəltənənin nehzətimizə nisbət tərəfdar olmasa da, bitərəf olduğu məşhur idi. Ona görə Tehran bu şöhrətdən istifadə edərək öz məğlubbiyyətini örtüb-basdırmaq məqsədi ilə sülhə və barışığa təşəbbus etdi.

Qardaş qanını tökmədən 12-Şəhriyəvər müraciətnaməsində tələb etdiklərimizi təhsil etmək üçün biz də bu təsadüfi şadlıqla istiqlal etdik. Ağayi Qəvam iş başına gəlib–gəlməz iki mühüm məsələni həll etməyə iqdam etdi. Onlardan biri «Said», «Sədr» və «Həkiymi» kabinələri və «Seyid Ziya» bandının böyük azadixah qonşumuz Şuralar İttifaqı ilə İran arasında tövlid etdikləri ədavət və sui-təfahümi ortadan qaldırmağa, ikincisi isə bizim həq sözlərimizi eşidib məşəru təqazalarımızı əncam verməklə yaxınlaşmaqda olan vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaq idi.

Biz birinci məsələdə burada bəhs etməyə lüzüm görmürük. İkinci məsələnin həlli üçün ağayi Qəvam şəxsən iqdam edərək firqənin başçısı ağayi Piyşəvəri başda olmaq üzrə bir heyət Tehrana getməsinə icazə verdi. Bu heyətin Tehrana getməsi nehzətimizin tarixində böyük bir məslə olduğu üçün onlar böyük nümayiş və təntnə ilə müşayiət (olub) Tehran, bəlkə bütün dünya bu məsələdən maraqlanmağa başladı. Hər kəs onu öz istədiyi kimi təfsir edirdi. Hətta Azərbaycanın daxilində daxi nigarançılıq hiss olunurdu. Ağayi Piyşəvərinin şəxsən Tehrana getməsi gözlənilməyən bir iş idi. Bu vasitə ilə firqəmiz sülh və müsəliməti hişf etmək üçün hər bir fədakarlığa hazır olduğunu isbat etdi.

xəlfın əfkarından bir nümünə olmaq üzrə Azərbaycan ruznaməsində «Riza Azəri» imzasi ilə bir məqalənin xülasəsini buraya dərc edirik:

Azərbaycanda Parlayan Azadlıq Günəşi Bütün İrani İşıqlandıracaqdır

Millətimizin həqiqi nümayəndələri Tehrandə on beş gün müəttəlçılıqdan sonra bir nəticə almadan Təbrizə qayıtmağa məcbur oldular. Azərbaycan milləti rəşid bir millət olduğu kimi eyn zəmanda mərd, alicənab və səmimi dir, qəlbi təmiz və vicdani pakdır. Kimsəyə qarşı kin və ədavət bəsləməz, lakin tarixlərin göstərdiyi kimi onun Milli namusu olan yurduna təcavüz edənlərdən intiqam almaqda çox amansız və rəhmsizdir.

Belə bir gözəl və alı xislətlərə malik olan millətimiz Tehranın uzatdığı əli rədd eləmədi.

Böyük rəhbərimizin başçılığına, inqilabımızın dəyərli şəxsiyyətlərindən mürəkkəb bir heyəti, ixtiyar tam ilə Tehrana göndərdi. Tehrandə irtica'ın kök saldığında, oradan nəticə alınmayacağı mə'lum idi. Lakin İranlı qardaşlarımıza və bütün dünyaya göstərmək və isbat etmək istədik ki,

qorxmaz və cəsur Azərbaycan milləti hər ehtimala qarşı hazır olduğu halda belə müsəlimət əhlidir. Cəhətsiz və səbəbsiz yerə fəqət irtica' canavarının iştahası və meyli yerinə gəlməkdən ötrü, qardaş qanının axmasından nifrəti vardır.

Yoxsa biz aldığımız müsəlləm həqqimiz olan azadlığa Tehrandan icazə istəyəcək dəyildik və Tehranında bizdə ona qaytarılacaq bir həqqi yox idi. Amma iki məqsədlə Tehrana gedildi. Birincisi: Məşrutıyyət inqilabında imtahan verdiyimiz kimi, bu azadlıq inqilabımızda da səmimiyyətimizi aləmə göstərmək istədik. İstədik ki, uzun illərdən bəri istibdad, zülm və sitəm altında əzilən, gözləri bizdə və ruhları bizim ilə olan bütün məzlum iranlı və Tehranlı qardaşlarımıza sabit edək ki, azadlığı yalnız biz özümüz üçün almamışıq və özümüzə inhisar etməmişik. Bir evdə iki hava ola bilməz. Bunun üçün də möhtərəm nümayəndələrimiz millətimizin arzusunu yerinə yetirməkdən ötrü təmam İran millətinin nümayəndəsi kimi müzakirəyə başladı. Məzlum qardaşlarımızı yaddan çıxartmadıqlarını əmələn sübut etdilər. Azadlıq yolunda indiyə qədər verdiyimiz şəhidlərin müqəddəs qanları ilə bütün iranın da azadlıq fərmanı yazılmışdır. Əsirlər boyu qardaşcasına bir yerdə yaşadığımız sayir iranlı qardaşlarımız da gərək azadlıq ne'mətindən bəhrəmənd olsunlar.

İkinci məsələ isə Azərbaycan milləti, illər boyu gördüyü dəhşətli zülm və işkəncədən və onun nəticəsində etdiyi mükərrər qiyamlar və inqilablardan sonra sülh və səfaya ehtiyac hiss etməsidir. Biz kimsə ilə ədavətimiz olmadığı kimi mürəcə'lərin və düşmənlərimizin yalan və iftira və böhtanlar uydurduqları kimi də, təcziyə fikiri belə indiyə qədər qəlbimizdən xütu etməmişdir.

Bizim bu müqəddəs qiyamımızı, şücaət və fədakarlığını inkar etməklə, onu töüəyən etmək istəyirdilər.

Bizim qüdrət mənbəimiz həq və həqiqət, təkியəməiz də silahımızla rəşadətimizdir.

Bizim istədiyimiz yalnız İran hüdudu daxilində öz ana yurdumuzda indiki kimi demokrasi üsuli üzərinə azad yaşamaqdır.

Təmam dünya millətlərinin qəbul etdiyi Atlantik bəyaniyyəsinin mürəkkəbi hənuz qurumamışdır. Hamıya mə'lumdur ki, onun sərahətli və əsaslı maddələrindən birisi də budur ki, hər millət öz ölkəsində arzu etdiyi tərzdə və istədiyi şəkildə yaşamağa həqqi və ixtiyari vardır.

Dediyimiz kimi asudəlik və müsəlimət dövrəsinə qalvuşmaq istəyirik ta ki, ölkəmizin ictimai, iqtisadi bünyəsinə illər boyu , xüsusilə Rizaxan dövrəsində varid olan ağır yaraları öz əlimizlə sağaltmaq imkani əldə edə bilək. Yoxsa bu getdiyimiz həq yolunda çoxdan müvəffəq olmüşuq və müvəffəqiyyətimizin əbədiliyi də iki mühüm həqiqət üzərinə əsaslanır. Birincisi budur ki, bütün

Azərbaycan milləti, kiçikdən böyüyə, arvadın kişiyə qədər, azadlığımızdan son nəfəsə qədər difa' etməklə, o yolda qızara-qızara ölməyə təsmim tutmuşuq. Millətimizin şüarı, rəhbərimizin dediyi, ilk və son sözüümüz budur.

Ölmək var, dönəmək yoxdur!

İkinci həqiqət isə bütün müttəfiq millətlərin qəbul və imza etdiyi və yuxarıda şərh verilən Atlantik bəyanyəsidir ki, ümum millətlər özlərini istədikləri kimi idarə etməyə möhkəm və mətin bir həq qail olmuşlardır.

Ona əlavə olaraq Azərbaycan mədrəsələrində yalnız Azərbaycan dilində təhsil olunmasının Tehran hökuməti tərəfindən öz bəyanyəsində qəbul etməsidir. Bu o deməkdir ki, bizim millətimizi və müşəxxəs bir millət olduğumuz həqiqətini, rəsmi surətdə təsdiq etməyə məcbur olmuşdur. O halda indiki şəraitdə və Atlantik bəyanyəsinə əsaslanaraq hansı millət olursa öz idarəsi və demokrasi üsulu ilə özünü idarə etməyə kim mane' ola bilər?

Biz bilirik ki, hər millət yalnız öz ləyaqəti sahəsində azadlığa malik ola bilər və buna görə də hər zaddan əvvəl öz Milli qüdrətimizə dayanaraq azadlığımızı saxlayacağıq. Bizim millətimizi və dilimizi rəsmən təsdiq edən Tehran Hökuməti, nümayəndələrimiz ilə Tehrandakı müzakirələr əsnasında göstərdiyi inad heyvətli və tə'ccüblü dəyildirmi?

Tehrana və dünyaya aydındır ki, müvəffəqqiyyət əvvəldən axırə qədər bizimdir, çünki getdiyimiz yol həq və həqiqət yoludur. Bütün Azərbaycan millətində nifrət hissi oyadıran bir qəziyyəni burada qeyd etməkdən geçəbilməyəcəyik. Tehrandakı, müzakirələr əsnasında, Tehran siyasətmədarlarından (!) birisi möhtərəm nümayəndələrimizə: «Sizdəki vali ola bilən bir adam yoxdur», deyər cəhalətlə Milli qururumuza toxunduqda, əgərçi rəhbərimizdən çox yağlı və diş sındıran cəvab almışdır, amma Azərbaycan milləti də öz növbəsində bu nəzakətsiz gobud sözü cəvabsız qoya bilməz:

Ağayi siyasətmədar!... Oxuduğun ya oxumadığın tarixlərə müraciət eləsən, görəsən ki, biz ilə sizin siyasi müqəddəratımızı bir-birinə rəbt edən Səfəvi padşahları zəmanından bu günə qədər iranı idarə edənlərin də Azərbaycan millətinin içindən yetişmiş adamlar olmuşdur.

Hətta bu gün də yaxşı ya pis, istər iranın daxilində istərsə xaricində həssas postları idarə edənlərin çoxları yenə də Azərbaycan millətindən dir.

Beş ay kimi bir qısa müddətdən bəri qurulan Milli Hökumətimizin düzgün və ləyaqətli idari məumurları ana yurdumuzu bir evlad məhəbbətilə və millətimizə xass olan sədaqət və ləyaqətlə idarə etdiklərini bütün dünya görməkdə dir. Bunu inkar edənlərə cəhalət və inad gözü deyilməzmi?

«Rıza Azəri»

***

Tehran ilə danışıq çox çətin şərait altında ildamə tapdy. Hökumət başçıları bizim Milli nehzətimizin məənasını və xəlqin bu nehzətdə şirkətini dərk edəbilmədikləri üçün məsələni çox səhl tələqqyi edirdilər. Şayəd təcahül edib ümumiyyətlə nehzəti qiymətdən salmaq istəyirdilər.

Ağayi Pişşəvəri şəxsən nehzətə başçılıq etdiyi üçün, onun bu sühulətlə kiçilməsinə, qanı soyuqluqla baxa bilməzdi.

Ağayi Padəgan və sayir nümayəndələr şəxsən nehzətin yaradılmasında can qoyduqları üçün, Tehranın bizim nehzətimizə kiçik göz ilə baxmasına heçvəch ilə razi ola bilməzdidilər. Ona görə danışıqlar on beş gün tul çəkdi. Nəhayət nəticə alınmadan gedən heyət Təbrizə müraciət etəməli oldu.

Danışığın təfsil və cərəyanını möhtərəm oxucuların və mübəlliglərin dəstirəsində qoymaq məqsədi ilə ağayi Pişşəvərinin Tehrandan müraciət etdikdən sonra söylədiyi nitqi Tehrandan aparılan danışığa aid qəsəmtilə, heyətin müntəşir etdiyi e`lamiyənin eynləri burada qeyd olunmalıdır.

Azərbaycan Nümayəndələrinin Tehran Hökuməti İlə Apardıqları Müzakirələr Barəsində E`lamiyyə

İran baş vəziri ağayi Qəvamülsəltənənin də`vətinə görə, tarix 25/2/8 –də Azərbaycan Milli Hökumətinin baş vəziri ağayi Pişşəvərinin rəyasəti altında, bir heyət Azərbaycan məsələsini müsəlimət yolu ilə həll edib, qardaş qanı tökülmədən cilovgirliq etmək üçün Tehrana getdi.

Bu heyət Tehran Hökumətinin səlahiyyətədar məqamətə və nümayəndələri ilə danışığa girişib və bir müvafiqətnamə bağlamalı və bu müvafiqətnamə göndərilmiş heyətə verilmiş e`tibarnamənin mucibincə, Azərbaycan Milli Məclisinin və aqay Qəvamülsəltənənin dövləti tərəfindən təsvib olduqdan sonra, rəsmiyyət tapmalıdır.

Düşnəbə günü 25/2/9 – saat 5-dən e'tibarən, Azərbaycan nümayəndələrinin heyəti ilə ağayan Müstəşarüldövlə, Lənkərani və İpəkçiyadan ibarət olan Tehran Hökumətinin nümayəndələri arasında danışıqların birinci cəlsəsi, ümumi məsələlər barəsində axıra yetişdi. Həmin günün sabahi ikinci cəlsədə, Tehran Hökumətinin nümayəndələr heyəti ağayi Qəvamülsəltənənin dövlətinin 25/2/1 – tarixli iblağiyəsini göstərib, danışıqlardan ötrü mü'ərriflik etdilər. İbblağiyənin mətni bu qərar ilə dir:

«Dövlətin Azərbaycan Barəsində İbblağiyəsi»

«İndiki dövlətin təşkil tapdığı gündən Azərbaycan işləri, xüsusi bir təvəccəh cəlb edərək, o əziz həmmvətənlərimizin niyyətlərini mütaliə edəndən sonra vəzirlər heyəti təsmim tutdu ki, qanun əsası və ayrı vəz' olunmuş qanunlar mücriyyə qüvvəsinə icazə verdiyi hüdudda, o əyalətin əhalisinin arzuları təəmin olunub və onları qardaşlıq və vəhdətə də'vət etsin. Buna görə heyət-dövlətin bu barədə sadir olunmuş təsvibənaməsi ümumun ilttila'ından ötrü nəşr olunur,

1325- qəmərinin rəbiəlsani ayında təsvib olunmuş qanunda, qanunəsasinin mütəmmiminin 29/90/91 /92/93–cı əsllərinin mucibincə, əyaləti və vilayəti əncümənlərə verilmiş ixtiyarat, Azərbaycanda aşağıdakı qərar ilə təshih və təid olunur.

1- Fəlahət, ticarət, sən'ət, məhəlli həml və nəql, maarif, səhiyyə, nəzmiyyə, ədliyyə və müddəyülümumluq dayirələrinin rəisləri və maliyyə naziri əyaləti vilayəti əncümənlər vəsiləsilə seçilib və müqərrəratın mucibincə onların rəsmi hökmləri dövlət tərəfindən həranda sadir olacaqdır.

2- Valı əyaləti əncümənin nəzərini cəlb etməklə dövlət tərəfindən tə'yin olub və nizami və jandarmeri qüvvələri fərmandehlərinin intisabi dövlət tərəfindən əmələ gələcəkdir.

3- Azərbaycan rəsmi dili iranın o biri nahiyələri kimi Fars dilidir. Məhəlli idarələrin və ədliyyə dayirələrinin dəftəri işləri Farsi və Azərbaycan (Türki) dillərində olur. Amma dərs mədrəsələrdə beş (5) ilbtidai kilaslarda Azərbaycan dilində olacaqdır.

4- Maliyati ayidləri və ölkənin büdcəsini tə'yin edən vəqt, dövlət Azərbaycan şəhərlərinin abadlığını səhiyyə və maarif işlərinin islahının lüzumunu nəzərdə tutacaqdır.

5- D mokratik təşkilatların v  itihadiyy lərin fəaliyyəti, azərbaycanda iranın o biri yerləri kimi azaddır.

6- Azərbaycanın əhalisinə v  demokrasi  c n i şil rin , keçmişdə demokratik nehzətində iştirak et m ləri  c n heç bir sıxıntı əmələ g lm y c kdir.

7- Azərbaycan nümayəndələr idd sinin o əyalətin həqiqi c miy tinin t nas b  ilə artmasına müvafiqət olunur və 15-c  t qniyniyy  dövrəsi təşkil tapdıqda, bu barədə lazimi pi nahadlar məclisə təqdim olunacaqdır ki, təsvib olduqdan sonra həman d vr   c n vəkillərin qalmı ı intixab olunsun. 

«Baş Vəzir Qəvamülsəltənə»

Azərbaycan nümayəndələr heyəti isə öz n z rl rinin bir qism tinin 33- maddədə Tehran H k m tinin nümayəndələr heyətinə pişnahad etdilər ta  z hökümətinin nəzərinə çatdırsınlar.

Azərbaycan nümayəndələr heyəti bu 33-maddənin zimmində, Azərbaycanda indiki v ziy tin saxlanılmasını v  demokrasi əsaslarının bütün İran üzərində m hk ml şm si v  geni lm sini aşağıdaki qərar üzrə tələb etdilər:

Azərbaycan məsələsinin m salim t v  sülh yolu ilə həll v  mövcud olan ixtilafların r f olması və bütün İran üzərində demokrasi əsaslarının m hk ml şm si  c n tarix 25/2/9 - dən Tehran mərkəzi hökümətinin səlahiyyətdar nümayəndələri aqayan Sadeq-Sadeq (M st şar ld vl ), F rmanf rmaiyan,  p k yan, L nk rani, Sepehr(M v rr x ld vl ) v  M zz ff r Fiyruz arasında bir tərəfdən, Azərbaycan millətinin muxtar nümayəndələri aqayan Piyyəvəri, Sadiq Badəkan, doktor C hanşahli, Firidun  brahimi, Sadiq Dilm qani v  aqayi Məhəmməd H seyinxan Seyf Qalzi Azərbaycan K rd stanının nümayəndəsi o biri tərəfdən danışıq əmələ gəldi. Yuxarıda qeyd olunmuş nümayəndələr  z n qssiz v  iradsız e'tibarlarını mübadilə etdikdən sonra aşağıdaki maddələrin barəsində müvafiqət etdilər:

1- Keçmiş müstəbidd hökümətin ləşgəri v  kişvəri m  murlarının fişarı, azadlıq və demokrasi düşmənlərinin t hrikati nəticəsində 1324-c  ilin Şəhrivər ayının 12- də vicuda g lm ş nehzət mütərəqqi demokratik v  irani həqiqi istiqlaliyyət v  t mamiyy tin zamini olan bir nehzət tanılır.

2- Azərbaycan ki, keçmiş 3 və 4-c   stanlar v  Xəmsə vilayətinə şamildir, müəyyən ərazi bir vahid surətdə Xudmuxtar Hökümət adi ilə İran məmləkətinin c zvi v  mərkəzi isə Təbriz şəhəridir.

Təbsirə- Azərbaycan Kürdüstanının mərkəzi Mahabad şəhəridir.

3- Azərbaycanın pulu və bayrağı, iranda rayic olan pul və İran bayrağıdır. Məmləkətdə cari olan qanunlar Azərbaycan xəlqinin ixtiyarati və azadlığı ilə muğayirəti olmayan şərt ilə Azərbaycanda cari olacaqdır.

4- Axırını iki maddəni nəzərdə tutmaqla, Azərbaycan daxili işlərini idarə və nəzarət etmək və büdcə təsvibindən ötrü «Heyət Milli» adında bir heyət, demokratik üsul və məxsus nizamnamə üzrə intixab olacaqdır.

5- Bütün ləşgəri və kişvəri idarə rəislərinin intixabi, Azərbaycan Heyət Millisi öhdəsinə dir. Bu məmurlar ki, Heyət Milli tərəfindən intixab olandan sonra mərkəzi hökümətə mü'ərriflik olacaqlar, ümdə qanunların icrasında Mərkəzi Hökümət və Heyət Milli təsmimlərinin icrasında, Meyət Milliyyə tabe` olacaqdır.

6- Azərbaycan Heyət Millisi bütün ləşgəri və kişvəri məmurların nəsb, təğyir və təbdilində muxtardır. Bu cür təğyir- təbdillər mərkəzi hökümətin də iltıla'ına yetiriləcəkdir.

7- Azərbaycanda Heyət Millidən əlavə mahal, bölük və vilayəti əncümənlər də, demokrasi üsul üzrə yəəni müstəqim, ümumi rəy ilə (istər arvat, istər kişi və istərsə qoşun əfradi) seçilib və bu əncümənlər öz əməl heyətləri, yəəni vilayət, mahal, bölüklərdə işlərin qabağa getməsinə nəzarət edəcəklər.

8- Fədailər və Milli Qoşun təşkilati olduğu kimi qalmalı və öz məmuriyyət və vəzifələrini azadlıq və demokrasi üsulundan müdafiə etmək və mərbut sərhədləri hifz etmək üçün Azərbaycan Heyət Millisinə tabe` olacaqdır.

9- İndiyə tək Azərbaycan Milli Höküməti tərəfindən verilən kişvəri və ləşgəri dərəcələr və tərifi'lər rəsmiyyətə tanılır. Kiçik əfsərlərin tərifi'ati və dərəcələri müstəqim halda Azərbaycan Milli Qoşun fərmandehliyi tərəfindən veriləcək. Vəli ərşəd əfsərlərin və jeneralların dərəcələri Azərbaycan Milli Qoşunları fərmandehinin pişnahadi və Heyət Millinin təsvibi üzrə veriləcəkdir.

10- Azərbaycan dövləti idarələrində və Heyət Millidə, yazılar Azərbaycan dilində və Azərbaycan Kürdüstanında Kürd dilində olacaqdır. Leikən Fars dili İranın dövləti dili olduğu üçün mərkəzi dövlət ilə Azərbaycan və Azərbaycan Kürdüstanı idarələri və heyət Millisi arasında yazılan Fars dilində olmasının işəkali olmayacaqdır.

11- Dərs və təhsilat Azərbaycanda ibtidai mədrəsələrdə Azərbaycan dilində və Azərbaycan və Fars ya Kürd və Fars dillərində olacaqdır.

12- Azərbaycan Milli Məclisi indiyə tək təsvib etdiyi qanunlar ki, Azərbaycan Milli Hökuməti tərəfindən icra edilib, Azərbaycan Heyət Millisi tərəfindən nəqz olmayınca öz e'tibarında qalacaqdır. (Bu maddə Azərbaycan Kürdüstanı xüsusunda da sidq edir).

13- Xalisəcat, azadlıq və məşrutıyyət düşmənlərinin yerləri və varlarının Azərbaycanda və habelə Azərbaycan Kürdüstanındakı kəndlilər arasında bölünməsi rəsmiyyətə tanılır və heç vəqt nəqz edilib və qaytarılmayacaqdır.

14- Tiryak, alkol, ixtilas və rişvə və fəhşa və sayir əxlaqi fəsadlarla mübarizə təsvib olunmuş qanunlar üzrə dəvam edəcəkdir.

15- Heyət Milli təsvib etmədən hər cür luks və təcəmmülü mətə'lar və habelə Azərbaycan daxilində əmələ gələn mətə'ları varid etmək qadağandır.

16- Hər cür maliyat və əvarizlər, Heyət Milli təsvib etmiş bir sistem üsuluna visul olmalıdır və dövləti aidlərin artması üçün, indiyə dək Azərbaycan Məclis Millisində təsvib olub və Azərbaycan Milli Hökuməti tərəfindən icra edilən qanunlar öz e'tibarlarında qalacaqdır.

17- Azərbaicana və Azərbaycan Kürdüstanına həq verilir ki, öz cəmiyətləri nisbəticə ki, təqəribən bütün İran cəmiyyətinin üçdə birini təşkil verirlər, vəkil seçib və Məclis Şövrayi Milliyyə göndərsinlər. Azərbaycan və Kürdüstan nüzzar əncüməni tərəfindən sadir və onların Heyət Millisinin təsvibinə yetmiş e'tibarnamə, məclis Şövrayi Millidə rədd edilə bilməz.

18- İranın bütün nüqtələrində intixabat bir şəkildə olmaq üçün dövlət mütəəhhid olur ki, 15- cı il intixabat dövrəsində İran Məclis Şövrayi Millisi, Azərbaycan Milli Hökuməti qadınlar və cəvanlar və qoşun işçilərinə verdiyi həqqi möhtərəm sayıb və bütün iranda ümumiyyət versin.

19- Məclis Şövrayi Millinin intixabati bütün iranda həddəksər on gün birinci intixabat e'lamıyyəsindən sonra başlanıb və həddəksər bir həftənin müddətində xatimə tapacaqdır.

20- Azərbaycan və Kürdüstan maliyatının yüzdə iyirmi beşi (25 %) mərkəzə veriləcəkdir. Vəli bu il Azərbaycan və Kürd xəlqinin demokrasi və azadlığı əldə etmək üçün ağır xərclərə mütəhəmmil olduqlarına görə bu məbləği verməkdən maaf olacaqlar.

21- Mərkəzi dövlət öhdədar olur ki, tezliklə Tehran ilə Təbriz arındakı dəmir yolu ki, qabaqcadan Miyanaya dək yetişibdir, Təbrizə çatdırırsın.

22- Dövlət heç bir surətdə ləşgəri və kişvəri məəmurların əzl və habelə dəyişməsində dəxalət etməyə həqli dəyil.

23- Azərbaycan və Kürdüstan Heyət Millisi gərək maarif, fəlahət və hifzavlıshə əslahatını azadanə həyata keçirsin.

24- Azərbaycan və Kürdüstan təbi'y sərvət və mə'dənləri yalnız Azərbaycan və Kürdüstanın ehtiyacatını rəf etməyə təxsis verilir və o nahəyələrin karxanalarının idarəsi öz öhdələrinə qoyolur.

25- lazimi mövqə'lərdə xüsusi və şəxsi karxanaların nəzarəti Azərbaycan və Kürdüstan Höküməti və heyət millisi ilə olacaqdır.

26- Azərbaycanda və Kürdüstanda bütün mətbu'atın nəşri Milli Heyətlərinin təsvibi ilə olacaqdır. Teatr və sinama və radio, Azərbaycan və Kürd dillərində olunacaqdır. Bu sayir dillər barəsində də mücaz və qabil icradır.

27- Bütün sən'əti, fəlahəti, milli və dövləti bankların idarə edilməsi Azərbaycanda və Kürdüstanda Heyət Millilərin öhdəsinə dir.

28- Bütün maliyati aidat və əvariz, Azərbaycan və Kürdüstan məhəlli xəzanədarlıqlarında toplanıb və müstəqimən lazimi məsrəfə yetişəcəkdir.

29- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur ki, Azərbaycan xəlqinin mütəlibatın fəvriyyətlə bank millidən pərdaxt etsin və bu bankın intiqal vermiş səməyalarını dübarə qaytarsın.

30- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur 3-cü və 4-cü ustanların və Xəmsə vilayətinin azadlıq düşmənlərinin əli altında olan Tikab, Saqqız, Bicar, Sərdəşt kimi yerlərini təxlyə, Azərbaycan və Kürdüstanın səlahiyyətdar məqamatına təhvil versin.

31- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur ki, illər boyu millətin hüququna təcavüz edən və qanlı faciələr törədən jandarmeri təşkilatını ləğv edib və onun müqabilində qəzai dəstgahın zabiti olan nəzmiyyə təşkilatına bütün qəsəbələrdə və mahal və bölüklərdə vüs'ət versin.

32- Mərkəzi dövlət mütəəhid olur ki, əyaləti, bölük və mahal əncümənlərini indi Azərbaycanda olduğu kimi demokrasi üsul üzrə bütün iranda təşkil versin.

33- Bələdiyyə təşkilatları bütün iranda, dövlət xadimləri daxalət etmədən demokrasi üsul üzrə bütün iranda qurulmalıdır.

Sesəşnbə günü 1325 / 2 / 10 saat 8- də ağayan Müverrixüldövlə Səpehr, piyşə və hünər və ticarət vəziri və ağayi Qəvamülsəltənənin siyasi müavini ağayi Müzəffər Fiyruz özlərini səlahiyyətdar nümayəndə mü'ərriflik etdilər, 33-maddə onlara da göstərildi. O günün sabahi, ağayi Piyşəvəri və ağayi Qəvamülsəltənə arasında iki fəqərə xüsusi mülaqat və müzakirə əmələ gəldi və bu müzakirənin tə'qibində aşağıdakı iblağiyə Azərbaycan nümayəndələri heyəti tərəfindən təhiyə və ağayi Qəvamülsəltənənin dövlətinə verildi. İblağiyənin mətni budur:

Ağayi Qəvamülsəltənənin hüsn niyyəti və sadir etdiyi bəyniyyə əsərində mərkəzi dövlət nümayəndələri və Azərbaycan nümayəndələri heyəti arasında təbadül əfkar və dərin mütaliedən sonra belə nəticə ələ gəldi ki, Azərbaycan demokratik nehzəti, Azərbaycanı irandan təcziyə etmək qəsdilə yox bəlkə məşrutiyət və demokrasi əsaslarını iranda təsbit və təqviyə etməkdən ötrü əmələ gəlmişdir. Hər cür süitəfahüm və qardaş qanı tökməkdən cilovgırlıq etməkdən ötrü, təvafuq hasil oldu ki, mərkəzi Hökümət və Azərbaycan xəlqi arasında ixtilaf yoxdur. Fər'i məsələləri həll etməkdən ötrü Azərbaycan nümayəndələrindən bir heyət Tehranda olacaqdır ta mərkəzi dövlət nümayəndələri ilə işləri bir təzədə ki, məşrutiyət və demokrasi üsuluna, xüsusilə Azərbaycan xəlqinin azadlığına İtmə yetirməsin, həll və təsfiyə edələr. Bütün məsələlərin həll və mərkəzi dövlət ilə idari rabitələrin yaranması, ağayi Qəvamülsəltənənin heyət dövləti Azərbaycan Məclisinin (ki, fe'lən əyaləti əncümən yerinə dir) və Məclis Şövrəyi Millinin təsvibinə bağlıdır.

Üçüncü mülaqatda ağayi Piyşəvəri və ağayi Qəvamülsəltənənin arasında yer bölgüsünə mərbut olan maddə xüsusunda ixtilaf nəzər üz verdi. Bu məsələ bə'is oldu ki, iki gün müzakirətdə vəqfə olsun. Ondan sonra ağayi Qəvamülsəltənənin dövləti, müzakirəti başlamaqdan ötrü, o islahati ki, iblağiyədə mənzur edə bilərdi, səlahiyyətdar nümayəndələrinin təvəssütü ilə bu qərar üzrə Azərbaycan nümayəndələri heyətinə verdi. İblağiyənin mətni budur:

- 1- Azərbaycan əyaləti şövrəsi, Milli Məclis əvəzinə.
- 2- Azərbaycan heyət müdirəsi, vəzirlər heyəti əvəzinə.
- 3- Azərbaycan idarələri rəisi, məhəlli vəzirlər əvəzinə.

1- Dövlətin eyni maddəsi qəbul olunur vəli maliyyə rəisi məhəlli məəmuurlardan olmalı, maliyyə naziri isə dövlət tərəfindən tə'yin edilməlidir.

2- Valı (ustandar), Azərbaycan əyaləti şövrasının pişnahadi ilə tə'yin olunub, hökm dövlət tərəfindən sadir olacaqdır. Yolların əmniyyəti hifz və nəzmiyyə təşkilati və icra məmurlarına kömək etməkdən ötrü, müsəlləh bir qüvvə nigəhban adilə təşkil olunur. Bu qüvvənin fərmandehi əyaləti şövra tərəfindən tə'yin və hökm sadir olmaqdan ötrü vizart kişvərə pişnahad olunur. Ləşgəri qüvvələr, məhəlli nizam vəzifə əfradından ibarət olacaqdır. Sərhədləri hifz etmək bu təşkilatın öhdəsinə olub və lazım olan mərkəzlərdə saxlovları olacaqdır. Bu qüvvələrin fərmandehləri saleh və təhsilat görmüş məhəlli əfsərlərdən, heyət müdirə tərəfindən tə'yin və onların hökmləri mərkəzdən sadir olur və külliyeyi lazım olan güzarişlər fərmandehlik tərəfindən mərkəzə verilir.

3- Dövlətin üçüncü maddəsi eynən təsvib olunur.

4- Məmləkəti qanunlar üzrə visul olan maliyatların yüzdə yetmiş beş fayizi, məhəlli idarələr müstəxdimlərinin və nigəhban qüvvəsinin hüququnu pərdaxt etməkdən ötrü əyaləti şövra nəzarəti altında məsrəf olacaqdır.

Əyaləti şövra ammülmənfəə məsrəflərdən ötrü visul olan maliyati ümumi maliyatın yüzdə on fayizindən artıq olmamaq şərti ilə bəəzi əvariz vəz' və məsrəf edə bilər.

5- Dövlət maddəsinin eyni təsvib olunur.

Azərbaycan nümayəndələri heyəti bu pişnahadi 1, 6, 8, 10-cu maddələrdə münə'kis olan islahatla qəbul və dövlətə verdi.

(Azərbaycan Nümayəndələri Heyətinin Pişnahadi)

Azərbaycan məsələsini müsəlimət yolu ilə həll etmək və demokrasi üsulunu iranda möhkəmləndirmək üçün tarix 25/2/8- dən İrən dövlətinin rəsmi nümayəndələri və Azərbaycan nümayəndələri heyəti arasında müzakirə əmələ gəlib, dərin mütalə və təbadul əfkardan sonra belə nəticə alındı ki, Azərbaycanın demokratik nehzəti Azərbaycanı İrandan təcziyə etmək qəsdilə olmamış bəlkə demokrasi və məşrutiiyyət üsulların iranda möhkəmləndirmək və qüvvətləndirəmədən ötrü olmuşdur. İrən dövlətinin rəsmi nümayəndələri və Azərbaycan nümayəndələri heyəti aşağıda qeyd olan maddələrdə müvafiq nəzər hasil etdilər:

1- Azərbaycan əyaləti keçmiş 3-cü və 4-cü ustandara və Xəmsə vilayətinə şamildir.

2- Bundan sonra Məclis Milli istilahi əvəzinə əyaləti şövra və vəzirlər heyəti əvəzinə heyət müdirə və vəzirlər əvəzinə məhəlli idarələr rəisi istilahi işlədiləcəkdir.

3- Azərbaycan valisi iyaləti şövranın pişnahadi ilə tə'yin olub və hökm dövlət tərəfindən sadir olacaqdır.

4- Dövləti idarələr, banklar və məhakim rəisləri, müddəiyülümümlar və həml və nəql idarələri rəisləri, əyaləti şövra tərəfindən intixab və rəsmi hökmlər dövlət tərəfindən sadir olacaqdır.

Təbsirə: Maliyyə naziri dövlət tərəfindən tə'yin olacaqdır.

5- Yolların əmniyyəti hifz və nəzmiyyə təşkilati və icra məəmurlarına kömək etməkdən ötrü nigəhban adıyla müsəlləh bir qüvvə təşkil olunur. Bu qüvvənin fərmandehi əyalət şövrasi tərəfindən tə'yin və hökm sadir olmaqdan ötrü daxilə vəzirliyinə pişnahad olunur.

Ləşgəri qüvvələr məhəlli nizam vəzifə əfradından təşkil tapır və sərhədlərin hifzi bu təşkilatın öhdəsinə olur. Bu təşkilatın saxlovlarının fərmandehləri Azərbaycan heyət müdirəsi vasitəsi ilə məhəlli saleh əfsərlərdən tə'yin və onların hökmləri mərkəzdən sadir olacaqdır və külliyeyi lazimi guzarışlər fərmandeh həng tərəfindən mərkəzə veriləcəkdir.

6- İbtidai mədrəsələrdə təhsil Azərbaycan dilində və mütəvəssitə mədrəsələrdə isə dərslər hər iki Azərbaycan və Fars dillərində olacaqdır. Məhəlli idarələrdə dəftəri işlər və ədliyyə və o biri işləri, Fars və Azərbaycan dillərində surət tapacaqdır.

7- Məmləkət qanunları mucibincə, alınan maliyatın yüzdə 75- fayizi idarə müstəxdimlərinin hüquqlarına və nigəhban təşkilatına və başqa islahata, əyalət şövrasının nəzarəti altında məsrəf olunacaq.

Əyalət şövrasi visul olunan ümumi maliyatın yüzdə 10- fayızından təcavüz etməmək şərtilə, bəəzi əvariz vəz' və məsrəf edə bilər.

8- Azərbaycanda demokratik nehzəti tərəfindən əmələ gəlmiş bütün iqtisadi, ictimai, mali və yer islahati rəsmiyyətə tanılır.

9- Azərbaycanın həqiqi cəm'itynin tənəsübü ilə Azərbaycan nümayəndələrinin artırılmasına müvafiqət olunur. 15-ci qanungüzarlıq dövrəsi təşkil tapdıqda, bu barədə lazimi pişnahad məclisə təqdim olunacaqdır ki, yeni təsvib olunan iddə həman dövrə üçün intixab olunsun.

10- Dövlət təəhüd edir məclis şövrəyi millinin intixabat qanununda təcđid nəzər edib və taza qanuni indiki mütərəqqi şərait və həqiqi demokrasi üsuli əsasında (ümumi, müstəqim, gizli, müsəvi və mütənəsib) tənzim edərək təsvib üçün məclis şövrəyi milliyə təqdim etsin.

11- Bu qərardad İran Heyəti Dövləti və Azərbaycan Milli Məclisinin təsvibinə çatdıqdan sonra rəsmi olacaqdır.

12- Bu qərardadın maddələri Azərbaycan Kürdüstanına da şamildir. Bu pişnahad taza danışıqların məbnəsi oldu. Aqayian Pişşəvəri və Qəvamülsəltənə arasında 4- cü muzakirətdən sonra demək olar ki, iki tərəf arasında təvafüq nəzər əmələ gəlib və qərar oldu ki, ağayi Qəvamülsəltənənin siyasi müəvini ağayi Müzəffər Fiyruzun iştiraki ilə yeni bir layihə tənzim olunsun. Pəncşənbə günü 25/2/19 – saat 23-də baş vəzirin siyasi müəvini ağayi Müzəffər Fiyruz aşağıdakı layiyhəni hazırlayaraq Azərbaycan nümayəndələri heyətinə göstərdi.

Layihənin Mətni

Son zəmanlarda Azərbaycanda əmələ gələn demokratik nehzət nəticəsində ki, onun məqsədi bütün İran ölkəsində demokrasi və azadlıq üsulunu möhkəmləndirmək olmuşdur, dövlət və Azərbaycan nümayəndələri arasında danışıq başlanmış və Azərbaycan nümayəndələri dövlətin 7- maddədən ibarət olan ilblağiyəsini qəbul edərək təbadül əfkar nəticəsində təvafüq nəzər əldə edildi. Aşağıdakı maddələr ki, 7- maddənin mükəmmili ünvanilə tənzim olub qəbul və icra edilsin.

1- İblağiyənin birinci maddəsində mali naziri kəliməsi maliyyə rəisi kəliməsinə çevrilməklə iqtisad və ticarət işləri idarəsinin rəisi artırmaqla eynən qəbul olunur.

2- Azərbaycan valisi Azərbaycan əyalət əncüməninin pişnahadi üzrə, dövlət təsvibi ilə tə'yin olunacaqdır.

3- Son zəmanlarda Azərbaycanda əmələ gələn dəyişikliklərə əsaslanaraq, dövlət Azərbaycanda Milli Məclis adi ilə intixab və yardılmış təşkilati Azərbaycan əyalət əncüməni kimi tanıyacaq və 15- cü məclis təşkil tapdıqda, dövlət tərəfindən pişnahad olunan yeni əyalət və vilayət əncümənləri qanuni təsvib edildikdən sonra, təsvib olunmuş qanun üzrə Azərbaycan əyalətinin yeni əyaləti əncüməni seçgiləri tezliklə başlanacaqdır.

4- Əyalət əncüməninin qərar və təsmimlərini icra etmək və işlərin gedişatının yaxşılığını təmin etmək və xüsusilə alınan maliyatın (75 %) yetmiş beş faizinin düzgün xərc olunmasına nəzarət etmək üçün, valı dəvair rəisləri və əyalət əncüməninin heyət rəisəsindən mürəkkəb əyalət şövrasi təşkil taparaq, əncümənin təsmimlərini həyata keçirəcəkdir.

5- Azərbaycan nehzəti nəticəsində nizam vəzifə əfradından çağrılan yerli qüvvələrin təklifini tə'yin etmək üçün müvafiqət oldu cənab ağayi Qəvamülsəltənə dövləti və Azərbaycan əyalət əncüməni nümayəndələrindən məhəldə bir komision təşkil tapıb və onun həll yolunu təsvibdən ötrü mərkəzi dövlət və əyalət əncüməninə pişnahad edəcəkdir.

6- Azərbaycanın mali vəziyyəti xüsusunda müvafiqət oldu, Azərbaycanın gəlirinin (75%) yetmiş beş faizini yerli xərclərə ixtisas verilsin və 25% - də İran ölkəsinin ümumi məxaricini təmin etmək üçün mərkəzə göndərilsin.

Təbsirə: Post və teleqraf və dəmir yolu və Urumiyyə gölünün gəmiçilik idarələrinin xərc və gəlirləri müstəsna və onların xərc və gəlirləri dövlət öhdəsinə və ona münhəsir olacaqdır. Belə tövzih verilir ki, Azərbaycan əyalət və vilayət əncümənləri və dövlət idarələrinin təlqrafları məccani olaraq müxabirə olunacaq.

7- Dövlət qəbul edir ki, cari il ərzində Miyana dəmir yolunu Təbrizə çatdırırsın. Bu iş tez bir zəmanda həyata keçirilsin. Bu işin əncami üçün Azərbaycan kargər və mütəxəssislərinin təqəddüm həqləri olması aydındır.

8- Əsaslı şosə yolların çəkməsi və tə'mir etməsi dövlət öhdəsinə və fər'i yolları əyalət əncüməninə mərbutdur.

9- Nizam vəzifədən ayrı olaraq Fəda'i adi ilə təşkil tapan davtələb qüvvələr, kəndlər nəzmiyyəsinə təbdil olunur və onun rəisi Azərbaycan əyalət əncüməninin intixabi və dövlət təsvibi ilə tə'yin olunacaq.

10- Azərbaycan demokratik nehzəti nəticəsində, Azərbaycan kəndliləri arasında bölünən yerlərdən dövlət xalisəsinə mərbut olanların bölünməsilə dövlət üsulən müvafiqdir və tə'əhhüd edir ki, təsvib üçün birinci fürsətdə onun layihəsini Məclis Şövrayı Milliyyə pişnahad edərək, dövlət xalisələrin məmləkətin başqa nüqtələrində yaşayan kəndçilər arasında bölünməsi o layihədə pişbinlik etsin. Adərbaycan nehzəti nəticəsində əmələn və əvəzsiz olaraq əkinçilər arasında bölünən başqa yerlər barəsində, malikləri qane etməkdən ötrü, o mülklərin tə'viz tərtibini Məclis Şövrayı Milliyyə pişnahad edəcəkdir.

11- Dövlət iblağiyəsinin 3-cü maddəsi mucibincə qərara alındı ki, A\ərbaycanda Fars dili rəsmi və dövləti dildir, idarələrin və ədliyyənin dəftəri işləri və mühakimələr Azərbaycan və Fars dövləti dillərində olur, 5- kilasa qədər tədris Azərbaycan dilində olacaqdır və müvafiqət oldu ki, 5- kilasdan yuxarı maarif vizartinin proqramı üzrə məktəblərdə dərs Azərbaycan və Fars dillərində olsun.

12- Dövlət tə'əhhüd edir, 5- ci məclis açıldıqda, intixabat qanununun layihəsi ki, azadlıq və demokrasi əsasları üzrə yəni ümumi, gizli, müstəqim, mütənasib və mütsavi ki, qadınlara da şamil ola, Məclis Şövrayi Milliyə təqdim və onun təsvibini fəvriyyətlə dərxast edə.

13- Dövlət müvəzzəfdir ki, bələdiyyə əncümənlərinin seçgi qanununu demokrasi üsuli ilə (ümumi, gizli, mütənasib, müstəqil və müsavi) ki, bütün bələdiyyə əncümənlərinin istiqlalın təmin edə, çox tezliklə əncümən məclisə təqdim etsin. Bu layihə təsvib oluna qədər Azərbaycan şəhərlərinin əncümənləri rəsmiyyətlə qalacaqdır.

14- Azərbaycanda , əqəlliyyətdə vaqe' olan millətlər, Kürd, Ermny, Asuri – bu müvafiqətnamənin 11- ci maddəsi üzrə ibtidai məktəbdə 5- ci kilasa qədər öz ana dillərində dərs oxuyacaqlar.

15- Azərbaycan əyaləti sabiq 3 və 4-cü ustanda və Xəmsə vilayətinə şamilidir.

16- Bu müvafiqətnamənin qərarlarının icrası, cənab ağayi Qəvamülsəltənənin heyət dövləti və Azərbaycan Məclis Millisinin (ki, bu müvafiqətnamə təsvib olduqdan sonra 2- ci maddə mucibincə əncümən əyaləti adlanacaqdır, təsvibinə mövkul olacaqdır).

Qərar idi ki, cümə günü səhər saat 10-da heyət dövlətin fəvqəvlədə cəlsəsi təşkil tapıb və Azərbaycan nümayəndə heyətindən də bu cəlsə də hazır olsunlar. Bu fəvqəvlədə iclas Azərbaycan nümayəndələri şirkət etmədən saat 11- dən ila saat üç yarımaya qədər müzakirə və mübahisə əmələ gəldi, nəticə də Azərbaycan nümayəndələri heyəti etdiyi pişnahadi ki, nümayəndə heyətinin çoxlu güzəştindən hekayət edirdi, ağayi Qəvamülsəltənənin kabinetində olan müxalif və qeyri mütəcanis ünsürlərin dəsisəbazlığı nəticəsində əksəriyyət rəy ilə rədd oldu, və dövlətin təsmimi əvvəl ağayan Fərmanfərmaiyan və İpəkçiyan, sonra ağayi Müzəffər Fiyruz təvəssüti ilə nümayəndə heyətinə iblağ oldu ki, heyət dövlət təsmim tutub ki, 25/2/1- tarixli 7-maddədən ibarət olan iblağiyənin maddələrindən qırağa çıxmayıb və onda heç bir təfsir verməsin. Bu tərtib ilə Azərbaycan nümayəndələri heyəti Tehran hökuməti rəsmi məqamatı arasında olan müzakirətdən heç bir nəticə alınmamış və müzakirətdə vəqfə hasil oldu. Azərbaycan nümayəndələri 25/2/23- də Təbrizə

qayıtdılar. Tehran Hökumətinin rəsmi və müvafiq məqamatının izhar etdiyinə görə müzakirənin dayanmasının illət və amillərinin birisi də qeyri məsul məqamat və ünsürlərin fəvqəladə nüfuzu idi ki, müxtəlif yollarla dövlət heyətinin içərisində və xaricində e'mal olunurdu.

Aydın dir ki, onların əsasi hədəfi demokrat nehzətinin inkişafının və həqiqi azadlığın bütün İran üzərində qabağın almaq idi.

İrənin baş vəziri ağayi Qəvamülsəltənə və onun bəəzi həmkarlarının hüsn niyyətini nəzərdə tutmaqla təsəvvür edirik ki, hələ iş- işdən geçməyib və hələ ümid etmək olar ki, Azərbaycan məsələsinin sülh yolu ilə həll edilməsi və qardaş qanı tökülmədən cilovgirlik etmək üçün başlanan müzakirələrə, Tehrandə bəəzi mürtəcə' və İran millətinin azadlığının düşməni olan ünsürlərin dəsisesi nəticəsində mütəvəqqif oldu, yenidən başlasın. Çünki biz Azərbaycan nehzətini bütün İran səadəti və azadlığı və orada vicuda gələn demokrasi bir üsulun zamini bilirik. Azərbaycan nehzəti bütün İran azadixahlarının ümidi dir və biləxrə müvəffəq olacaqdır ki, azadlığı və demokrasi üsulunu bütün iranda inkişaf etdirib və ümumiyyət versin. Vəli mütəəssifənə görünür ki, Tehranın mürtəcə' heyət hakiməsi, jandarm və nizami sütunlarını bizim sərhədimizə toplayır və kəlləsində bir para nəqşələr becərir ki, heç vəchilə iranın səlahına dəyildir.

Biz onu istəyirik ki, bizimlə Tehran arasında olan ixtilaflar sülh yolu ilə həll olsun, biz bu nəzəriyəni e'lam etdikdə aşikar deyirik ki, əgər jandarm ya nizami qüvvələri tərəfindən bizim ölkəmizə nisbət kiçik bir təcavüz və təərrüz olursa, var qüvvəmizlə difa' edəcəyik. Azərbaycan milləti öz azadlığından difa' etmək üçün axır nəfərə tək fədakarlığa hazırdır. Biz inanırıq ki, bu müqəddəs hədəfə yetişmək və həqiqi azadlığı və demokrasi üsulunu bütün iranda bərqərar etmək üçün, ümum İran azadixahları da biz ilə bir səfdə mübarizəyə hazırdırlar. Təsəvvür edirik ki, şəxs-ağayi Qəvamülsəltənədə olan hüsn niyyət əsərində, iş bu yerə çatmasın.

Azərbaycan Milli Hökumətinin Baş Vəziri- Seyid Cə'fər Piyşəvəri

Təbriz 23 Ordibehişt 1325

Ağayi Piyşəvərinin Azərbaycan Xəlqinin Səlahiyyətdarşəxsiyyətlərinin Konfransında Etdiyi Bəyanat

Biz Tehrana varid olduqda jandarm və sayir müstəhfizlərin çəngindən xilas olub özlərini bizə yaxınlaşdıran əşxasın simasında və hərəkətində bunu aşikar surətdə gördük. Təyyarə meydanına gəlib çıxmağa müvəffəq olan Tehran azadixahlarının şüarları bizim ruhumuzu titrədirdi:

Siz bizə nicat verdiz, siz İran xəlqini əsarətdən xilas etdiz, amandı iştibah etməyin! Azadlığımız sizin düzgün hərəkət etməyinizə bağlıdır.

Yaşasın Azərbaycanın qəhrəman xəlqi!

Yaşasın azadlığımızın məş'əldarı olan Azərbaycan azadixahları!

Bu şüarlar Azərbaycan xəlqinin başlarının ucalmasına, onların tək özünü idarə etmək dəyil, bəlkə, bütün İran xəlqinə nicat vermək iste'dadına malik olduğunu bir daha isbat etmiş oldu. Hələ nehzətimiz başlanan gündən Tehran və sayir İran şəhərlərində müntəşir olan ruznamələrin «Gəlin bizə də nicat verin!» şüarlarını biz hənuz unutmamışıq. Mən mütəəssifəm burada İran zəmamdarlarından birinin sözünü deməyə məcbur oluram. Danışığımızın ciddi və şirin bir yerində söz Azərbaycan valisinin tə'yini ətrafına gəldi. Ağayi zəmamdar «sizdə ki vali olabilən bir adam yoxdur» dedi. Mənim ona verdiyim cəvabi yəqin edirəm siz çox gözəl hiss edirsiniz, onu təkrar etməyə ehtiyac yoxdur. Bununla istəyirəm Tehran Hökumətinin nə kimi adamlar əlində olduğunu göstərəm və istəyirəm biləsiniz ki, şayəd o zəmamdar səhvən bu sözü deməmişdir, onun düşüncəsi və anlağı bundan yuxarı ola bilməz. Tehran cəmaəti isə bu kimi zəmamdarları öz başından kənar etməyə qadir dəyildir. Bu kimilərin bizə: «Siz başladığınız böyük işləri yarımçılıq qoyub, gəlin bizim boyunduruğumuzun altına girin!» Deməsi, aya böyük həqsizlik dəyildir? Çün biz İranın mərkəzi hesab olunuruq, ona görə də əşrəf məxluqatıq, demək ən sadə bir insanın ruhunu üsyana vadar etməyə kifayət etəməzmi?

Bununla belə məşhur riyazidan və alimin sözünü təkrar edib demək lazımdır ki, «Ba vicudi in yer dolanır» yəəni Azərbaycan xəlqi mütəməddin, fədakar və layiq bir millətdir, o özünü idarə etdiyi kimi bütün İran xəlqinin azadlığının ələmdarıdır.

Söz, bizim Tehran ilə danışdığımız barəsində idi. Bildiyiniz kimi Sədr və Həkiymi kabinələri kəklilik kimi başlarını qara quylayıb dünyadan xəbərləri olmadıqları üçün milli nehzətimizi silah gücü ilə dayandırmaq fikrində idilər. Onların nəzərində Azərbaycan xəlqi Zülfüqari, Kor Mircavad, Əbülqasım Cəvan, Əmir Nüsərt və Sadiq Müctehidi kimi xəlq düşmənlərindən ibarət idi. Ona görə bizim həq sözlərimizi eşitmək əvəzində onların barmağı ilə rəqs edib, bizim içərimizdə üsyən tövlid etmək kimi əhməqanə ümid üzərində hərəkət edirdilər. Nəhayət fədailərimizin zərb şəsti onların arzularını puça çıxardı. Biləxərə Tehran anladı ki, zor ilə Azərbaycan xəlqinin iradəsini sındırmaq olmaz. Nəhayət ona görə irtica' ərkanında müxtəsər təzəlzül əmələ gəldi, nəhayət azadiyxah

ünsürlərin köməyi ilə Həkiymi hökuməti yıxılıb çox az bir əksəriyyətlə irticai məclis Qəvamülsəltənə kabinəsin vicuda gətirdi. Quamavlsitnə kabinəsi zor və güc siyasətini dəyişdirib sülh yolu ilə cavab verməli olduğundan onun rəsmi də'vətini qəbul edib Məclis Milli və Milli Hökumətimizin dəsturu ilə istədiyimizi sülh və müsəlmet yolu ilə əldə etmək üçün tehrana getdik.

Bunu gərək hamı bilsin ki, biz tehrandan yeni bir şey tələb etmərdik. Çünki biz istədiyimizi almağa müvəffəq olmuşuq, qarşımızda duran məsələ adamlarımızı qan tökmədən saxlamaq məsələsidir. Bir də biz istədiklərimizi İran hüdudunda həyata keçirməyi hədəf qərar verdiyimizi də unutmamışdıq. Bilirsiniz ki, hənuz indiyə qədər biz xaricə və cəng vizarətxanaları təşkil etməmişik. Qoşunlarımız xəlv qoşunları adlanır. Xəlv qoşununun vəziyyə və məqsədi rəsmi dövlət qoşunundan təmmilə başqadır, xəlv qoşunu daxili əmniyyət və milli azadlığımızı tə'min etmək məqsədi ilə təşkil edilən bir qüvvədir. Pulumuz, bayrağımız və ünvanımız isə biləxərə ümm İran əsasında, binabərin bu vəziyyət uzun müddət dəvəm edə bilməzdi, biləxərə gərək mərkəzi hökumət ilə təklifimiz mə'lum olaydı. Bu təklifi mu'iyən etmək üçün ağayi Qəvamülsəltənənin sülh əlini rədd etməyib tehrana getdik, hətta mən özüm şədid məriz olduğuma baxmayaraq məsələnin daha tez həll olunması məqsədi ilə səmimi yoldaşlarımın və təbiblərin tövsiyəsinə baxmayaraq şəxsən ağayi Qəvamın də'vətini qəbul edib heyət ilə bərabər müsafirət etdim. İstər xüsusi görüşlərimizdə, istərsə rəsmi görüşlərdə biz xəlvimizin asayış və sülh yolu ilə ixtilafati həll etməyə hazır olduğunu söylədik. Ağayi Qəvamülsəltənə və sayir dövlət nümayəndələri ümmiyyətlə bizim fikirimizə müvafiqət izhar edirdilər, lakin əməldə dövlətin 7-maddədən ibarət olan təsvibnaməsindən təcavüz etməyə hazır olmaq istəmirdilər. Siz əlbəttə nümayəndələr heyətinin müzakirələr həqqində verdiyi rəsmi e'lamiiyyəni eşitmisiz. Bizim gizli siyasətimiz olmadığına görə müzakirənin təfsilini dünyaya e'lam etdik və bildirdik ki, Tehran Hökuməti bizdən məğlub bir qüvvə kimi qeyd şərtsiz təslim olmaq tələb edir. Bu isə gülünc vəziyyət meydana çıxarırdı. Biz dedik vəqti ki, dövlət təsvibnaməsi ayeyi asimani kimi təğyirnapəzir imiş, bu israr ilə bizi tehrana də'vət etmək nəyə görə idi?

Tehran rəsmi məqamatının sözləri Təbrizdə ağayi Bəyat tərəfindən danışılan sözlərin eyni idi, onlar həmişə olduğu kimi qanun əsəsidən və üsuldan bəhs edib səfsətə ilə mövzui ört - basdır etməyə çalışırdılar.

Biz əvvəl gün dedik biz diplomat dəyilik, vəli qanun əsasi və sayir qanunlardan özümüze görə iltila'imiz vardır. Biz indiyə qədər qanun əsasinin əsas məsələlərinin məsəkut qalmasını da bilirik, biz qanun əsasinin Rizaxanın diktatorluğu üçün təğyir verilməsindən bixəbər dəyilik. Biz irani bürümüş biqanunluqların sərmənşəyini də bilirik, biz amrikadan gəlməmişik, iranlıyq və iranda qanunların nə şəkildə icra edildiyindən xəbərimiz vardır. İndi də iranda kimlərin hökumət etdiyini və İran millətinin bu əşxasa olan nəzərini də bilirik. Gəlin sadə danışaq, Azərbaycan xəlvə bir gün istibdad əleyhinə

qiyam edib qanun əsasını vicuda gətirdi və Milli Hökumət binasını qurdu. Tehran mürtəcə'ləri isə yarım qərn müddətində onu məsəkut qoyub cürbəcür vasitələr ilə xəlqi hakimiyyətdən məhrum etdilər. İndi isə Azərbaycan ikinci hərəkəti ilə o həqqi diriltmək istəyir, fəqət buna cavab vermək lazımdır. Xalisə yerlərinin bölünməsi və dövlət yerlərinin qasiblər əlindən alınub və əkinçilər arasında təqsimini qanun əsasi mən' etməmişdir. Qanun xəlqin iradəsidir. Azərbaycan kəndlisi artıq öz həqqini almışdır, öz iradəsi ilə bu kəndləri bölmüşdür. Dövlət isə bütün İran Azərbaycan ilə həmrəng olmaq üçün bu işi bütün əyalət və vilayətlərdə əməli etməlidir.

Biz hətta ixtilafı rəf' etmək üçün böyük güzəştlərə hazır olub dedik: Ancaq bizə imkan verin Azərbaycan xəlqi öz əyalət əncüməni vasitəsilə dövlət idarələrinin mə'murlarını və əyalətin valisini dövlətə pişnahad etsin və bunların hökmi mərkəzi dövlət tərəfindən sadir olsun və bunlar sadə bir söz ilə desək Azərbaycanı idarə etsinlər.

Tehran hökuməti tək Məlik Mədəni, tək Emir Nüsərt, tək Səmsam Bəxtiyari üçün qayıl olan bu həqqi Azərbaycanlılar üçün qayıl olmaq istəmədi. Qanun əsasiyə muğayir olan idareyi küllə jandarmerini belə bizə qanuni müəssisə adlandırub onun vəhşət tövlid edən nifuzunu Azərbaycana qaytarmaq istədi. Xəlq qoşunlarını adi nizam vəziyyə hesab edib onun fərmandehlərini də tehrandan göndərmək kimi pişnahadları meydana sürdü.

Biz çox gözəl bilirdik ki, Azərbaycan xəlqi Şəhrivərin üçündə özlərinin həqqiyqi simalarını göstərən əfsər paltarları geymiş yalançı pəhləvanlara nə cür baxır və yenə də bilirdik ki, Səttarxan evladı tehranın tiriaki sərhənglərinin mə'suqələrinin buxçasını hamama daşımağa artıq təhəmmül edə bilməz. Ona görə də onların bu xüsusda etdikləri pişnahadı rədd edib dedik: Dövlət tərəfindən bir neçə nəfər Azərbaycana gəlsin, burada məsələ tərəfeynin rizayəti ilə həll edilsin və bir də biz Tehran hökumətinə bildirdik ki, Azərbaycan qoşunu xəlq qoşunu və azadlıq qoşunudur. Onu İran xəlqinin azadlığını məhv etməyə məcbur etmək olmaz. Xəlqimiz öz qoşununu idarə etməkdən aciz deyildir. Əgər Tehran doğrudan da Azərbaycanlıyı iranlı bilirsə bizim pişnahad etdiyimiz əşxası qoşunun fərmandehliyinə tə'yin etsin. Bu isə onların xoşuna gələn dəyil idi, onlar irani tehrandan ibarət bilir və iranda hakimiyyəti fəqət beş üç nəfərə münhəsir hesab edirlər.

Bir də bizə fərmandehi küllə quvanın və bə'zi qeyriəməsül məqamatın bu işə razı ola bilməyəcəyini andırmaq istədilər.

Biz fərmandehi küllə quva məsələsini məşrutə əsasi mucibincə təfsir edirik. Bizcə fərmandehi küllə quva fəqət Məclis Şövrayı Millinin xaricilərə e'lan etmək istədiyi hərbi fərmanı imza edər. Onun cari işlərə qarışması qeyri məsül olduğuna görə azadlıq və məşrutə qanununa muğayirdir.

Rizaxan həmin fərmandehlik ixtiyarından istifadə edib iranda azadlığın rüşəsinə kəsdi və irani bildiyimiz kimi fəlakətlərə sövq elədi. İndi də fərmandehi küllə qüvayi mütləq yaratmaq İran xəlqinin, İran azadlığının xilafinadır və qeyri məsül məqamlar əgər bu işdə israr edərlər isə iranda böyük hadisələr vicuda gələr və mə'lum dəyil bu tamah qeyri məsül məqamatın nəf'inə tamam ola bilə.

Zahirdə sadə görünən saziş məsələsini bu nəhv ilə səfsətəyə döndərüb bizi onbeş gün tehranda məətəl etdikdən sonra nəticəsiz Azərbaycana qayıtmağa məcbur etdilər.

Sözün qisasi budur ki, Tehran hey'ət hakiməsi bizim başladığımız böyük işləri təmamilə ortadan aparıb, beş ay bundan əvvəlləki kimi şəhərlərimizi köhnə qəbristanlara, zəlalət və fişardan taza xilas olmuş xəlqimizi, jandarmlar, oğru, müxənnəs və cani mə'murların ayaqları altına salmağa çalışırlar. Sözün canı da burasındadır ki, qanun əsasi və sayir qanunları da bədbəxtənə bu məqsəd üçün alət qərar vermişdilər.

Bir də məsələ tək Azərbaycan məsələsi dəyildir, söz bütün iranda azadlıq, demokratlıq üsulunun yayılması üstündədir. Tehran hey'ət hakiməsini və Tehran böyük feodal və yer sahiblərini qorxuya salan da burasıdır. Onlar qanun əsasi ünvanı altında bütün xəlqin hüququnu məhv etməyə çalışırlar.

Biz çox sadə adamlarıq, leykən sadəliyimiz o qədər dəyildir ki, kasanın altında gizlədilən yarım kasanı görəbilməyək. Biz diplomat dəyilik, lakin xoruzun quyruğunu görməkdən izimiz yoxdur.

Dava hamısı Molla Nəsərəddinin yorqanı, yəni kəndlinin aldığı topraq və xəlqin aldığı hakimiyyət üstündə dir.

Bunu irtica' ünsürlərinin boşqablarının dibini yalayan Tehran irticai mətbu'atının züvza çəkməsinə baxmayaraq bütün İran xəlqi düşünüb anlamışdır, söz Azərbaycanın irandan ayrılması barəsində dəyildir, bunu iddia edən də yoxdur. Biz hərgiz bu iddiani irəli sürməmişik. Söz məşrutənin, demokrasi üsulunun iranda icra edilməsi və bizim başladığımız böyük islahat proqramının bütün məmləkət hüdudunda həyata keçirilməsi üstündədir...

Bizim artıq ayrı yolumuz yoxdur, başladığımız islahati poza bilmərik, Tehran isə bütün İran xəlqinin həqqi hakimiyyətini təsdiq edib məmləkəti fəlakət və hərc - mərcdən nicat vermək yolunda ciddi qədəmlər götürməlidir.

Ağayi Qəvamülsəltənə gərək bilsin ki, dünya dəyişib, hətta iranda yeni nəsil vicuda gəlmişdir.

Bu nəsili yarım qərn bundan irəliki tərtəfəkkür və üsul ilə idarə etmək olmaz. Bir də hiss olunurdu ki, hey'ət vüzərə arasında təvafüq nəzər yoxdur. Əslən vəzirlərin əksəri təsadüfi adamlardır ki, şəxs ağayı Qəvamülsəltənə xüsusi və dustanə münasibat mülahizəsilə kabinetə də'vət etmişdir.

Bunların da hər birisinin başı bir yerə bağlıdır, hətta şayiət var idi ki, bə'zi təza ərsəyə gəlmiş «qoca» dərbar xanımlarının da dövlət ə'zasına tə'sirləri vardır.

Tehran vaqiən məxuf, vaqiən xəternak, vaqiən irani fəlakətə və İran xəlqini aclığa, beçarlığa, gədalığa sövq edən bir mərkəzə fəsaddir.

Biz ciddən sülh və sazişə və iranın təmamiyyət ərzisinə talib və tərəfdar olduğumuz halda tehrandan bir nicat gözləyə bilmərik. Ağayı Qəvamülsəltənənin kabinetə davamlı bir kabinetə o vəqt ola bilərdi ki, Azərbaycan xəlqi ilə kənara gələydi, mütəəssifənə bu günə qədər bu xüsusda ciddi bir qədəm götürməyə müvəffəq olabilməmişdir.

Bizim hüsn zənn və fədakarlığımız, kabinetə üçün böyük bir şans idi ki, mütəəssifənə ağayı Qəvam ondan hənuz istifadə edə bilmir.

İstəyirəm sizi inandırım ki, kabinetə əzasından bə'zisinin xüsusi və şəxsi nəzərləri ağayı Qəvamülsəltənənin rəftarında belə dərin bir tə'sir bağışlamışdır. Məsələn şayəd vəzirlərdən bir parası bizdə tiriak qanununun icrası səbəbilə azərbaycanlılara qanlı və gəddar düşmən kəsilmiş onun nəzəri ağayı Qəvamülsəltənənin rəftarında münəkis olmuşdur.

Mütəəssifənə ağayı Qəvamülsəltənənin Azərbaycan məsələsi haqqında sadır etdiyi iblağiyəni təcziyə etməyə fürsət yoxdur. Bu rəsmi sənəddə bizi heyrətə salan nəft və intixabat mövzuunun ortalığa çəkilməsi və həqiqətdə onların girov saxlanılmasıdır.

Əvvəllən nəft məsələsi sadə iqtisadi və xarici siyasətə aid bir məsələdir. Bunu Azərbaycan məsələsinə qarışdırmaq heç bir məntiq ilə düz gəlmir.

Biləxərə Azərbaycan məsələsinin daxili bir məsələ olduğunu hətta ağayı Qəvamülsəltənə özü də təsdiq və e'lan etmişdir.

İntixabatın e'lanı və onun ümum iranda azad bir surətdə əmələ gəlməsinə kimsə mane dəyildir. Məgər inəki təsevür edək dövlət keçmiş səhnələri təkrar etmək istəyir.

Məsələn istəyir ki, Azərbaycanda hər yerdə olduğu kimi pul, güc, təhdid və tətmi' ilə bir iddə oğru, xain, mürtəce', millət nümayəndəsi naminə məclis kürsüləri işğal etsinlər.

Əgər məqsəd bu isə azərbaycanlı belə bir məclisə nifrət və inzicar ilə baxar və ağayi Qəvamin İttihad Cəmahir Şovrəvi müqabilində etdiyi tə'əhhüdə həmin bu məclisin böyük əngəl olabilməsini hətta onun özü də inkar edə bilməz. Bunların hamısını nəzərə alaraq biz dövlətə məsləhət görürük ki, Azərbaycan xəlqi ilə sadə və səmimi surətdə danışığa başlayıb onlardan o güzəştləri tələb etməsin ki, onun qəbulu bu xəlg üçün ölüm - dirim məsələsidir. Buna azərbaycanlı heç bir vəchilə hazır ola bilməz və olmayacaqdır.

Bunların hamısı ilə bərabər, işın sülh yolu ilə həll edilməsindən hənuz mə'yus dəyilik və bizim tərəfimizdən indiki aramişi pozmaq üçün qədəm götürülməyəcəkdir. Hətta sərhədlərimizə göndərilən sərbaz və jandarm dəstələri də bizi təhrik edə bilməz. Qorxmaq məsələsinə gəldikdə güman edirəm bütün Tehran mürtəcə'ləri və Kor Mmirca vad və Əmir Nüsərt və sayir fərari xəlg düşmənləri məsələn, Zülfüqari ilə bərabər bu işi təcrübədən keçirmişlərdir. Biz Həkiymi və Sədr kabinəsi zəmani dediyimiz sözü yenə də təkrar edirik:

Azərbaycana silah ilə gəlmək od ilə oynamaq deməkdir! Biz ağayi Qəvami ondan aqıl bilirik ki, öz əlilə bu həriqi müştə'il etməyə iqdam etsin, əgər bu iş qabağa gəlsə xəlqimiz, elimiz və cəmaətimiz, arvatlı - kişili bir tən vahid kimi ayağa qalxacaq və topərağımıza uzanan xain və murdar əlləri həmişəlik qət' edəcəkdir!

Yaşasın Azərbaycan Xəlqinin Milli Birliyi!

Yaşasın bu Birliyi vicuda gətirən Firqəmiz!

Yaşasın İran xəlqlərinin üzünə azadlıq qapusu açan qəhrəman Fədai və rəşid Qoşunlarımız!

***

Çarşənbə günü axşam saat 8- də Azərbaycan dövlət teatrısı salonunda müxtəlif təbəqələrin iştiraki ilə böyük tənənəli bir konfrans təşkil tapdı.

Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Sədri Azərbaycan Milli Hökumətinin Baş Vəziri və xəlqimizin sevimli rəhbəri ağayi Piyşəvəri Azərbaycan nümayəndələri heyətinin Tehran hökuməti ilə apardıği müzakirələr xüsusunda təfsilən danışdılar.

Ağayi Piyşəvərinin bəyanati ehsasatla qarşılanıb və hazırlar tərəfindən dəfələrlə alqışlandı.

Sonra ağayı Pişşəvərinin bəyanatı Fars dilində verildi. Nəhayət konfransda iştirak edənlər ağayı Pişşəvərinin guzarış və mə'ruzəsini eşitdikdən sonra bu qət'naməni ümumiyyətlə təsvib etdilər.

Qət'namə

Çarşənbə günü Ordibehişt ayının 25-də axşam saat səkkiz təmamda, Təbriz dövlət teatrısı binasında müxtəlif təbəqələrindən təşkil olunmuş ümumi konfransda, Azərbaycan xəlqinin tehrana göndərilən nümayəndələrinin rəyisi və Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Sədri ağayı Pişşəvərinin tehranda aparılan müzakirənin guzarışını eşidərək aşağıdakı qərara gəldik:

Nümayəndə heyətinin Tehran Hökuməti və məxsusən şəxs ağayı Qəvamülsəltənə ilə apardıği danışıqlarda izhar etdiyi nəzəriyyəsini bir rəy ilə təsvib edib onların Azərbaycan xəlqinin azadlığını və milli mənafe'ini şəhamtlə difa' etdiklərini təqdir və təmcid edirik.

Biz Azərbaycan Xəlqi ümid edirik ki, Tehran Hökuməti ilə aparılan danışıqlar Azərbaycan məsələsini sülh yolu ilə həll edəcəkdir.

Bizim nümayəndələrimiz Tehran hökumətindən olan adılanə dərxastları bir daha Azərbaycan xəlqinin sülhtələb bir xəlq olduğunu isbat etdi. Azərbaycan xəlqi, bütün İran millətinin həqiqi demokrasi və azadlığını hifz etməklə bərabər İran daxilində olmağa və onun həqiqi istiqlalını hifz etməklə bərabər özünün azadlığını hifz edəcəkdir.

Əgər Tehran hökumətin bə'zi mürtəcə' ənasürün təhriki nəticəsində Azərbaycan millətini bir daha öz əsarəti altına almaq və ya xəlqimizin azadlığına təcavüz etmək istərsə biz Azərbaycan Xəlqi vahid bir tən kimi axirinci qətərə qanımız qalana qədər mübarizəyə hazırıq.

***

Ağayı Pişşəvərinin yuxarıda yazdığımız tarixi nitqi beş dəqiqə fasilə ilə bütün dünya radiolarında təkrar edildi. Bununla Tehran hökumətinin gizli saxlamağa çalışdığı müzakirat təmamilə aşikara çıxdı. Ağayı Pişşəvərinin nitqindən sonra istərsə bütün dünya bildi ki, Tehran hökuməti nehzətimizin ən əsasli səmərəsi olan topraq reformunu qəbul etməmiş, ağayı Pişşəvərinin riyasəti

altında göndərdiyimiz heyət, Tehran hökumətinin onları saxlamaq üçün israr ilə göstərdiyi təşəbbüslərə baxmayaraq Təbrizə müraciət etmişdir.

Bununla belə firqə suitəfahümə yol verməmək niyyəti ilə müzükirati təcrid etmək üçün hazır olduğunu müxtəlif vasitələr ilə Tehran hökumətinə bildirmiş, lakin heç vəqt Azərbaycan xəlqinin nehzət nəticəsində əldə etdiyi ixtiyaratın pozulmasına imkan verməyəcəyini də inkar etməmişdir. Nəhayət Xurdad ayının 23- də mərkəzi dövlət baş vəzirinin siyasi müavini ağayi Müzəffər Firuzun riyasəti altında Azərbaycana bir heyət göndərildi. İki gün şiddətli mübahisədən sonra tehranda natəmam qalan müvafiqətnamə aşağıdakı təfsir üzrə təkmil və imza edildi.

Mərkəzi dövlətin 12- Ordibehişt tarixli e'lamıyyəsi nümayəndələrimiz tehrandan müraciət edərkən müntəşir etdikləri e'lamıyyə zimmində qeyd edilmişdir. Burada onun təkərarından sərfnəzər edib 25/3/33 tarixdə onun təkmilində imza edilən müvafiqətnaməni eynən buraya dərc edirik.

Dövlət Və Azərbaycan Nümayəndələri Arasında Müvafiqət Olunmuş Qərardadın Mətni

Dövlət və Azərbaycan nümayəndələri arasında olan müzükiratın tə'qibində və dövlətin iki Ordibehişt 1325 tarixli, 7 maddədən ibarət və həmin nümayəndələr tərəfindən qəbul edilmiş iblağıyyəni nəzərə almaq və təbadül əfkar nəticəsində təvafüq nəzər hasil oldu ki, aşağıdakı maddələr tövzih və mükəmmil ünvanı ilə tənzim olunub və icrayə qoyulsun:

1- Ci maddə: Dövlət iblağıyyəsinin birinci maddəsi barəsində müvafiqət hasil oldu ki, bu cümlə ona artırılınsın: Maliyyə reisi də əyaləti əncümnin pişnahadı və dövlətin təsvibi ilə tə'yin olacaqdır.

2- Ci maddə: Çün dövlət iblağıyyəsinin ikinci maddəsində müqərrər olmuşdur ustandar, əncümən əyalətinin nəzərini cəlb etmək şərti ilə, dövlət tərəfindən tə'yin olacaqdır, bu əslin icrası üçün müvafiqət hasil oldu ki, vəzarət kişvər, ustandarı əyaləti əncümnin pişnahad etdiyi neçə nəfərin arasından intixab edib və təsvib üçün dövlətə pişnahad etsin.

3- Cü maddə: Azərbaycanda olan axır təhəvvülatı nəzərə alaraq, dövlət indiki Məclis Milini Əyaləti Əncümən mənziləsində tanıyacaqdır. 15-ci məclis təşkil tapıb dövlət tərəfindən pişnahad

olunan yeni əyaləti və vilayəti əncümən qanunu təsvib edildikdən sonra, Azərbaycan Əyaləti Əncüməninin intixabı, təsvib olmuş qanun üzrə tezliklə başlanacaqdır.

4- Cü maddə: Azərbaycan təhəvvülü və nehzəti nəticəsində nizam vəziyyə əfradından ehzar olunan qoşun ki, bu qərardadın imzasilə İran aretşi cüzündə olur və bu qoşun və fərmandehlərinin təklifini tə'yin etməkdən ötrü müvafiqət hasil oldu cənab ağayi Qəvamülsəltənə Dövləti və Azərbaycan Əyaləti Əncümni nümayəndələrindən ibarət bir komision təşkil tapıb və bu komision məsələni həll etmək yolunu tezliklə təsvib olmaqdan ötrü, pişnahad etsin.

5- Ci maddə: Müvafiqət hasil oldu ki, azərbaycanın əvayidindən yüzdə 75 fayizi məhəlli məxaric üçün ixtisas verilib və yüzdə 25 fayizi də İran məmləkətinin ümum məxarici üçün mərkəzə göndərsin.

Təbsirə 1- Post və teleqraf, gömrük və dəmir yol və Urumiyə dəri açəsinin keştiranlıq məxarici və əvayidi küllən dövlət öhdəsinə və dövlətə münhəsir olacaqdır və zimmən qeyd edilir ki, əyaləti və vilayəti əncümənlər və dövləti dəvayirin teleqrafi məccanən müxabirə olunacaqdır.

Təbsirə 2- Əsasi şosə yollarının saxtmanı və tə'miri dövlətin və fər'i, məhəlli yolların ehdası və tə'miri isə əyaləti əncümni öhdəsində olur.

Təbsirə 3- Azərbaycan əhalisinin İran məşərutiyyətinə etdiyi böyük xidmətləri və azərbaycanın gəyur xəlqinin azadlıq və demokrasi qurmaq yolunda fədakarlığından qədirdanlıq və həqşünaslıq etməkdən ötrü dövlət qəbul edir ki, azərbaycanın gömrüki ayidatının yüzdə 25 fayizi Azərbaycan daraülfününününin məsarifini təmin etməkdən ötrü ixtisas verilsin.

6- Cı maddə: Dövlət qəbul edir ki, Miyana ilə Təbriz arasındakı dəmir yol xətinin çəkilməsinə tezliklə başlayıb və sür'ətlə əncam versin. Mə'lumdur ki, bu işdə Azərbaycan kargərləri və mütəxəssisləri müqəddəm tutulacaqdır.

7- Ci maddə: Nizam vəzifədən başqa «Fədai» adilə təşkil tapan davtələb qoşunlar jandarməriyə təbdil olunurlar və bu intizami qüvvələrin təklifini tə'yin etmək və həmçinin onun fərmandehlərinin tə'yini üçün müvafiqət hasil oldu ki, cənab ağayi Qəvamülsəltənə dövləti və Azərbaycan əyaləti əncümni nümayəndələrindən ibarət bir komision məhəldə təşkil tapıb və tezliklə bu məsələni həll etmək yolunu təsvibdən ötrü pişnahad etsin.

Təbsirə - Çün axır illərdə bə'zi namünasib əməllər nətiyyəsinə əmniyyə və jandarmeri adı İran ümumi əfkari müqabilində, xüsusilə azərbaycanda müxalif və namünasib ehsasat tövliid edibdir və çün axır vəqtlərdə dövlət reisi şəxsən bu təşkilatın fərmandehliyini öhdəsinə alıb və bu idarədə islahat və

nasaleh ünsürlərdən təsfiyə intizari gedir, buna görə müvafiqət olundu ki jandarmeriyə nisbət ümumi ehsasat, xüsusilə Azərbaycan əhalisinin ehsasati dövlət reisinə yetirilsin ta bu təşkilatın adını dəyişmək və onun üçün münasib bir ad intixab etməkdən ötrü lazimi qərarlar alsınlar.

8 - Ci maddə: Azərbaycan demokratik nehzətinin nəticəsində kəndçilər arasında bölünən yerlərin xüsusunda, o qismət ki dövləti xalisəcata mərbutdur, dövlət bütün məmləkətdə olan xalisələrin kəndçilər arasında bölünməsilə üsulən müvafiq olduğu üçün bu işin icrasını mane'siz bilir və bu məsələyə mərbut olan layihəni, birinci fürsətdə təsvib olmaqdan ötrü Məclis şövrayi Milliyyə pişnahad edəcəkdir. Azərbaycanın əxir təhəvvülatı nəticəsində kəndçilər arasında bölünən başqa yerlər barəsində müvafiqət hasil oldu ki, maliklərin xəsarətlərin cübran etmək və ya onların əmlakının təvizindən ötrü cənab ağayi Qəvamülsəltənə dövləti və Azərbaycan Əyaləti Əncümni nümayəndələrindən ibarət bir komision təşkil tapıb və bu komision məsələnin rah həllini təsvibdən ötrü pişnahad etsin.

9- Cu maddə: Dövlət müvafiqət edir ki, 15- ci məclis açılan kimi azadlıq və demokrasi üsulu üzrə, yə'ni ümumi, gizli, müstəqim, mütənasib, bərabər və qadınlar da şamil olmaq şərtilə tənzim olunan intixabat qanuni layihəsini məclisə təqdim edib və onun təsvibini fəvriyyətlə istəsin və həmçinin dövlət qəbul edir Azərbaycan və ölkənin başqa nüqtələri nümayəndələrinin sayını, əhalisinin tənəsübi ilə artırmaqdan ötrü 15-ci məclis açılan günü qanuni layihəni pişnahad edib iki fəvriyyətlə onun təsvibini istəsin ta təsvibdən sonra, intixabat vəsiləsi ilə həman nüqtələrin nümayəndələrinin kəsirini tə'yin və məclisə göndrsinlər.

10- Cu maddə: Azərbaycan əyaləti 3 və 4- cü ustandan ibarət olacaqdır.

11- Ci maddə: Dövlət müvafiqət edir ki, Azərbaycan işlərinin yaxşı qabağa getməsi üçün ustandar, idarə reysləri və əyaləti əncümnin heyət rəisəsindən ibarət bir idari şövra düzəlsin və bu şövra əyaləti əncümənin nəzarəti altında vəzifəsini əncam versin.

12- Ci maddə: İki Ordibehişt 1325 tarixli dövlət iblağiyəsinin 3-cü maddəsinə, mütəvəssitə və ali mədrəsələrin təklifini tə'yin etmək ləhazından mübhəm olduğu üçün, bu cümlə izafə olunur: «Mütəvəssitə və ali mədrəsələrdə tədris Farsi və Azərbaycani dillərində, vizarət fərhəng tərəfindən olunan islah, zəman və məkan şərayiti və demokratik üsullarla müvafiq və uyğun bir surətdə tənzim olunan proqram üzrə əməli olacaqdır.»

13- Cü maddə: Dövlət müvafiqət edir ki, Azərbaycanda olan Kürdlər də bu müvafiqətnamənin məzayasından istifadə edib və dövlət iblağiyəsinin 3-cü maddəsi üzrə 5-ci ibtidayi kilasına qədər öz dillərində tədris etsinlər.

Təbsirə - azərbaycanda olan Asuri və Erməni kimi əqəlliyətlərin də həqləri olacaqdır ki, 5-ci kilasa qədər öz ana dillərində tədris etsinlər.

14- Cü maddə: Dövlət nəzərdə tutubdur ki, bütün İran üçün demokrasi üsulu üzrə, yə'ni ümumi və gizli, müstəqim və mütəsavi rəy ilə tənzim olunan şəhər əncümənləri qanununu təsvib olmaqdan ötrü, 15-ci məclisə pişnahad etsin. Bu qanun təsvib olan kimi, Azərbaycan və bütün İran nüqtələrində şəhər əncümənlərinin seçgisinə başlanacaqdır. Bu qanun təsvib olana dək və taza seçgilər əncam tapana qədər azərbaycanda olan indiki şəhər əncümənləri öz vəzifələrinə idamə verəcəklər.

15- Ci maddə: Bu müvafiqətnamə iki nüsxə də tənzim və mübadilə olub, dövlət heyəti və Azərbaycan əyaləti əncüməninin təsvibindən sonra icraya qoyulur.

Təbriz şəhəri 23 xurdat 1325- il

Piyşəvəri - Müzəffər Firuz

Müvafiqətnamə xüsusunda Firqənin nəzərini də bildirmək üçün ağayi Piyşəvərinin iki nitqini burada nəql etməliyik:

Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Sədri Və Azərbaycan Xəlqinin Sevimli Rəhbəri Ağayi Piyşəvərinin Dünən Gecə Radio Müqabilində Söylədiyi Tarixi Nitqi

Əziz həmvətənlər, möhtərəm azadixahlar!

Tehranda aparılan danışıqların nəticəsini oradan müraciət etdikdən sonra müfəssəl surətdə sizin nəzərinizə yetişdirdim. O gündən indi 35- gün keçir. Bu müddətdə Tehran mühitində zahiri də olsa, nəzəri cəlb etməyə bilən çoxlu təbdulat vicuda gəlmiş, ağayi Qəvamülsəltənə naminə intişar verilən mütəəddid bəyaniyələr vasitəsi ilə irticai ünsürlərə qarşı şədidd mübarizə e'lan edilmişdir. Nəticədə kabinənin içərisində yer tutub onun izmihlal və məhviniə çalışan irticai ünsürlər mər'ub olmaqla dövlət rəisinin bizimlə yaxınlaşmaq üçün əl-qolu açılmağa başlamışdır.

Beləliklə fasid və zərərli ünsürlərin meydan-fəaliyyətini müvəqqəti olsa da məhdud edən dövlət rəyisi Azərbaycan xəlqinin başladığı böyük islahat nəqşələrindən ən əsasi olan topraq məsələsini

kəndli və zəhmətkeşlər nəfəinə irəli çəkməklə bizim mühitimizdə dərin təəsir icad etdiyi üçün yeni danışıqların daha səmiymanə bir surətdə başlanıb daha tez bir zəmanda müsbət nəticə ilə qurtarmasını imkan vermişdir.

Yuxarıda işarə etdiyim danışıqlarda izhar etdiyim cümlələri məxsusən təkrar edirəm:

Dava hamısı Molla Nəsərəldinin yorqanı, yəni kəndlinin aldığı topraq üstündədir. Xalisə yerlərinin dehقان və əkinçi arasında bölünməsinə qanun əsasi mən' etməmişdir. Azərbaycan kəndlisi öz iradəsi ilə bu yerləri bölmüşdür, dövlət isə bütün İran, Azərbaycan ilə həmrəng olmaq üçün bu işi əyalət və vilayətlərdə əməli etməlidir.

Bu cümlələr aydın bir surətdə göstərir ki, o vəqt bizim fikirimizi işğal edib, suizənnimizə səbəb olan ən mühüm məsələ həman kənd və topraq məsələsi imiş. Bu gün e'tiraf etmək lazımdır ki, bu böyük və bu əsasi məsələnin həlli üçün ağayi Qəvamülsəltənə çox ciddi bir qədəm götürməyə müvəffəq olmuş və bu vasitə ilə arada olan fasilə azalmağa başlamış, ortada ciddi bir hüsn təfahüm zəminəsi təhiyyə edilmişdir. Əgər dövlət tərəfindən edilən ayrı güzəştlər olmasa idi belə, yenə biz bu böyük iş xatirəsinə ürəyimizi sıxıb fikirimizi narahət edən suizənni, mühitimizdən uzaqlaşdırmalı idik. Xoşbəxtənə birinci qədəmi cürət ilə götürməyə müvəffəq olan mücərrəb dövlət rəyisi ikinci böyük qədəm ilə onu daha da möhkəmləndirməyə müvəffəq oldu. O isə bizim dilimizə olan ehtiram və onun təkmili üçün meydana sürdüyümüz təqzanın səmimiyyətlə qəbulu idi.

Ağayi Qəvamülsəltənə ömründə heç bir iş görməmiş olsa belə bu bir iş ona nisbət Azərbaycan xəlqinin qəlbində dərin bir ehtiram hissi tövliid edəcək. Milli mədrəsələrimiz durduqca onun adı da firqəmizin və xəlqimizin qəhrəman başçıları kimi gələcək nəsillərimizin dilində təkrar ediləcəkdir.

Doğrudur xəlqimiz, fədailərimiz, qəhrəman firqəmiz bu həqqi özünün möhkəm iradəsi və təzəlzülNapəzir imani və xəta etməyən silahi vasitəsilə təhsil etmişdir. Bununla belə ağayi Qəvamülsəltənənin bu xüsusda kömək və müsə'idəti fəvqəladə dəyərli olmuşdur.

Əgər Tehran mühitini zəhərləyən fasid mütəəssiblərin göylərə ucaltdıqları həyhuni nəzərə alarsaq, o vəqt ağayi Qəvamülsəltənənin dəqiq və müdəbbir bir dövlət başçısı olduğu daha bərcəstə bir surətdə meydana çıxar.

Hamınız çox gözəl bilirsiniz ki, azərbaycnlılar üçün dil məsələsi həyat və mümat məsələsidir. Lakin iranlılığı Farslığa qarışdıran cahillər bunu düşünmək istəməyib Azərbaycanlıların qəlbini dillərinin zəhərli xəncəri ilə məcəruh etməyə çalışmış və çalışırlar. Biz hənuz unutmamışıq ki, doqquz ay bundan əvvəl e'lamiyəmizdə dil azadlığı barəsində meydana sürdüyümüz şüar münasibətilə bu

axmaq mütəəssiblər nə əndazə də hyahu salmış və nə adlar ilə bizi töhmətləndirib meydandan çıxarmağa can atmaqda idilər.

Bu gün başımızı uca tutub iftixar ilə deyə bilərik ki, xəlqimizin möhkəm iman və sarsılmaz iradəsi sayəsində o tilismi sındırıb, dilimizin nə tək ilbtidayi mədrəsələrdə bəlkə orta və ali elmi ocaqlarda belə rəsmi olaraq tədrisinə yol açmış, idarələrimizdə dövlət dili olan Farsi dili ilə ana dilimizin yanaşı işlədilməsinə rəsiyyət verməyə müvəffəq olmuşuq. Əlbəttə bu böyük işin iftixarı əsasən firqəmizə və xəlqimizə ayid dir. Lakin unutmaq olmaz ki ağayi Qəvamülsəltənənin hüsn niyyəti, mövqə' şünaslığı və quru təəssübdən uzaq olub həqiqəti olduğu kimi görməyə olan qüdrəti bu məsələnin həllində fəvqəladə müəssir olmuşdur.

Üçüncü böyük müvəffəqiyyətimiz azərbaycanda dövlət məəmurlarının öz tərəfimizdən intixab edilməsidir. Bu yolda xəlqimiz uzun müddət mübarizə etmişdir.

Şəhərlərimizin xərabazar halda qalması, el və xəlqimizin fərhəng və behdaşt və sadə yaşayış vəsailindən məhrumiyyəti, qətə'n bu səbəbdəndir ki, tehrandan gələn məəmurların bizə ürəyi yanmayıb fəqət ciblərini doldurub geri qayıtmaq məqsədləri olmuşdur. Bundan sonra buna mətlub rəsm qətə'n ortadan gədəcək, xəlqimiz özünün intixab etdiyi əncümənlər vasitəsilə öz sərniviştini tə'yin etmək və öz idarə işçilərinin fəaliyyətini nəzarət altına almaq, öz gücü ilə fərhəng, behdaşt, iqtisad və maliyyə işlərini düzgün əsas üzərində qoymağa imkan tapacaqdır. Bu müvəffəqiyyətin mə'nası olduqca dərin və olduqca böyükdür.

Həqiqət halda, aldığımız bu həqq, hənuz elə də kamil hesab ediləbilmir və apardığımız şədiddə mübarizənin ərzişi də bundan böyükdür. Bununla belə mühit zəmani və məkani nəzərə alarsaq görərik ki, çox böyük iş görmüşük və ağayi Qəvamülsəltənə hökuməti isə bu hədd əqəll həqqi bizə qayıl olmaqala gözlənilən böyük vətəndaş müharibəsinin qabağını almış və bu vasitə ilə azərbaycana və ümum irana dəyərli bir xidmət göstərmişdir.

Mən cüziyata varid olmaq istəmirəm, laybüdd siz dövlətin intişar verdiyi 7 maddədən ibarət olan iblağiyyəsinə və bizim onun təkamilində imza etdiyimiz müvafiqətnaməni hamınız oxumusunuz. 9- ay apardığımız mübarizə əlbəttə ağır, şədiddə və taqətfərsa olmuşdur.

Xahiş edirəm bu yolda şəhid olan qəhrəman fədailərin ehtiramına ayağa qalxıb bir dəqiqə sükut edəsiniz!

E'tiraf etməliyik ki, doqquz aylıq mübarizəmiz fəvqəladə ağır və çətin olmuşdur. Verdiyimiz qurbanlar isə bizi şədiddə bir surətdə mütəəssir edir, leykən əldə etdiyimiz müvəffəqiyyətlər daha

qiymətlidir. Elə qiymətlidir ki, onların mə'nasını düşündükdə çəkdiyimiz zəhmətlərin acısı yadımızdan çıxır. Azadlıq şühədasının ruhumuzda qoyuqları təsir yüngülleşir və tarixi xatirələr hali alır.

Bir də mənim zənnimcə büdcə azadlığı diqqətə şayandır. Biz çox gözəl bilirik ki, pul olmazsa heç bir işi qabaqdan aparmaq olmaz. Bu vaxtə dək azərbaycanın gəliri mərkəzə gedib, orada əgər müxtəlis və oğrulardan artıq qalsa idi qeyri zəruri işlərə məsrəf olunurdu. Bundan sonra gəlirimizin yüzdə yetmiş beşi (75 %) öz daxili işlərimizə məsrəf ediləcəkdir. Gəlirimiz əlbəttə çox böyük dəyildir. Leikən sənaye' və fəlahəti tərriqqi verməklə biz onu çox səri' bir surətdə artırmağa müvəffəq olacayıq.

Bu vasitə ilə dir ki, biz ümid edirik başladığımız bu böyük islahata əncam verib xəlqimizi fəlakət və bədbəxtlikdən qurtarıb səadətənd və müasir bir xəlq halına salmağa müvəffəq olacağız.

Təkərar edirəm çəkdiyimiz zəhmətlər nə qədər ağır və taqətfərsa olsa belə aldığımız nəticə ondan daha böyükdür. Məxsusən o cəhətdən böyükdür ki, biz bu nəticəni davasız və qan tökülmədən əldə edəbilmişik.

İndi müxaliflərimizin, mürtəce'lərin arasında cür- bəcür danışıqlar və dedı- qudu vardır. Bə'ziləri deyə bilir ki, ağayi Qəvamülsəltənə demokratları aldatmış, bəəzisi də çalışırlar isbat etsinlər ki, ağayi Qəvamülsəltənə ələ aldığı hökuməti saxlamaq üçün demokratların ətəyinə düşmüş azərbaycana pənah gətirmişdir.

Biz bu kimi sözlərə əbədən əhəmmiyyət verməməliyik, nə ağayi Qəvamülsəltənə bizim başımıza bərk qoymuş nə də biz onu aldatmaq fikirində olmuşuq. Bunlar hamısı boş sözlərdir. Həttə bizim imzaladığımız mütəqabil müvafiqətnaməni təslimə tə'bir edənlər olmuşdur, bəlkə bə'ziləri də qompuz göstərmək üçün azərbaycanı fəth etdiklərini iddi'a edə bilir. Biz öz növbəmizdə bu sözlərə gülüb onları söyləyənləri məsxərə edirik.

Burada heçəks - heçəksə təslim olmamış və kimsə də azərbaycanı təsxir etməmişdir. Biz də ağayi Qəvamülsəltənə ilə bərabər təşxis vermişik ki, xəlqin qəlbindən qalxan böyük dəmokratik nehzətimiz o vaxt nəticə verə bilir ki, bütün irana sirayət edərək qanuni şəkil alsın. İmzaladığımız müvafiqətnamənin bundan başqa bir tə'bir və təfsiri ola bilməz.

Xarici siyasətdə isə bizim mərkəzi dövlət ilə sazişimiz azadlıq düşmənlərini xəl' silah etdi. Artıq iste'mar siyasətinin kiçik və böyük amilləri Azərbaycan nehzətini bahana edib İran istiqlalına kəc baxa bilməyəcəklər.

Axırdə bir neçə kəlimə Xəmsə və Zəncan məsələsi haqqında danışmağa məcburam. Hamınız bilirsiniz ki, bu vilayətin əhalisi dil və adab və rüsum cəhətindən təmamilə azərbaycanlılardır. Hətta axır vəqtlərə qədər oranın hakimi təbrizdən tə'yin olunardı. Bundan əlavə milli nehzətimiz başlanan zaman Zəncan bizim müdaxiləmiz olmadan qiyam edib jandarm cəlladların və Xəmsə cəmətini illər boyu zülm və əsarət altında saxlayıb onların qanını soran Zülfüqari və onun quyruqlarını oradan qovub çıxarmaqla nehzətimizin pişrəftinə səbəb olmuş, azərbaycanın ayri nüqtələrindən daha böyük fədakarlıqla irtica' qüvvələrinin ölkəmizdə rixnə tapmasının qabağını almağa çalışmışdır.

Bizə mə'lum deyil nə səbəbə dövlət nümayəndələri Xəmsənin azərbaycandan ayrılmasında israr edirlər. Hənzur bilmirik ağayi Qəvamülsəltənə hansı amillərin təsirində Zəncan əhalisinin bu məşru' həqdən məhrum etməyə təsmim tutmuşdur.

Hər halda biz danışq zəmani bu xüsusda uzun- uzadı münaqişəyə və mübahisəyə mə'ruz olduqdan sonra ümumi iş xatirəsi üçün ağayi Müzəffər Fiyruzun müvafiqətnamədə mənim adıma yazdığı rəsmi məktuba istinadən müvəqqəti olsada Xəmsəyə təbrizdən hakim tə'yin edilməyəcəyinə imkan verdik.

Ağay Müzəffər Fiyruz aqayi Qəvamülsəltənənin siyasi müavini Zəncanda demokratik nehzətində şirkət edənlərin hər növ' təərrüzlərdən məsun olmaları və oranın əmniyyətini təəmin etmək üçün yerli fədailərdən istifadə olunması, həmçinin Zülfüqari və Yəmini və Əsləhədarbaşı kimi xəlq düşmənlərinin Xəmsəyə yol verilməyib onların hər növ' təhrikatının qabağı alınmasını kətbən və rəsmən tə'əhhüd etmişdir.

Əlbəttə bizim nüqtəyi nəzərimizcə bu kafi dəyildir. Mən teleqrafxanaya toplanan Zəncan əhalisnə əmniyyəti hifz edib və nehzətimizi idarə edənlərin hüsn niyyətinə inanmalarını tövsiyə etdim. Biz bütün iranda azadlıq və əmniyyətin dəvam və bəqası yolunda mübarizə etdiyimizə görə Xəmsə və Zəncanda qabağa çıxa bilən hadisələrə biz biytərəfanə bir göz ilə baxa bilməyəcəyiz. Ona görə də danışq hər nəhv ilə qurtarır- qurtarsın, Xəmsə və Zəncanda olan firqə təşkilatımız günü- gündən fəaliyyəti artırıb baş qalldıra bilən irticai ünsürlər ilə əsasli bir surətdə mübarizə edəcəkdir.

Xəmsə demokratların incitmək üçün (!) uzadılan əllər kimin tərəfindən olur-olsun abədi olaraq kəsiləcəkdir.

Biz hənzur məəyus dəyilik, ümid edirik ağayi Qəvamülsəltənə bu xüsusda bir qədər mütaliədən sonra rəyini dəyişməyə müvəffəq olacaqdır.

Bu olmasa da madam ki, bizim dilimiz, ehsasatımız və adab və rüsum, biləxərə sərniviştimiz birdir heç müvəqqəti tədbir bizi bir-birimizdən ayırmağa səbəb olmayacaqdır. Möhtərəm həmvətənlər!.. Bu sözləri danışmaqdan mənim məqsudum xüdsitalıq, həmasəquluq dəyildir. İndi bizim söz və ibarətpərdazlıq ilə məşğul olmağa vəqtimiz yoxdur. Mən hal qəziyyəni olduğu kimi sizə şərh verməklə gələcək vəzifəmizi aydınlaşdırmaq imkanını zənn edirəm əldə edə bildim.

Gələcək vəziyyə, aldıqlarımızı saxlamaq və ondan xəlqimizin səadəti üçün istifadə etməkdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün qabağımızda duran ən mühüm vəziyyə Məclis Şövrəyi Milli intixabatının azadixahlar nəfinə əncam tapmasıdır. Bu işdə müvəffəqiyyət tapa bilməzsə mən demirəm qazandıqlarımızı saxlaya bilmirik, lakin işimiz çox çətin olar. Onda naçar olarıq yenə də silahi ələ alıb və vuruşma və çarpışma ilə məqsədimizi əldə edək. Demək məsələ hənuz xatimə tapmamış, fəqət mübarizənin şəkili dəyişmişdir. Bu mübarizədə hanki tərəfin fəaliyyəti- tədbiri daha artıq, təşkilati daha münəzzəm isə qələbə onunla olacaqdır. Zənn edirəm firqə və xəlqimiz bu işdə imtahan vermiş olduğunda, müvəffəqiyyətimizə şübhə yeri qallmır.

Bununla belə yenə də fəaliyyət, yenə də gözü açıqlıq, yenə də fədakarlıq lazımdır. Mütəssifanə söz çox, vəqt isə az dir. Bununla kifayətlənib bütün İran azadixahlarına birlik, müvəffəqiyyət arzu etməklə onun ələmdari olan Azərbaycan Xəlqinə əbədi səadət təmənnə edərək sadə bir dil ilə deyirəm:

Məhv olsun onun azadlığını məhdud etmək istəyən xain və mürtəcə' iste'mar nöqərləri!

Yaşasın Azərbaycan!

Fədailər Atası Və Azərbaycan Milli Hökumətinin Baş Vəziri Ağayi Piyşəvərinin Azərbaycan Məclis Millisinin Axirinci İclasındakı Nitqin Xülasəsi

Möhtərəm ağalar! Mənim bu günkü danışığım elə fikir edirəm ki, xəlqimizin mübarizə tarixində bir səfhəni qurtarıb ikinci bir səfhənin başlanması tarixidir. O vəqt ki, siz mənə e'timad edib milli nehzətimizi idarə etmək üçün vəzirlər hey'ətini intixab və məclisə mü'ərriflik etəmyi mənə tapışdırdız, o vəqt Azərbaycanda dövlət naminə heç bir şey yox idi. Dövlət təşkilati və vizarətxana idarə etmək bizim

hamımız üçün sabiqəsiz bir iş idi, mən Azərbaycanda demokratik nehzətində iştirak edənlərdən və xəlqimizin səadəti yolunda çalışan adamlardan bir nəfər tapa bilmədim ki, onun vəzirlük sabiqəsi olsun. Ona görə firqənin göstərişi ilə cavan adamları intixab edib onları vəzir məqamına yetirmək üçün məclisə pişnahad etdim.

Firqəmizin geniş və münəzzəm təşkilati və mübarizə meydanında aldığımız təcrübələr bizə imkan verdi fikir edək ki, vəzir olmaq əşrafiyyətdən və uzun müddət idarələrdə çalışmaqdan asılı deyildir. Ona görə mülahizə və mühafizəkarlığı kənara qoyub cəsuranə qədəm götürməkdən pərhis etmədik, mən vəzirlər hey'ətinə də'vət etdiyimiz əşxasın demokratiyaya və azadixahlığına inanmışdım, buna binaən onları irəli çəkib və məmləkətin sərniviştini onlara tapışırmaqdan qorxmadım. Bu, görülməmiş bir iş olduğu üçün tehranda və başqa yerlərdə nəzərə bə'id gələbilərdi. Lakin biz buna e'tina etməyib hökuməti təşkil verdik. Unutmamalıdır ki, bu hökumət mə'muli bir hökumət deyildi. O, həqiqətdə bir inqilabi komitəyə bənzəyirdi. Adətən inqilab mövqeində imkan olmur ki, mə'muli bir dövlət təşkilati iş başına gəlsin, ona görə də inqilabçılar işi idarə etmək və qanuni dövlət zəminəsi düzəltmək məqsədi ilə mə'mulən müvəqqəti bir inqilabi komitə intixab edərlər. Amma biz bunu etmədik. Buna görə Milli Hökumətimiz inqilabi komitə deyildi. O, Məclis Milli tərəfindən intixab olunduğuna görə inqilabi olduğu halda qanuni bir hökumət idi.

Tarixin cür bəcür mö'cüzələri vardır. Bir vəqt olur ki, tarix elə bir müəssisə vicuda gətirir ki, onun dünyada heç sabiqəsi ola bilmir. Məsələn Rusiyədə böyük Oktobr inqilabının nəticəsində elə bir hökumət meydana çıxdı ki, dünyada onun sabiqəsi və nəziri yox idi. O, fəhlə, kəndli ittifaqını təəmin edən bir hökumət idi. Fəransa inqilabi da özünə məxsus hökumət şəklini vicuda gətirdi. Bizim bu Milli Hökumətimizin nəziri isə tarixdə demək olar ki, çox azdır. Bizim hökumətimizin gördüyü işlər və həyata keçirdiyi tədbirlər qanuni yol ilə olmuşdur. Lakin inqilabi təşkilatda və təhəvvül zəmanında bu kimi sazman çox az görülmüşdür.

Buna da səbəb firqəmizin düzgün rəhbərliyidir, məclis daxili firqəmizin rəhbərliyi altında təşkil olunduğu üçün bu işi görmək nisbətən səhulət ilə mümkün oldu. Bundan əlavə həmişə Məclis ilə Firqə və dövlət arasında möhkəm təvafüq nəzər və səmimiyyət var idi. Məsələn Heyət Dövlət gecə saat 4 də iclas edirdi və Məclis də bir saat ondan sonra o iclasın pişnahad etdiyi layihəni təsvibə yetirib həman gün o qanun icra olunurdu. Xəlq isə bu işdə böyük əhsasat nişan verdi, bizim işlərimizin səri' bir surətdə pişrəft etməsinin əsasi səbəblərindən birisi də budur. Bu mənim heç yadımdan çıxmaz ki, 21-Azər günü mən 20-dənən ziyadə mühüm işlər həllində təsmim tutub bərq-asa surətdə onları əncam verməyə müvəffəq olmuşdum. O gün ağayi Biyriya ilə bərabər dolandığım yerləri o mənə söylədikdə özüm də heyrətə qalırım. Məclis Millimiz açıldandan birneçə saat əvvəl onun nizamnaməsini yazıb, sonra məclisi iftitah edərək nizamnamənin təmmam maddələri ətrafında izahat verib təsvibə yetirdikdən

sonra həmin gün məclisin heyət rəisəsini nizamnamə üzrə intixab etdik. Nəhayət Milli Dövləti qurub onun bərnaməsini tənzim edərək məclisə təqdim etməklə işə başladıq. O gün hənuz bütün Azərbaycanda irtica'ın barmaqğı ilə oynayan qüvvələr mövcud idi. Məsələn Təbriz, Urumiyə, Ərdəbil, Şahindəj və qeyr yerlərdə qoşun saxlovları biz ilə dəst və pəncə nərm etməyə hazırlanırdılar. O gün ki, məclis və dövlət təşkili ilə məşğul idik dava və cəng qorxusu hər an şiddət tapırdı və Məclis Milli eşikdə guruldayan müsəlsəl və tufəng səsləri altında öz fəaliyyətinə idamə verirdi. Əgər unutmamış olsaz sərtip Dirəxşani ilə aparılan danışıqların bünbəstə yetişdiyi cəhətdən sizdən müharibə etmək məqsədi ilə rəəy-e'timad istədim və sizlər hamınız ayağa qalxıb və azadlığımızdan müdafiə etmək üçün silah tələb etdiz. Bunlar hamısı dastanlarda və qəhrəmanlıq əfsanələrində yazılan işlərdir, ağıl buna inana bilməz. Mən bu sözləri ağızıma alıb danışanlardan dəyiləm. Lakin, məclisin axır dövrəsi olduğu üçün istəyirdim gördüyümüz işlər tarixdə səbt olunsun. Qoy tarix yazsın ki, qan tökülmənin qabağını almaq üçün bu qədər ağır işlər gördüyüm halda mən altı saat təmam sərtip Dirəxşani ilə danışıq aparmağa məcbur olub biləxərə xəlqin arzusunun əncam verməyə müvəffəqiyyət tapdım. Mən özümdən tə'rif etmək istəmirəm, bu mənim şəxsimə aid dəyildir, mən bir nəfər Fədayi kimi tapşırılan vəzifələri əncam vermişəm. Bu, bəlkə xəlqimizin qüdrəti və firqəmizin fəaliyyətindən bir nümunə ola bilər. Bunlar xəlqimizin və firqəmizin qüdrətini, vəhdətini və fəaliyyətini isbat edir. Bu iş ki, Azərbaycanda başlanıb bütün İranda azadlıq və demokrasi üsulunun bərpası üçün möhkəm bir paya olmuşdur. Yüzlərcə dəlillər vardır ki, bu iş bütün İranda tövsi'ə tapacaqdır.

Bu işə ancaq o kimi qəhrəmananə fəaliyyətin məhsulu və nəticəsidir. O gün bütün firqəmiz ayağa qalxmışdı. Ona görə də biz onun arzularını həyata keçirmək üçün heyrətəvər bir qüdrətə malik olduğumuzu hifz edib mö'cuzələr yaratmağa nail ola bilərdik və biz bildiyiniz kimi 21- Azərdə yazdığımız bərnamə üzərində işə başladıq. Bir günün ərzində köhnə hökuməti yıxdıq və yeni təşkilat vicuda gətirdik. İndi işə o bərnamədən çox böyük məsafədə irəli getməyə müvəffəq olmuşuq. İcra etdiyimiz bərnamədən əlavə az zəmanın içərisində beş böyük bina tikdirməyi qərara almışıq ki, bunların da hər birisi bir million tımənə başa gələcəkdir və onlara başlamaqla təmam işsizləriməzə iş tapıla biləcəkdir. Əgər yadınızda dirsə bir vaxt Azərbaycana üç yüz min tımən ətiyəyi mülukanə verilmişdir ki, heç kəs bilmədi o haraya xərcləndi. Amma indi işə biz yuxarıda dediyimiz saxtımaları vicuda gətirmək üçün 5- million tımən onlara təxsis vermişik.

Bu yolları biz firqəmizin fəaliyyəti sayəsində və xəlqimizin iradəsinin gücü əsərində topraqların altından çəkib çıxarmışıq. Biz heç bir kəsin nəzərində olmayan sərvəti ortaya çıxardıq. Bu fəqət xəlqimizin iradəsinin tövlidi olan firqə və hökumətimizin gücü idi. Bu isbat edir ki, xəlq gərək öz işlərini özü intixab elədiyi şəxslərə tapşırınsın.

Tehran dövləti bizə pul qoymamışdı. Biz hökuməti ələ alan mövqə'də bankda iki milyon tunc pul var idi ki, dövlət idarələrin hüququnu təmin etmək üçün həmin Azərbaycan ayında biz iki o miqdarda pul təhiyə etmək məcburiyyətində qaldıq. O vaxt mürtəce'lər bizim üstümüzdə mətbuat və əsləhə vasitəsilə həmlə etməkdə idi. Biz məcbur idik ki, aldığımız azadlığı və qurduğumuz hökuməti saxlayaq. Biz hökuməti müdafiə etməkdən ötrü üç ay fəqət fədailərin qüdrətindən istifadə etdik. Biləxərə münəzzəm arətş müqabilində tək fədailər gücünə müqavimət mümkün olmazdı. Naçar idik ki, Milli Qoşun təşkil verək. Bundan ötrü də pul lazım idi. Əvvəllərdə müşğulata təsadüf etdik. Vəli çox tez bir zamanda işə müsəllət olub pul təhiyyəsi işkalını da ortadan apardıq. Bunların hamısı ilə bərabər mübarizə bizim üçün çox çətin idi. Hökumət iki təmayülün arasında qalmışdı. Bunlardan biri sağlar və ikincisi sollar idi. Əgər əvvəl təbəqə yəni mütəməkkin və varlılara artıq təmayül göstərse idik, o vaxt kargər və əkinçilər bizdən rənciydə olardılar. Bərə'ks əgər kargər və əkinçilərin tərəfini saxlasaydıq varlılar bizimlə mübarizəyə çıxıb bir iddə yoxsullarsa onlara alət olardılar. Ona görə orta bir xətt hərəkət intixab edib hər iki tərəfin mənafe'ynin hifz olunmasına çalışdıq. Sağ və sol hizbinin hər ikisi bizim siyasətimizə inanıb onu qəbul etdi və nəhayət, onların hər ikisinə də sabit oldu ki, Milli Hökumətin götürdüyü orta xətt hərəkət daha düzgün imiş. Məxsusən kəndli əməldə gördü ki, Demokrat Firqəsindən sığay ona yaxın və ürəyi yanan yoxdur.

Milli hökumət yeganə müəssisədir ki, kəndli və zəhmətkeşlərin istəklərini yerinə yetirməyə çalışır. Biz nə zərə'in həqqini malikə və nə də malikin həqqini zərə'ə satdıq. Biz fəqət xəlqin malı olan xalisə yerlərin həqiqi sahibi olan əkinçilərin arasında böldük. Biz malikiyyət əsasını möhkəm saxladıq və malikləri inandırdıq ki, onların həqlərini payəmal etmək xəyalında dəyilik. Biz bir dəqiqə belə rahat durmamışıq. Həmişə iş görüb işin pişrəfti üçün təşkilat yaratmışıq. Hər bir sahədə böyük qədəmlər götürməyə məxsusən xəlqimizin əxlaqında böyük təğyirat əmələ gətirməyə səbəb olmuşuq. Xəlqımız mədəniləşmiş və alicənab bir xəlq olmuşdur. Məsələn, mitinqlər və ictimalarda anlaşıqlı və mətanətli bir intizam hiss olunur. Hətta xırda uşaqlar ki, tozun torpağın içində bir birilə savaşımaqla vaxt keçirirdilər, onlar da indi islah olunub münəzzəm surətdə dəstələr təşkil edir, müfid işlər ilə məşğul olurlar.

Yuxarıda dedim ki, Milli Hökumət bir müvəqqəti inqilabi komitə idi. Lakin ayri nüqti nəzərdən bu hökuməti tam mə'nası ilə qanuni, rəsmi və demokratik bir hökumət tanımalıyıq. Çünki biz əvvəlinci qədəmdə Məclis Millinin verdiyi qanun üzrə rəftar etməyə əhəmmiyyət verib bir qədəm də olsun qanundan kənara çıxmaq istəmədik və heç bir nəfərin də olsun həqqinin zayə` olmasına çalışmadıq və həmişə sə'y etdik ki, tədbirlərimiz sülh və səfa yolu ilə həyata geçsin. Bu nüqtəyinəzərdən Milli Hökumət inqilabi komitə dəyil idi. O fəqət qanuni bir hökumət idi...

Belə bir hökumətin nəziri tarixdə az ittifaq düşə bilər və demək olar ki, bu, tarixin elə mö'cüzələrindəndir ki, fəqət inqilab mövqə'ində naghəhəni olaraq tapılıb xəlqi heyrətə qərq edər. Azərbaycanın xaricində yaşayan əşxasə bizim işlərimiz çox tə'cili gəlirdi. Biz özümüz işin içində olduğumuz üçün gördüyümüz işlər gözümüzə elə böyük görsənmişdir, lakin bunlar xaricdən baxanları heyrətə salır. Bir az müddət içərisində boş əlilə böyük işlər meydana çıxarmışıq. Məsələn Milli Bank, Daraülfunun, Radio təşkilatı, şəhərin lüləkeşiyi, Milli Qoşun və bu kimi ümumun mənfəətini təmin edən böyük işlər fəqət xarüqülədə himmət və fədakarlıq nəticəsində ola bilər.

Maarif, fəlahət və səhiyyə xüsusunda danışmaq istəmirəm, çünki vəzirlər bu barədə lazimi qədər izahat verdilər. Bizim işlərimiz ibtikar üzrə olmuşdur və onların heç biri Tehran işlərinə bənzəmir. Bizim məclisimiz Tehran məclisinə oxşamır. Mən və mənim yoldaşlarım heç birimiz sabiqdə vəzir olmamışıq. İndi ki, ağayi Şəbistəri məclisə rəislik edir o onun fəqət öz ibtikarındır.

Bunlar hamısı xəlqimizin ibtikarı sayəsində vicuda gəlmişdir. Bizim gördüyümüz işlərin nəticəsinin İranın ayrı yerlərində də inikası var. İndi Tehran bizim işlərimizi təqlid edir. azərbaycanda yer bölgüsü həyata keçirildiyi üçün bütün iranda da əməli olacaqdır.

İndi İranın ayrı nüqtələrinin xəlqləri azərbaycanda görülən işlərin arzusunu çəkirlər. Əgər onlar istəyir ki, bizim nail olduğumuz müvəffəqiyyətlərə nail olsunlar gərək böyük zəhmətlər sərf etsinlər. Əgər onlar istəsələr azərbaycanda olan cərəyanla özlərini həmahəng etsinlər və burada görülən islahatı öz yerlərində əməli etsinlər, gərək onları əhatə edən gəndablardan kəsafətləri mürtəfə' etsinlər.

Yəəni Təbrizdə Amerika müxbirləri mənimlə müsahibə edərkən onlara dedim əgər mənə imkan olsaydı mən Azərbaycan nehzətinin həqiqi mahiyyətini və Azərbaycan xəlqinin pak və hərəratli ehsasətini bütün Urupaya və Amerikaya gedib oranın sakinlərinə bildirərdim. Biləxərə Şovralar İttifaqının düzgün siyasəti sayəsində mürtəcə'lərin oxu daşa dəydi. Azərbaycan nehzətini Şovralar İttifaqının hesabına yazı bilmədilər. Mən bu axır vaxtlərdə təmas etdiyim xarici diplomatların hərəkət və rəftarını gördükdə bu əqidəyə gəldim ki, müstəmləkə sahibi olan dövlətlər içərisində həqiqət yoxdur. Onlar istəyirlər neçə millionluq bir xəlqi öz mənfəətlərinin və şum məqsədlərinin qurbani etsinlər. Onların məqsədləri fəqət qazanmaq, qazanmaq, qazanmaqdır.

Belə bir zəhəralud və tufanlı dəryada Milli Hökumət müvəffəq oldu öz xəlqinin mənfə'ini və həqqini təşxis verib onu hifz etsin. Biz o fitnəkar töhmətlərin qabağında möhkəm dayandıq. Xarici siyasət meydanında ciddi və əsaslı qədəmlər götürüb aqılanə və düzgün tədbirlər görməyə müvəffəq olduq. Biz burada bir az tünd getsəydik uduzmuş olardıq. Ona görə də nəhayət dərəcədə mətanət ilə rəftar etdik.

Biz İran istiqlaliyyətinə xidmət edib onu təmin etmişik. Bizim nehzətimizin qüdrəti çox böyükdür. Ona görə biz eləyə bildik ki, istədiklərimizi əldə edək. Mərkəzi hökuməti qorxudan şey fəqət Azərbaycan nehzəti idi. Hətta bizim əleyhimizə 9 ay ciddi mübarizə aparan şəxslər indi bizim demokratik nehzətimizi təhsin edirlər və onun bütün irana yayılmasına çalışırlar. Bu da bizim aqilane siyasət və düzgün iqdamatımızın əsərində olmuşdur.

Bizim qurduğumuz hökumət müqəddəs və pak siyasət üzərində əsaslanmışdır. Xəlqin asayiş və əmniyyəti də onun nəticəsində əmələ gəlmişdir.

İrənin istiqlaliyyətinin hifz olunmasından ötrü gərək İranın başqa nüqtələrində yaşyan xəqlər də azərbaycanlıların işindən nümünə götürsünlər. Bizim nehzətimiz qurtarmayıb bəlkə mübarizəmizin şəkili dəyişilibdir. Ona görə də hərks bu sazişdən su-istifadə xəyalında olub və fikir edə ki, gərək xəlqə zor desin, bu kimi əşxasla ciddən mübarizə olunacaqdır. Onlar qanun və xəlq mücazatından qaçabilməzlər. Biz bütün İran əhalisini inqilaba də'vət etmək istəmirik. Bəlkə məmləkətdə demokrasi üsulunu əmələ icra etməyə çağırırıq.

Bir Qədər Də İranın Ümumi Vəziyyətindən Danışmaq Lazimdir

Bizim milli nehzətimizin başlanğıcında Tehran ruznamələri şeytənət nüqtəyinəzər ilə yazırdılar ki, əgər Tehran zərbaycana yaxşı baxsaydı və ora adil hakim göndərsəydi Azərbaycan nehzəti qabağa çıxmazdı. Lakin işin həqiqəti belə deyil. Nehzətimiz fəqət Azərbaycan xəlqinin iradəsi və imani üzərində vicuda gəlmişdir.

Azərbaycanlıların özlərinə görə dili, adab və rüsumu, tarixi, milliyyəti və xüsusiyyəti vardır.

Azərbaycan xəlqini Xüzistanlıya, Xorasanlıya, və başqalarına bənzətmək olmaz. O ümumiyyətdə İranlı olduğu kimi xüsusiyyətdə də Azərbaycanlıdır. O siyasət ki, Xüzistanda icra edilir burada ola bilməz. Azərbaycanlı qərnlər boyu azad yaşamaq istəyirdi, Azərbaycan xəlqi istəyirdi ki, öz sərnivişində dəxalti olsun. İran Tehrandan ibarət deyil. Gərək Tehran siyasətində bütün İranın tə'siri ola. Azərbaycan hər şəkil ilə olursa olsun öz xüsusiyyətini hifz edəcəkdir. Altı yaşlı Azərbaycan

balasının ağzına özgə bir dili, cəbrən soxmaq olmaz. Dava çörək və yaxşı hakim davası dəyildir. Demək milli nehzətimiz daha dərin və əmiq səbəblərdən meydana çıxmışdır.

Bu nehzət fəqət azərbaycanlılıq təəssübü əsərində vicuda gəlməmişdir. Bunu ayrı dona geydirmək və ayrı cür tə'bir etmək səfahətdir. Bilirsiniz ki, muharibənin nəticəsində iranda istibdad hökuməti yıxıldı və ondan sonra zahirdə demokrasi bir hökumət əmələ gəldi. Lakin ona heç demokrasi demək olmazdı. Onun iş başına gələməsilə dövlət dəstgahında heç bir dəyişiklik əmələ gələmədi. Biz bu zahiri demokrasi hey'ət hakiməyə itminan edə bilməzdik, ondan ötrü ki, 13-cü məclis ə'zasının hamısı və 14-cü məclisə seçilənlərin əksəriyyəti onlar idi ki, Rizaxan özü onlara qabaqki məclislərdə yer vermişdir.

Həqiqətdə iranda Rizaxandan sonra heç bir təğiyrat əmələ gəlməmişdi. Fəqət istibdadın şəkili dəyişmişdir. Vaqe'də Rizaxanın yerini ondan daha kiçik, daha həris olan Süheylilər və Tədəyyünlər, Həkiymilər, Saidlər və Sədrüləşraflar tutmuşdular.

Beləliklədə iranda xəlv azadlığı üçün böyük bir xətər hiss olunurdu. Qorxu gündən günə artırdı.

Çünki müharibə qurtarandan sonra müttəfiqlər irandan xaric olacaq idilər. Onlar iranda olarkən mürtəce'lər bir qədər zahiri gözəlməyə məcbur olurdular. Beləliklə iranda iki qüvvə arasında kəsgin mübarizə gedirdi. Bu iki qüvvədən biri qalmalı idi. Xəlv qüvvələri günügündən zəiflənirdi.

İrtica'i qüvvələrin əlində hökumət və pul və silah olduğuna görə onlar qüvvət tapırdılar. Onlar yerlərdə kəndliləri incitməyə, azadiyxah ruznamələri tovqif etməyə, ittihadıyyə və azadiyxah təşkilatları bağlamağa başlamışdılar.

Belə bir zəmanda İran xəlvinin azadlığının ortadan getməsi üçün bir yol fikir etmək lazım idi. Azadlıq mübarizəsi həyat və mümat mübarizəsi idi. O vaxt biz yoldaşlarımızla fikirleşib və hərcürə söhbət edirdik nəticə ələgilmirdi.

Nəhayət, biz gördük ki, danışmaq ilə bir nəticə əldə etmək olmaz. Gərək gücün qabağına güc ilə çıxmaq. Ona görə də 12- Şəhrivərdə az iddə ilə cəsuranə qədəm götürüb qabağa çıxdıq və azərbaycanda azadlığı həyata keçirməklə bütün iranda azadlığın tə'min olunmasını nəzərdə tutduq. O vaxt biz aşikar surətdə yazmışdıq ki, bütün İran azadlığını tə'min etmək üçün azərbaycanda böyük bir nehzət yaratmaq lazımdır.

İran irticai Azərbaycan xəlvinin əlilə yıxılmalıdır. Ona görə bugün deyirik ki, Azərbaycan İran azadlığının zəminidir. Əgər bundan sonra mürtəce'lər qüvvə tapıb imza etdiyimiz müvafiqətnamənin tək bir maddəsinə əl vursalar yenə ayağa qalxıb onu müdafie edəcəyik.

Biz bir də irtica' boyunduruğu altına girməyəcəyik. Gərək irtica'in qabağı alınsın. Bizim e'lamiiyemiz nəşr olunan günədək irtica' teleqraf və ictimadan qorxmayıb xəlqin sözüən əhəmmiyyət vermirdi. Bizim e'lamiiyemiz əvvəl dəfə onların kürkünü birə saldısa da ona əhəmmiyyət verməyib dedilər ki, bu e'lamiiyə də deyilmiş sözlərdən biridir.

Biz bu mövqə'dən istifadə edib firqə təşkilatını bərqasa bir surətdə vicuda gətirib məhəlli hHzb Tudə təşkilatı ilə birləşib vahid qüdrətli bir firqə vicuda gətirdik. Mərağa, Sarab, Miyana və Zəncanda fədailərimizin tufənglərinin səsi eşidilən günədək mürtəcə' hökumətlər bizim e'lamiiyələrimizin həqiqi qüdrətini dərk edə bilməmişlərdi. O vaxtdan bəri Azərbaycan qüdrətli bir amil tanındı.

Mürtəcə'lər əvvəlcə istəyirdilər cürbəcür yollar ilə bizim təşkilatımızın və nehzətimizin qabağını alsınlar. Ona görə də Azərbaycana Katuziyan, Zəngənə və Vərəhram kimi satqınları göndərmişdilər. Vəli nəticədə ümidləri kəsildi və sabit oldu ki, xəlq nehzətini aradan aparmaq olmaz.

Təcrübə onlar üçün yəəsavər oldu, sübut etdi ki, bu nehzət Azərbaycan xəlqinin qəlbindən qopan bir tufan imiş. Bizim mübarizəmiz irtica'in zülm və əsarətindən qurtarmaq mübarizəsi idi. Bu mübarizədə millət bizim arxamızda dayanmışdı. Eyn zəmanda İran azadixahları da Azərbaycan nehzətini düşünüb və onu təqviyyət edirdilər. Burada irtica' əl-ayağını itirib xaricilərə mütəvəssil olmağa başladı və istədi ki, bizim nehzətimizin rəngin dəyişdirib hay-küy ilə onu aradan aparsınlar. Lakin xəlqimizin möhkəm iman və əqidəsi onlara faiq gəldi. Ona görə də məcbur oldular, fəqət bir rəy əksəriyyəti ilə ağayi Qəvamülsəltənəni hökumət başına gətirsinlər və onun vasitəsilə Azərbaycanın demokratik nehzəti ilə hesablaşsınlar. Bu, güzəşt dəyil idi. Bəlkə onlar məcbur idilər. Mürtəcə'lər bilirdilər ki, ağayi Qəvamülsəltənə uzun-uzadı təcrübəsinin sayəsində eləyə biləcək Azərbaycan ilə razılaşmağa yol tapsın. Əlbəttə ağayi Qəvamülsəltənənin iş başına gələməsi bizim üçün müvəffəqiyyət idi. Lakin onun kabinetində yenə də İran mürtəcə'ləri birləşmişdi. Onları kabinetə də'vət etməyə ağayi Qəvam məcbur idi. Bu işi görəməsəydi əksəriyyət qazana bilməzdi. Bu da ağayi Qəvamülsəltənənin ustadlığına dəlil ola bilər idi. İran məclisində irticai hədəflərdən başqa bir də xüsusi hədəflər vardır ki, hər kəs çalışar öz adamlarını iş başına gətirsin.

Ağayi Qəvam nümayəndələrin ruhiyəsində bəld olduğu üçün bundan istifadə etməyə müvəffəq oldu. Ondan başqa ayrı cür bir yol yox idi.

Əlbəttə ağayi Qəvamülsəltənə gələcəkdə o adamlardan yaxasını qurtaracaqdır. Bu işi görməzsə təkiyə etmək istədiyi azadixahların e'timadını cəlb edə bilməyəcəkdir. Bu kabinetə Kirilovun mə'ruf balıq, ördək və xərçəngin əraba çəkmək hekayəsini xatirə gətirir. Bununla belə kabinetə hərəkətdən təşkil olursa olsun Azərbaycan nehzətinin təkamülü əsərlərində meydana çıxmış və bizim ilə

hesablaşmaq məcburiyyətində qalmışdır. Hətta kabinetdə elə adamlar vardır ki, Azərbaycan dili ondan ötrü ölümdən bədtədrir. Bavücut-in o, bu dilin Azərbaycanda tədris və inkişafına əngəl törədə bilməmişdir.

İndi biz nə inki ibtidayi məktəblərdə hətta mütəvəssitə və ali məktəblərimizdə də öz ana dilimizdə təhsil etmək haqqını almağa müvəffəq olmuşuq. Bundan başqa əsas məsələlərdən biri də torpaq məsələsidir. Biz 12- Şəhrivər bəyannaməsində fəqət xalisə və xəlq düşmənləri yerlərinin əkinçilər arasında bölünməsinə irəli sürmüşdük. İndi mübarizə nəticəsində bu sahədə daha artıq müvəffəqiyyət qazanmışıq və Tehran isə bizim dalımızca gəlməyə məcbur olmuşdur.

Əlbəttə onları bu işlərə vadar edən bizim qüdrətli nehzətimiz və düzgün siyasətimizdir. Bununla da irtica'ın ərkanına böyük rəxnə düşmüşdür. Bu vasitə ilə 40 il təmam məşrutə inqilabının nəhalının üstündə qalan ağır daş bir az da olsun kənara çəkildi. Məşrutə inqilabi ondan ötrü idi ki, xəlq hakimiyyəti öz əlinə alsın. Lakin daxili və xarici mürtəce'lər onu boğmuşdu. Hakimiyyət müstəbidd şahın əlindən müstəbidd adamların əlinə düşmüşdü. Bizim nehzətimiz 40 il rakid qalmış məşrutə nehzətini dirilti. İndi əlbəttə irtica' təmamilə ölüb aradan getməyibdir. Bəlkə onlar 15-ci məclisdə yenə də nüfuz tapmaq istəyirlər. Onlar firqə təşkilatımızdan qorxurlar. Bizim nehzətimiz iranda böyük bir zəminə hazırladı. Azərbaycan nehzəti böyük bir firqəyə və xəlqə təkiyə edibdir ki, bu da böyük bir amildir. Ayri bir amil gündən günə azadiyxah təşkilatların güclnməsi və torpaq bölgüsü nəticəsində İran kəndlilərinin nəzərinin cəlb etməsi və onları nehzətimizə tərəfdar halına salmasıdır. Dediym kimi tarixin mö'cüzələrindən biri də Qəvamülsəltənə hökumətinin təşkili ilə bizim xəlq qoşunlarımızın təşkilinin bir vəqtə təsadüf etməsidir.

Bir Neçə Kəlimə Də Müvafiqətnamə Həqqində Demək Lazimdir

Sizə təqdim etdiyimiz müvafiqətnamə bu sadəliklə meydana çıxmamışdır. Onun hər bir maddəsində mükərrər həllaclıq olunmuşdur. Milli Hökumət özünü xəlqin və tarixin qabağında məsul görürdü ki, işi səhl tutmamış var qüvvəsilə xəlqin hüququndan müdafiə etmişdir. İcazə verin bağlanan müvafiqətnaməni oxumaqdan qabaq onun zəmin icrası barəsində bir neçə söz deyim. Əvvələn bunu bilməlisiz ki, biz bu işi başlayan zəman zəmin icra ola bilən heç bir qüdrətə malik deyildik.

O vaxt biz heç növ' vahiməyə yol verməyib istədiyimizi almağa müvəffəq olduq. İndi də onu saxlaya biləcəyimizə imanımız vardır. Bir də bu müvafiqətnamənin birinci zamin-icrası xəlqimiz və Milli Məclisimizdir. Bu məclisimiz həmişə aldıqlarımızın zamin icrası olacaqdır. Azərbaycan həmişə öz məclisinin dalınca gedəcəkdir.

Xəlqimiz və məclisimizin zamin icrası isə firqəmizdir. Firqə heçvəch ilə mürtəcə'lərə imkan verməyəcək ki, aldıqlarımızı ortadan aparsınlar. Məclisimizi yaradan firqəmiz onun da zamin icrasıdır. Digər zamin icramız azərbaycanın xaricində və İran daxilindəki azadiyxah qüvvələrdir. Onlar bilirlər ki, biz olmasaq onları aradan aparacaqlar. Onlar bizdən himayət edib və bizdən də köməklilik gözləyirlər. Bu isə qüvvətli bir zamin icradır.

Azərbaycan azadlığının digər bir zamin icrası gələcək Məclis Şovrayi Milli dir. Ona görə görə biz elə nümayəndələr intixab edək ki, onlar xəlv tərəfdarları olsunlar. Şübhəsiz ki, biz ona da nail olacağıız.

Biz gərək gələcək məclisi elə hala qoyaq ki, o azadlığın mərkəz siqli olabilsin. Hərgah biz müvəffəq olaq ki, azərbaycandan və iranın başqa nüqtələrindən azadiyxah ünsürlər məclisə intixab olunsun onda irtica'in qüvvəsini sındırıb iranda azadlığı əbdi surətdə tə'min etmiş olarıq.

İndi bizim qarşımızda iki yol var, ya gərək məclisdə əksəriyyəti vicuda gətirək və ya gərək öz qüvvəmizlə aldıqlarımızı hifz edək. Əgər istəyələr ki, aldıqlarımıza əl uzadalar onda xəlqimiz öz gücü ilə istədiklərini alacaqdır.

Mən öz firqəmiz və təşkilatımızın gücünə inanmışam. Bizim firqəmiz məşrutə kötüyü üstündə göyərmiş bir nəhəldir. Mən fikir edirəm ki, azərbaycandan gedən nümayəndələrin hamısı azadiyxah olacaqlar. Buna heç şübhə yoxdur ki, firqəmiz imanlı adamları namzəd edəcək. Xəlqimiz artıq düşünüb və bilir ki, azərbaycanlıların mənafe'ini hifz edən yeganə bir qüvvə varsa o da Azərbaycan Demokrat Firqəsidir. Gərək xəlqimizin içində ittihad, iman və qardaşlıq olsun. İrtica'i fikirlərin zamin icrası da bizim bir-birlərimizə ədəm e'timad və ədəm ittihadımız olabılır. Biz gərək var qüvvəmizlə ittihadımızın pozulmasına yol verməyək. Hər o adam ki, azərbaycanlıların ittihad və ittifaqına zidd olsa, birəhmanə olaraq aradan aparılacaqdır. Bu müvafiqətnamə bizim mübarizəmizin nəticəsində əldə ediləbdir. Bununla da bizim mübarizə tariximizdə yeni bir səhifə açılır. Nehzətimiz aldıqlarını burada səbt edir və mübarizəmizin ikinci dövrəsinə qədəm qoyur.

***

Sonra ađayı Piyşəvəri mərkəzi dövlətin 7 maddəli iblađıyyəsini və 15 maddədən ibarət olan müvafiqətnaməni oxuyaraq hər maddənin ətrafında müfəssəl surətdə şərh verdilər.

Yeni Dövr , Yeni Şüarlar

Tehran ilə müvafiqətnamə bağlandıqdan sonra firqəmiz yeni bir dövrəyə qədəm qoydu. Bu dövrə qarşımızda duran vəzifələrə görə firqənin xə-t-hərəkətini dəyişdirmək lazim gəldi. Əgərçi müvafiqətnamə vasitəsilə bütün məsələlər həll olunmamışdır, məxsusən intizamat qüvvəsi və qoşun təşkilati məsələsi bilatəklif halda dir və bu sətirləri yazan gün həman məsələləri qət'i surətdə həll etmək üçün Tehrana, Azərbaycan Əyaləti Əncüməni rəisinin təht-riyastində bir heyət göndərilmişdir, bununla belə mübarizəmizin gedişində böyük bir dönüş hiss olunmaqdadır.

Bu dönüş münasbət ilə firqə öz xə-t-hərəkətinə təğyir verib şüarlarını dəyişdirmişdir. Dünənə qədər biz Azərbaycan xəlqini əsarət altında saxlayan istibdad və irtica' qüvvələrini əzib ortadan çıxarmaqla, öz hakimiyyətimizi, millətimizi, özümüzün milli dil və milli xüsusiyyətə malik bir millət olduğumuzu sübut etməyə və bu həqqi inkar edib nehzətimizə qarşı duranları silah gücü ilə yolumuzun üstündən götürməyə çalışır, eyn zəmanda xəlqimizin səadətini təəmin etmək üçün böyük islahat nəqşələri təhiyyə və onu fəvriyyətlə şuru edirdik.

Firqənin düzgün rəhbərliyi sayəsində ayağa qalxmış xə-lq isə aclığa, susuzluğa və məhrumiyyətə baxmayaraq firqəmizin şüarlarını əməli etmək uğrunda hər cür fədakarlığa hazır olduğunu əmələnl isbat etməkdə idi. Bu isə bizə müstəqil bir surətdə hərəkət etmək üçün geniş fəaliyyət meydanı və böyük imkanlar yarada bilərdi. Bu gün isə şərayit dəyişmişdir. İndi aldığımız həqqi və isbat etdiyimiz millətimizi saxlamaqla xəlqin səadəti üçün başladığımız islahata idamə vermək vəzifəsi meydana çıxmışdır. Bunu isə firqə yaradıb müsəlləh fədai dəstələri təşkil etmək, jandarm və irticai qoşun dəstələrini sürüb Azərbaycan toprağından çıxartmaqdan daha çətin bir məsələ dir. Bu işdə qani soyuqluq, möhkəm əzm və iradə, təşkilati intizama salmaq, firqə əfradı və xəlqin ruhiyəsini hi-fz etmək kimi ağır və müşğül məsələlər meydana çıxır. Dünənə qədər hakimiyyət yolunda mübarizə etdiyimiz üçün ehsasati təhrik olunmuş xəlq asanlıq ilə ardımızca gəlirdi. Bu gün onu gətirmək üçün münəzzəm təşkilat və əsasli təbliğata ehtiyac vardır. O indi gərək düşüncə və bilik üzərində irəli çəkilsin, ehsasat ani işlərdə faydalı ola bilər. Uzun və tədriyci mübarizələrin silahi isə bilik və təşkilatdır.

Ona görə dir ki, firqə təşkilatının əhəmiyyəti meydana çıxır. Ona görə dir ki, xəlfın anlaqlı və düşüncəli təbəqəsi dövlət təşkilatından ziyadə firqə ətrafında daha artıq düşünüb onun işlərinin gedişinə daha artıq təvəccöh edir.

Firqəmizin başçısı mükərrər demişdir ki, biz sədr məşərutıyyət azadixahlarının səhvlərini bir daha təkrar etməyəcəyız. Bu böyük simalar, çox mə'lumatlı rəhbərlər az dəyil idi. Onların göstərdikləri istiqamət və nişan verdikləri qəhrəmanlıqlar da çox böyükdür . Vəli onların əldə etdikləri azadlığı saxlamaq üçün düşünəbilməmələri səhv və iştibah hesab olunur. Ağayı Piyyəvərinin həmişə israr ilə təkrar etdiyi məsələ budur. O həmin cəhətdən dir ki, öz nitqlərində və yazılarında firqə üzvlərinə əldə edilən böyük müvəffəqiyyətlərə güvənib sabahi unutmamalarını həmişə tapşırıbdır, «Azadlığı almaq kafi dəyil onu saxlamaq, ondan xəlfın səadəti üçün istifadə etmək şərtidir!» şüarını təkrar edir. Böyük məşrutəçilər məşrutəni aldılar vəli onun saxlaması üçün bir tədbir keçirməyib, bir təşkilat vicuda gətirmədilər. Ağayı Piyyəvəri bunu onlar üçün böyük səhv hesab edir və bunun təkrar olunmamasını tapşırır. Və firqəmiz isə bu məsələyə təvəccöh etdiyi üçündür ki, təşkilatımızı gündən günə qüvvətləndirmək və xəlfı onun ətrafına toplamaq məsələsinə hər bir işdən artıq əhəmiyyət verir.

Hərgah poladdan möhkəm intizam və birliyə malik olan firqə təşkilatımız olmazsa müvəffəqiyyətlərimiz məşrutəçilərin müvəffəqiyyətləri kimi müvəqqəti olub irticai ünsürlər ayaqlanaraq onu öz istifadələri üçün yeni bir vasitə olmaq dərəcəsinə tənəzzül verə biləcəklər.

Bu xəteri hiss etdiyi üçündür ki, firqəmizin sədri bütün firqə üzvlərini, bütün xəlfı və bütün azadixahları firqəyə təvəccöh göstərməyə, firqənin dalınca getməyə, firqə işlərini hər bir ayrı işə tərcih verməyə də'vət etmişdir.

Hər bir namusli azərbaycanlı istər kişi, istər arvat, istər qoca, istər cəvan kim olursa olsun birinci növbədə özünü Demokrat Firqəsinin fədayisi və sərbəzi hesab etməlidir.

O hər işə iqdam etdikdə düşünməlidir ki, bu işə firqə nə cür baxır və bu işin bizim gündəlik şüarımız ilə nə kimi əlaqə və təmassı ola bilər.

Belə olmazsa alınan azadlığı saxlamaq, ondan xəlfın səadəti üçün istifadə etmək olmaz.

Hənuz xəlf firqəmizə inanır. Ondan öz atiyəsi üçün böyük ümidlər gözləyir. Hənuz qoca arvatlardan başlayıb kiçik yaşlı qızlara qədər, qoca kişilərdən cəvan uşaqlara kimi hamılıqla sabahın qorxulu naümidliyindən xilas olub firqəmizin ümidilə yaşamaqdadırlar.

Hənuz xəlq ürəyində deyir, bizim firqəmiz var, bizə düzgün rəhbərlik edən böyüklərimiz var. Onlar bizi acından tələf olmağa, fəlakətə düşməyə, yolçuluq və gədalığa məhkum olmağa meydan verməyəcəklər. Xəlq bizə, bizim firqəmizə, bizim başçılarıımıza, bizim firqəmizin sədrinə bu nəzər ilə baxır.

Azərbaycan kəndli qızlarının cahazi, Azərbaycan kəndli cəvanlarının dirilik sərəmayası biləxərə Azərbaycan zəhmətkeşlərinin gələcəkdə olan ümid mənbəyi budur.

Buna görə dir ki, xəlq ölkədə olan hər bir dəyişikliyə və hər cür təbəddülata qorxu və ümid ilə baxır. Çünki hamı onun düzgün rəhbərliyinə adət etmiş onun sədaqətinə və qüdrətinə inanmış onu özü üçün ürəyi yanan ata hesab və intixab etmişdir. O hiss edir ki, əgər firqəyə bir tərəfdən sədmə varid olarsa onun şəxsi və ictimai zindəganlığı pozulacaq, bununla da ümum xəlqin gələcəyi məhv olacaqdır.

Bu günə qədər xəlq firqəmizə o göz ilə baxmışdır. Şəhrivərin Azərbaycan xəlqinə verdiyi böyük səadət vasitəsi və böyük ümid çırağı da budur, yəni firqəmiz dir. İkinci ilə qədəm qoyarkən bu möhkəm paya üstündə işləməli və xəlqin səadəti xəlqin azadlığının əzəmətli binasını həmin əsasın yəni xəlq e'timadının üzərində qoymalıyıq.

Əlbəttə xəlq bizim qara qaş-gözümüə aşıq dəyildir. Xəlqin əksəriyyətini təşkil edən kənd və şəhər zəhmətkeşləri bizi şəkil və surətimizə görə bəyənməmişdir. Bizim gördüyümüz işlər, göstərdiyimiz istə'dad və bürüza verdiyimiz həqiqətdir ki, onların bizə olan məhəbbətini tövlid etmişdir. Bu məhəbbəti əbədləşdirmək üçün indi daha artıq fəaliyyət göstərmək və daha artıq istə'dad bürüza vermək lazımdır.

On iki Şəhrivər müraciətənaməsini yazarkən, firqəmizin rəhbəri ağayi Piyşəvəri fəqət iki nəfər yəni ağayi Şəbistəri və ağayi Bəkan ilə razılaşmış və bu gün firqəmizə rəhbərlik edən bu üç fə dai, əlbirlikdə işə başlamışlar. İndi isə ağayi Piyşəvəri iki yüz minə baliğ olan firqənin sədri hesab olunur. Ağayi Şəbistəri isə xəlqin mübarizəsi nəticəsində əldə edin əyaləti əncüməninin başında durur. Ağayi Bəkan isə hər iki rəisin müavinət məqamını dərk etməklə firqə rəhbərliyi və əncümnin fəaliyyətində böyük vəzifələr əncam verir.

İndi firqəmiz içərisində yüzlərcə qəhrəman rəhbərlər meydana çıxmışdı.

Bir illik mübarizənin nəticəsində dünənə qədər adı-sanı xəlqə məchul olan sadə insanlar arasında ləyaqətli hərbi əfsərlər də yetişdirilmişdir: Jeneral Danişiyən, jeneral Kəbiyri, jeneral Kaviyan, sərhəng Aram, sərhəng Caviydan, sərhəng Quli Sübhi, və sayir fə dai başçıları bu gün böyük

ləyaqət və yararlıq göstərməklə nə tək Azərbaycan, bəlkə bütün İranda öz ləyaqət və iste'dadları sayəsində şöhrət qazanmış və xəlqimizin dayaqları olmaq məqamına gəlmişlər.

İndi bizim firqə təşkilatlarımızın başında ciddi və fədakar cəvanlarımız vardır ki, bir il bundan əvvəl onların vicudı müsmir- səmər (yəni fayda verici bir vicud) hesab oluna bilməzdi.

Biz ağayi Piyşəvərinin dediyi kimi çox iş görmüşük, ağıla gəlməyən müvəffəqiyyətlərə nail olmuşuq, lakin bu heç də kafi deyildir. İndi vəzifəmiz daha ağır və işimiz daha çətinidir.

Biz gərək aldıqlarımızın saxlanılması vəsaylini təəmin edək və başladığımız islahatın idaməsi üçün qanuni yollar tapan. Xəlqimizin azadlıq və səadətini təəmin etmək üçün ətrafımızda olan kəsif mühitin təmizlənməsi vəsilələrini təhiyə edək. Bu işə daha ağır və işimiz daha müşgül bir işdir.

Əgər bina olsaydı İran mürtəcə' ünsürləri təht-hakimiyyətində qalsın, o halda bizim müvəffəqiyyətlərimizin əlimizdə qalmasına heçvəchilə ümid bağlamaq olmaz . Biz bu işi daimən nəzərdə tutmalıyıq, ona görə ikinci ildə fəaliyyətimizi Azərbaycan daxilində məhdud etməyib ümum İran azadixahlarının apardıqları ağır və şədidd mübarizə də iştirak etməliyik.

Bir illik mübarizə bizim üçün İran xəlqi arasında böyük nüfuz, şöhrət və e'tibar vicuda gətirmişdir. Bundan istifadə edib İran irtica'ini sərəniqun etmək yolunda böyük qədəmlər götürməliyik. İndi bütün İran azadixahları bizə qardaşlıq əli uzadır, biz onların əllərini sıxıb birlikdə mübarizəyə idamə verməliyik. İran azadixahları e'tiraf edirlər ki, bizim Milli Dəmoqratik nehzətimizin əsəri Azərbaycan hüduda məhdud olmayıb bütün irani işıqlandırmış və bütün İran azadlığını təzmin etmişdir. Bizim qəflətimiz olursa bütün İran azadlığının izmehlalına səbəb ola bilər.

Bu məsələni ağayi Piyşəvəri tehranda olarkən Hizb-Tudə təşkilatının rəhbərlərinə açıq bir surətdə bildirmişdi. Onlar Azərbaycan ilə hökumət arasında movrid-müzakirə olan müvafiqətnamənin bir növ' qurtarıb işinə xatimə verilməsini irəli sürmüşlərdi. Ağayi Piyşəvəri özünə məxsus saf və sadəquluq ilə cəvab vermişdi ki, əziz azadixahlar, siz çox tələsməyin, bizim boynumuzda olan vəzifənin ağırlığını düşünün! Biz əgər yanlış bir xətd hərəkət götürüb ciddi bir iştibaha yol verirsək, tək Azərbaycan Demokrat Firqəsi deyil bütün İran xəlqinin azadlığının ortadan getməsinə bais ola bilirik.

Ağayi Piyşəvəri o gün çox yaxşı hiss etmişdi ki, bu günə tək Azərbaycan xəlqinin və bəlkə bütün İran xəlqinin səadəti onun imzasına bağlıdır. O siyasət ilə aşına olan ürəklərin döyüntüsünü belə, hiss etməmiş deyildi. Ona görə on beş günlük danışıq nəticəsində tənzim olunan müvafiqətnaməni imza etmədən Təbrizə müraciət etdi. Öz doğma xəlqini, öz firqə yoldaşlarını müstəqim məşvərət və ittifaqi ilə məsələni həll etmək istədi.

Bizim firqə üzvlərimiz və firqə başçılarımızın hamısı bu məsuliyyəti hiss və dərk etməlidirlər. Millionlarca insanların səadəti bizim düzgün rəftatımızdan, düzgün düşüməyimizdən və düzgün işləməyimizdən asılıdır.

İndi bir irandır, bir Demokrat Firqəsi

Biz inanırıq ki, firqəmiz ondan gözlənilən böyük vəzifəni şərəflə əncam verəcək və tarixin qızıl səhifələri də onun adını qəhrəman firqələrin sırasında səbt edəcəkdir.

(son) Təbriz, 12 Şəhrivər 1325